

JOAQUIM MARIA MACHADO DE ASSIS

(1839—1908)

je jedním z největších zjevů brazilské literatury. Pocházel z chudé míšenecké rodiny v Rio de Janeiru a vlastním přičiněním se vypracoval přes sazečského učně, korektora a redaktora až na všeobecně uznávaného

básníka, kritika a spisovatele světového významu.

Literární dráhu zahájil několika sbírkami básní a díly dramatickými. Jeho hlavní význam je však v povídkách a románech, jež se zřetelně rozpadají do dvou skupin, časově rozdělených rokem 1880. Do té doby byla jeho díla zatížena sentimentalitou doznívajícího romantismu, přestože se už i v nich zřetelně projevují některé silné stránky tohoto budoucího mistra psychologického románu. Patří sem hlavně povídkové soubory „Riodejaneirské povídky“ (Contos fluminenses, 1870) a „Příběhy z půlnoci“ (Histórias da meia-noite, 1873) a romány „Vzkříšení“ (Resurreição, 1872), „Ruka a rukavice“ (A mão e a luva, 1874), „Helena“ (1876) a „Iaiá Garcia“ (1878). Jeho nejlepšími díly jsou však duševpytné romány, v nichž neobyčejně přesně, s porozuměním i s vtípem a ironií vystihl řadu typických postav své doby a své země, i když se omezoval jen na prostředí vyšší buržoazní a intelektuální společnosti. Vedle dalších povídek a drobných staří patří do tohoto nejvýznamnějšího období jeho tvorby zejména romány „Posmrtné paměti Bráse Cubase“ (Memórias póstumas de Brás Cubas, 1881), „Quincas Borba“ (1891), „Don Morous“ (Dom Casmurro, 1900), „Ezau a Jakub“ (Esaú e Jacó, 1904) a „Airesův zápisník“ (Memorial de Aires, 1908).

Joaquim Maria Machado de Assis

DON MOROUS

STÁTNÍ NAKLADATELSTVÍ
KRÁSNÉ LITERATURY, HUDBY A UMĚNÍ

Praha 1960

Přeložil Eugen Spálený

Když roku 1822 dosáhla Brazílie politické nezávislosti, znamenalo to nový rozmach i pro její literaturu; celé zbývající tři čtvrtiny století jsou pak charakterizovány stále stoupajícím úsilím spisovatelů a básníků po vytvoření děl, v nichž by byla co nejlépe vyjádřena specifická brazilská skutečnost. Proto si brazilští autoři vybírají zvláště svérázné náměty z domácího prostředí (viz přirovnání „Paměti policejního seržanta“ Manuela Antônia de Almeidy) nebo z domácích dějin, kolem poloviny století sahají po látkách ze života brazilských Indiánů, jež po romantickém z působu často značně idealizují (José de Alencar a řada dalších), a později se literární zájem soustřeďuje i na zotročené černochy (básník Castro Alves a jiní) a vydatně přispívá i ke zrušení otroctví v Brazílii (r. 1889). Tento dlouhodobý vývoj od literatury provinciální přes první rozkvet svébytné, silně vlastenecky zabarvené literatury národní s jejími dílčími úspěchy a jednotlivými vynikajícími díly dospěl v poslední čtvrtině 19. století až k úrovni světové. A prvním z brazilských spisovatelů, který dosáhl tohoto stupně, byl Joaquim Maria Machado de Assis, vynikající slovesný umělec, který dokázal vyjádřit národní specifčnost nikoli na okázalých „velkých“ námětech, nýbrž na příbězích zcela prostých a všedních, zdánlivě naprosto obecných nebo všelidských, jež u něho však vždy nesou pečeť jeho vlasti. Přes některé své osobní nedostatky i při všem, co lze z různých hledisek vytýkat jeho tvorbě, zůstává jedním z nejvyšších vrcholů brazilského

písemnictví a jeho dílo se již stalo nedílnou součástí literatury světové.

Autor „Dona Morouse“ žil v letech 1839—1908, tedy v tzv. druhém brazilském císařství (za panování Pedra II.) a v prvních dvou desetiletích brazilské republiky, vyhlášené brzo po zrušení otroctví. Bylo to důležité období brazilských dějin, charakterizované především hnutím za zrušení otroctví (abolicionismus), rozmachem národní buržoazie a zrodem prvních průmyslových odvětví a proletariátu.

Život Machado de Assis nebyl bohatý na události. Narodil se 21. června 1839 v chudé rodině, sídlící v Rio de Janeiro; jeho otec, brazilský mulat Francisco José de Assis, byl natěrač, matka Maria Leopoldina Machadová, Portugalských ostrovů, pradelna. Prostředí, v němž Joaquim Maria prožil mládí, přispělo k jeho brzkému chápání společenských rozdílů; tím, že se jako chlapec stále pohyboval mezi domkem své rodiny a přepychovým obydlím zámožné majitelky usedlosti, kde byli oba rodiče zaměstnáni, musel již tehdy vidět rozdíly v sociálním postavení lidí; toto poznání ho však nepřivedlo k boji za sociální pokrok, nýbrž vyvolalo jen jeho touhu po individuálním vzestupu nad společenskou třídu, jež ho zrodila. K tomu jej pobáněla i řada komplexů, jimiž trpěl: od mládí byl nemocen padoucníci a poněkud koktal a mulatský původ mu nedával velkou naději na splnění životních ambicí. Tyto okolnosti měly jistě vliv na utváření jeho charakteru; Machado de Assis byl nedůvěřivý, bázlivý, zakřiknutý, nesdílný, avšak také velmi zvidavý. Když mu v deseti letech zemřela matka, oženil se otec podruhé a od nevlastní matky, mulatky Marie Inês, se Joaquim Maria naučil číst a psát. Tato jeho první učitelka mu nabradila školu, do které chodil jen zcela krátce, poněvadž se po otcově smrti musil žít jako prodavač. Díky své houževnatosti osvojil si již v mládí francouzský jazyk a každou volnou chvíli

věnoval četbě. Když mu bylo šestnáct, dostal se poprvé mezi literáty: obcházel kolem vykladní skříně riodejaneirského knihkupce Pauly Brita tak dlouho, až jej nakonec tento mecenáš spisovatelů pozval na návštěvu a umožnil mu přispívat do svého časopisu. Dva roky pak pracoval jako sazečský učeň v Národní tiskárně, kde nad ním držel ochrannou ruku její tehdejší ředitel Manuel Antônio de Almeida, až jej Paula Brito r. 1858 zaměstnal jako korektora. První literární úspěchy — zprvu v poezii, později v próze a literární kritice — otevírají mu tehdy dveře literárních klubů a společností.

Roku 1860 se Machado de Assis stává redaktorem liberálního „Riodejaneirského deníku“, jenž patřil k nejčtenějším listům hlavního města. V jeho redakci se naučil psát pro širokou veřejnost, naučil se sledovat denní události a zaujímat k nim stanovisko; kdežto později charakterizuje novinářskou činnost Machado de Assis obezřetnost a rozvážnost, je šest let, které strávil v redakci „Riodejaneirského deníku“, nejbojovnějším obdobím jeho života.

Později přispívá i do jiných časopisů a počátkem roku 1867 přechází do „Úředního listu“, kde ve funkci zástupce šéfredaktora působí až do r. 1874. Od toho roku až do své smrti 29. září 1908 pracuje na ministerstvu zemědělství, obchodu a veřejných prací. Tato léta plynou již v naprosté pobodě a dokonalém klidu, do velké míry zásluhou Portugalky Carolyny Novaisové, Machadovy manželky, která byla pětadvacet let jeho obětavou spolupracovnicí.

Literární dráhu zabíjel Machado de Assis poezií. V ní dosáhl prvních uměleckých vavřínů. Jeho intimní lyrika vynikala sice nad běžnou úroveň brazilské poezie, jež v oněch letech prožívala krátké období stagnace, ale vcelku je Machado de Assis básník průměrný; jeho básnická tvorba trpí konvenční sentimentalností a verbalismem.

Divadelní produkce Machado de Assis je ještě méně

významná než jeho pokusy básnické. Námětová jednotvárnost těchto děl a psychologické úvahy, jimiž jsou zatižena, z působují, že se nebudí na scénu. Důležité jsou však jeho divadelní kritiky, otiskované v „Rio-dejaneirském deníku“, neboť z nich vysvítá, jak dalekosáhlé výchovné poslání přisuzoval Machado de Assis divadlu a jak těžce nesl odnárodnění divadelnictví v Brazílii, jejíž scény žily z překladů.

Vedle divadelních kritik upozornil Machado de Assis na sebe již v mládí svými sloupky a fejetony. Ty dnes vyplňují několik objemných svazků a jsou základním materiálem ke studiu jeho politických a uměleckých názorů. Prozrazují Machadovy široké zájmy a jeho zvidavost. Často roztěkaně přeskakují z námětu na námět, takže o nich platí slova, kterými Machado de Assis sám sebe charakterizoval: „Mám neobyčejně rád motýly. Nacházím u nich něco obdobného svým myšlenkám, jež poletují stejně břitě, i když ne tak půvabně.“ Ve svých fejetonech zaujímal z počátku nebojácný, přímý postoj. Později však jeho bojovný zápal pobasl. „V mládí bojoval,“ říká brazilský kritik Brito Broca, „v zralém věku se jen nedůvěřivě usmíval.“

Nejtrvalejší hodnoty zanechal Machado de Assis svými romány a povídkami. Avšak i jako romanopisec a povídkář vytvořil řadu děl umělecky slabých, která svého tvůrce nepřezíla. Máme tím na mysli zejména tvorbu, jež vznikla v prvních čtyřiceti letech spisovatelova života.

V tomto prvním období své literární činnosti uveřejnil Machado de Assis četné povídky, shrnuté zejména do „Rio-dejaneirských povídek“ (1870) a „Příběhů z půlnoci“ (1873), a pět románů: „Vzkříšení“ (1872), „Ruka a rukavice“ (1874), „Helena“ (1876), „Starý dům“ (1878) a „Iaiá Garcia“ (1878). Jsou to díla poznamenaná sentimentalitou výžileho romantismu, ale přesto nikoliv bezvýznamná. Jejich důležitost tkví v tom, že se tam objevují zárodky kvalit, jež charakterizují pozdější, vrcholné období Macha-

dovy tvorby. Spisovatel, jenž se pozvolna odkláněl od vševládneho romantismu, nastupoval již tehdy samostatnou cestu. Romantismus zanechal na těchto dílech zřetelné stopy, ale Machadovy psychologické analýzy, byť zatím rudimentární a zastíněné romantickými situacemi, jsou v tehdejší brazilské literatuře prvkem zcela novým. Mimoto jsou tato díla zajímavá i tím, že obrazy problémy, které tehdy mladého Machada de Assis znepokojovaly; „Ruka a rukavice“, „Helena“, „Iaiá Garcia“, „Starý dům“ řeší totiž konflikt věčnosti a ctižádosti. Cílem autora, jenž svému sociálnímu arivismu obětoval lásku ke své pěstounce Marii Inês a po čase byl trýzněn pochybnostmi o správnosti svého jednání, je ospravedlnit ctižádost a ukáázat, že dobývání slunné budoucnosti vyžaduje zavržení stinné minulosti; kdo se ctižádosti poddá (Guomar v „Ruce a rukavici“), je šťasten, kdežto ten, kdo se jí vzepře a snaží se ji potlačit (Estela v „Iaiá Garcia“ a Lalau v „Starém domě“) ztroskotá stejně jako ten, kdo se pod tlakem výčitek svědomí pokouší udržovat styky s minulostí (Helena ve stejnojmenném románu). První a poslední román prvního období Machadovy tvorby jsou významné i po jiné stránce; „Vzkříšení“ proto, že v něm autor vytvořil typ romanticky pojatého žárlivce, který dojde nového, již zcela neromantického ztvárnění později v „Donu Morosovi“ (Bento), a „Iaiá Garcia“ z toho důvodu, že to je dílo nejvíce oproštěné od pozůstatků romantismu a tím i blízké druhému tvůrčímu období Machada de Assis.

Mezi vydáním „Iaiá Garcii“ a prvního románu tohoto nového tvůrčího období, „Posmrtnými paměti Bráse Cuba-se“ (1880), je jen krátké časové rozptění, ale přesto znameňují „Paměti“ výrazný obrát v Machadově tvorbě, dialektický zvrat v dlouhém spisovatelově vývojovém procesu. Osvobození z pout romantismu je zde již úplné a pokus o psychologický román dochází tu zdařilé realizace. Autorův

pohled se obrací ke vnitřnímu světu jeho hrdinů. Kdežto postavy romantiků byly téměř jen symboly (jedna symbolizovala nevinnost, druhá altruismus apod.), zkoumá Machado Assis konkrétní vnitřní život člověka, a to v celé jeho složitosti. Přes sarkastické šlehy jsou „Paměti“ kniha ponurá. Jak sám autor přiznává, je „v duši této knihy . . . trpký a drsný pocit“. V tomto románě o člověku, který se pokoušel o vše možné, a nic v životě nevytvořil, je lidská bytost hříškou neznámých sil a její svobodná vůle je omežována překážkami, které jí klade do cesty příroda i vnitřní rozpor.

Více života je v dalším románě, jenž vychází až o deset let později: „Quincas Borba“. Příběh člověka, který přijde do Rio de Janeiro, zamiluje se a nakonec ztratí dívku i rozum, je dramatictější a vyznačuje se ještě jemnějším vystižením psychologie postav než dílo předchozí. Nejpevnější kompozice a nejušpornější kondenzace výrazových prostředků dosahuje však Machado de Assis v „Donu Morousovi“ (1900). „Není to tak trpká kniha jako nesmrtelný ‚Brás Cubas‘“, napsal o ni Machadoův současník, básník Arthur Azevedo. „Je rozdělena stejným způsobem — do krátkých kapitolek, z nichž každá je vynikající literární ukázkou, prochnutou onou rozkošnou ironií, v které mnozí nalézají největší přitažlivost Mistrových spisů.“ Předposledním z pěti románů druhého autorova tvůrčího období je „Ezau a Jakub“ (1904), kde již vystupuje Machadoův „alter ego“, rada Aires, nezúčastněný pozorovatel života a dění, jehož vzpomínky zachycuje pak spisovatelova poslední kniha, „Airesův zápisník“ (1908).

Machadovo dílo je plně rozporů. Na první pohled se tato rozpornost jeví v množství vzájemně si odporujících sentencí, aforismů a protimluvů, jimiž se jeho próza jen hemží. U Machada de Assis jsou však i jiné nápadné protiklady. Spisovatel, ač sám velmi prostého původu, nikdy

neuplatnil ve svých dílech zkušenosti ze života dělníků a čerpal jen ze života vyšších vrstev riodejaneirské společnosti. Ač sám byl mulat, mezi černochoy a míšenci prožil dětství a mulatům (svému otci, Marii Inês a knihkupci Paulovi Britovi) vděčil za něhu a podporu ve svém mládí, psal o černoších a míšencích jen velmi málo. Jen ve čtyřech povídkách a v jednom románě hraje černoši důležitější úlohu; všude jinde (i v „Donu Morousovi“) jsou pouhými statisty v roli otroků a služebníků.

Tento postoj k lidem tmavé pleti vyvolal domněnku, že Machado de Assis byl lhostejný k problémům černochoů, zejména k abolicionistickému hnutí. Četné důkazy v jeho díle to však vyvracejí. Machado de Assis se naopak zajímal o postavení černochoů a míšenců, choval sympatie k ubohým otrokům, znal dobře sociální i morální povahu otroctví, pranyřoval tělesné tresty ukládané černochoům, jejich vykořisťování, jejich bídu. K zákonu o zrušení otroctví ze dne 13. května 1888 se vztahuje výrok ze své životopisné „Airesova zápisníku“: „Nikdy jsem nebyl — a ani mi to úřední postavení nedovolovalo — propagátorem abolicie, ale doznávám, že jsem měl velikou radost, když jsem se dozvěděl o výsledku hlasování senátu a o tom, že vladař zákon schválil.“ Tato slova vystihují Machadoův postoj. Machado de Assis nebyl davový řečník, neuměl burcovat lid. Odsuzoval otroctví po svém, nepřímou. Ač dovedl nadšeně chválit protitrokařské bry jiných autorů, nevytvořil sám dílo, které by přispělo k abolicionistické propagandě. Z lhostejnosti k boji otroků, nebo dokonce ze souhlasu s otrokařstvím jej však proto vinit nelze. S jakým zájmem a sympatiemi sledoval abolicionistický boj, projevilo ostatně i ve své úřední činnosti na ministerstvu zemědělství, obchodu a veřejných prací, kde i jeho kladný poměr k boji černochoů za svobodu dokazují četné spisy, jež sám vypracoval nebo které vznikly pod jeho dozorem.

Machado de Assis býval svými posmrtnými životopisci obviňován také z lhostejnosti k politickému životu a vůbec k problémům své doby nebo z politické neutrality. Ani toto tvrzení neodpovídá pravdě. Aktivně se však zúčastnil politického zápasu jen v mladých letech, kdy dokonce kandidoval na poslance za liberální stranu. A třebaže během času ztratil zájem o přímou účast na politickém životě, jeho povídky, romány a fejetony zaznamenávají politické problémy a zamýšlejí se nad nimi. O problémech země debatují zejména četní politici, poslanci a publicisté, kteří vystupují v jeho dílech. Vlastní politické ambice vtělil spisovatel do svých postav, jejichž ústy pranyřoval zlořády tehdejšího brazilského veřejného života. O tom, jak politické údalosti sledoval a zachycoval ve svých dílech, svědčí jeho časté zmínky o tzv. paraguayské válce v letech 1865—70, jeho kritika anglické kolonizátorské politiky v Brazílii apod. Veršem i prózou vyjádřil Machado de Assis několikrát sympatie k Mexiku, jež bojovalo proti císaři Maximiliánu Habsburskému, nastolenému tam v letech 1864 až 1867 Napoleonem III.; přitom odsoudil nejen útok na mexický lid, nýbrž i pasivní postoj velmocí. Napsal: „Kdyby moje století tleskalo dobývání Mexika, neváhal bych říci, že to je století barbarství, nehodné označení, které se mu dává. Tichý soublas různých mocností, které kráčí v čele světa, naplňuje jistě smutkem každého, kdo je přesvědčen o liberálním a civilizovaném duchu své doby.“

Kritici Machada de Assis s oblibou zdůrazňují jeho protirepublikánské smýšlení. Je skutečně pravda, že vysoký ministerský úředník Machado de Assis — spíše z konvence a setrvačnosti než z niterného přesvědčení — byl monarchista. Proti republice se však Machado de Assis nepostavil, přijal ji, smířil se s ní. Je si ovšem třeba uvědomit složitost tehdejších politických poměrů: k pádu císařství a zřízení brazilské republiky došlo za vydatného přispění

otrokářských velkostatkářů, kteří zanevřeli na monarchii pro vydání dekretu o zrušení otroctví a stali se nejaktivnějšími členy republikánské strany, poněvadž si slibovali, že po ustavení republiky budou moci lépe uplatnit svůj vliv.

Byl-li na jedné straně pasivním monarchistou, vystupoval na druhé straně jako aktivní demokrat, žádající např. šíření kultury a osvěty mezi lid a brojící proti zlořádům církve a kléru. Jeho demokratický postoj, prostý povýšenosti, projevil se např. i v poměru k začínajícím spisovatelům. Machado de Assis vždy vliďně podporoval mladé talenty, psal předmluvy k jejich dílům, vyzýval je k vytrvalosti a trpělivosti a varoval před honbou po snadných úspěších. V předmluvě k prvotině jednoho básníka napsal: „Nespekujte se s hluchou slávou; vzepřete se shovívavosti vlastního ducha, používejte svého talentu k ustavičnému přisněmu studiu; buďte prostě nejnekompromisnějším kritikem sebe sama.“ Sám byl mladým spisovatelům příkladem svou pracovitostí a pílí. V práci prožil Machado de Assis celý život a věnoval se jí až do poslední chvíle. V roce 1906, kdy mu bylo šedesát sedm let, napsal svému příteli Máriu de Alencarovi: „... bolí mě hlavně krk, neboť jsem se celý den brbil doma nad prací. Pro toho, kdo pracoval už celou neděli — v jiných dnech mám přestávku odpoledne —, bylo to přespříliš. Jenže já jsem nepolepšitelný.“ „Přestávkou“ je míněna jeho činnost na ministerstvu, kde pracoval každé odpoledne, nikdy nezanedbáváje pro své literární zájmy povinnosti úřední.

K výpočtu nepřesných a zkrleslujících tvrzení o Machadu de Assis přistupuje ještě označení: představitel larponlartismu. Nejen jeho dilem, nýbrž i výroky lze však doložit, že Machado de Assis umění pro umění odmítal. Zdůrazňoval naopak, že pojímá umění v duchu Hugově: „jako sociální, jako národní, jako lidské poslání“. Cítil se „člověkem své doby a své země“ a požadoval, aby literatura

„odpovídala času, v němž se vyvíjí“. Jestliže však nelze charakterizovat Machada de Assis jako umělce *l'art pour l'art* - tistního, nemůžeme jej přiřadit ani k žádné tehdejší literární „škole“. Romantikem Machado de Assis nebyl, proti romantickým výstřelkům bojoval. Potíral však i naturalismus (zejména v nelitostné kritice „*Bratrance Bazília*“, která z působila blubokou krizí v tvorbě autora tohoto díla, portugalského spisovatele José Marii Egy de Queiroze). Šel vlastní cestou, mimo tehdejší literární směry a proudy.

Tvorba Machada de Assis byla předmětem rozsáhlého studia, docházejícího často k protichůdným závěrům. Ty jsou do značné míry zpusobeny protikladností nejen spisovatelova díla, výbrž i jeho osobnosti. Jednou z nich je protiklad mezi povahovou bojácností a samotářstvím na jedné straně a horlivostí, s níž vyhledával a organizoval literární spolky, na straně druhé. Zdánlivě chladný a lhostejný spisovatel, nejednou nařčený z uzavřenosti a misantropie, rád se sdružoval se svými přáteli. Z literárních společností, k jejichž vzniku dal podnět, je nejvýznamnější Brazílská akademie krásné literatury, kterou založil r. 1897 a jejímž byl prvním presidentem. Jedenáct prvních let života této dodnes čelné kulturní instituce je spjato s jedenácti posledními léty Machada de Assis.

Zajímavý je také rozpor mezi jeho ctižádostí a skromností. Samouk, který se vlastním přičiněním stal velkým spisovatelem, člověk prostého původu, jenž se bez skrupulí povznesl nad svůj „nízký“ stav, byl člověkem veskrze skromným, nemilujícím hluché ovace a břemotnou reklamu. Dokumentujme si to slovy, jež těsně po vydání „*Dona Mourouse*“ napsal o Machadovi de Assis zmíněný již básník Arthur Azevedo: „Kniba vyšla před třemi dny sans tambour ni trompette, nečekaně. Naši spisovatelé obvykle oblaňují díla, jež pak nikdy neuveřejní, a někteří produkují

ien tímto zpusobem. Kdyby byly vytištěny, nebo aspoň napsány všechny knihy, které se u nás oblaňují vžitou formulí „v tisku“, byla by brazílská literatura ne-li nejlepší, tedy jistě nejbogatší ze všech. Machado de Assis jako první z našich živých i mrtvých spisovatelů nevytrubuje do světa, že uveřejní tu nebo onu knihu. Má bržku z inzerátu a z povyku.“

Z těchto několika poznámek je zřejmo, že jako osobnost i jako spisovatel byl Machado de Assis zjev neobyčejně složitý; vyplývá z toho i značná čtenářská náročnost jeho knih, z nichž právě „*Don Mourous*“ je nejpřístupnější a nejbližší našemu citění i našim názorům a zároveň obsahuje i všechny typické kladné vlastnosti jeho tvorby. Vystihnout význam Machada de Assis jednoduchou formulí není možné; lze však mít za to, že jej alespoň v podstatě dobře vyjádřila nedávno zesnulá znalkyně Machadova života a tvorby, brazílská literární historička a spisovatelka Lucia Miguel-Pereirová, jejíž machadovská monografie vyšla v Brazílii už v pěti vydáních. Sbrnuje význam Machada de Assis těmito slovy:

„V jistých aspektech a v menším měřítku představoval pro Brazílii své doby něco podobného co Balzac pro Francii první poloviny minulého století: ukázal, jak se specifické podmínky společnosti, jež se zde vytvořila za císařství, odrážejí v základních složkách lidské osobnosti. — — —

Právě proto můžeme Machada de Assis nazvat realistou. Jakmile se osvobodil od romantismu, nepodléhal už předpokladu žádné literární školy a jako nikdo jiný u nás pozoroval lidské bytosti v celé jejich realitě, přiznáváje každé jednotlivosti její náležitý význam, což znamená, že je všechny hodnotil z hlediska relativnosti. Tím provedl tento básilvec smělou revoluci v naší literatuře, která se až do té doby podrobovala hodnotám absolutním, jejichž pusobením se posta-

vy, ovládané přírodou a konvenční morálkou, redukovaly na pouhé figuriny.“

Tato revoluce Machada de Assis a její svrchované umělecké uplatnění v literární tvorbě postavily tohoto spisovatele do čela brazilské literatury a do řady autorů světových.

Zdeněk Hampejs

DON MOROUS

O názvu

Když jsem se onehdy večer vracel z města do Engenho Nova, setkal jsem se ve vlaku, jedoucím z Ústředního nádraží, s mladíkem tady z naší čtvrti, kterého tak trochu znám od vidění. Pozdravil, přisedl si, mluvil o tom a onom a nakonec mi začal přednášet verše. Cesta byla krátká, verše snad nebyly tak docela špatné. Stalo se však, že z únavy jsem třikrát nebo čtyřikrát zamhouřil oči, a to mému společníkovi stačilo, aby přerušil četbu a strčil verše do kapsy.

„Pokračujte,“ řekl jsem pročitaje.

„Už jsem skončil,“ zabručel.

„Jsou velmi pěkné.“

Viděl jsem, že udělal pohyb, jako by je z té kapsy chtěl opět vytáhnout, ale zůstalo jen při pohybu; mladík na mne asi zanevřel. Příštího dne se začal o mně ošklivě vyjadřovat a nakonec mi přišel přezdívkou Don Morous. Sousedé, kteří nemají rádi mé nedsílné a zamklé způsoby, šířili přezdívkou dál, až se konečně ujala. Ani jsem se proto nezlobil. Vypravoval jsem příhodu svým přátelům z města a ti mě tak nyní žertem nazývají, někteří v dopisech: „Done Morousi, v neděli spolu povečeříme.“ — „Jedu do Petrópolisu, done Morousi; mám tam stejný dům jako v Renanii. Mohl bys už jednou vypadnout z té díry v Engenho Novu a přijet na čtrnáct dní za mnou.“ — „Milý done Morousi, nemyslete si, že vám odpustím ztřejší divadlo; přijedte a zůstanete

u mne na noc. Mám pro vás lóži, mám pro vás čaj, mám pro vás postel; jen děvče ne.“

Nehleďte ve slovnících. Slovo *morous* tam nenajdete v tom významu, kterého užívají mí přátelé, nýbrž v takovém, jaký prostý člověk dává zamlklým a do sebe pohrouženým lidem. A ještě ironicky přidali *don*, aby to mělo šlechtický nádech. To všechno pro jedno zdřímnutí! Také jsem pro své vyprávění lepší název nenalezl; nenapadne-li mě až do konce knihy jiný, zůstanu při něm. Ať můj básník z vlaku ví, že se na něho nehorším. A protože vymyslel název, může si při trošce úsilí namluvit, že i dílo je jeho. Některým knihám autoři nedali více; jiným ani tolik ne.

KAPITOLA II

O knize

Ted, když jsem vysvětlil název, přejdu k psaní knihy. Nejdříve si však povězme něco o důvodech, jež mi vtiskují péro do ruky.

Žiji sám s jedním sluhou. Dům, v němž bydlím, je můj vlastní; dal jsem jej vystavět s určitým úmyslem, veden přáním natolik zvláštním, že je mi trapné o něm psát, ale buďsi. Kdysi, je tomu už hodně let, napadlo mě postavit v Engenho Novu stejný dům, v jakém jsem vyrůstal v staré ulici Matacavalos, a dát mu týž vzhled a skromné zařízení, jaké měl ten, který zmizel. Stavitel a malíř dobře pochopili mé pokyny: je to totéž poschodové stavení s třemi okny dopředu, s verandou vzadu, se stejnými alkovnami a pokoji. I malba na stropě a na stěnách v přijímacím pokoji je přibližně stejná, girlandy něžných kvítek, které na

koncích drží v zobáčích velcí ptáci. Ve čtyřech rozích stropu lze spatřit alegorie ročních dob a uprostřed stěn medailóny Caesara, Augusta, Nerona a Masinissy, pod nimi jejich jména... Nechápu, proč tam ty osobnosti byly. Už když jsme se nastěhovali do ulice Matacavalos, měl dům tuto výzdobu; pocházela z předcházejícího desetiletí. Odpovídalo zřejmě vkusu doby vnášet do amerických maleb zálibu pro klasiku s antickými postavami. V souladu s tím je i ostatní. Mám altánek, květiny, zeleninu, moruši, studnu a valchu. Používám starého nádobí a starého nábytku. Konečně je zde nyní právě tak jako kdysi týž protiklad mezi pokojným životem vnitřním a rušným životem vnějším.

Bylo mým jasným záměrem spojit oba póly života a v stáří vzkřísit mladá léta. Jenže, přiznávám se vám, nepodařilo se mi obnovit ani to, co bylo, ani to, čím jsem byl sám. I když jsem se v obličejí celkem vzato nezměnil, má fysiognomie je jiná. Kdyby mi jen scházeli ti druzí, aťsi; člověk se jakžtakž utěší, ztratí-li někoho ze svých blízkých; ale chybím tu já a tato mezera je všechno. To, co tu je, podobá se zhruba barvivu, kterým si barvíme vlasy a vousy a jež uchovává pouze zevnějšek, jak se praví v autopsiích; vnitřek obarvit nelze. Osvědčení, které by ze mne udělalo dvacetiletého, mohlo by jako každá padělaná listina oklamat cizí lidi, ale ne mne. Přátelé, kteří mi zbývají, jsou novějšího data; ti dřívější už odešli studovat geologii svatých polí. Pokud jde o přítelkyně, znám některé už patnáct let, jiné kratší dobu, ale všechny věří, že jsou mladé. Dvě nebo tři by o svém mládí mohly přesvědčit i jiné, ale řeč, kterou mluví, nutí mnohokrát hledat ve slovnících a takové časté hledání je únavné.

Ostatně, odlišný život neznamená horší život; je pouze jiný. V jistém ohledu mi připadá, že ten dřívější neměl zdaleka tolik kouzla, kolik jsem mu připisoval; ale je také pravda, že ztratil mnohý osten, jenž ho činil trudným, a v paměti si zachovávám ne jednu vzpomínku sladkou i čarovnou. Vycházím ovšem málo a mluvím ještě méně. Zábava jen tu a tam. Většinu času sadařím, zahradničím a čtu; jím dobře a nespím špatně.

Nu a protože všechno unavuje, i mne nakonec tato jednotvárnost vyčerpala. Chtěl jsem změnu, a tak mě napadlo napsat knihu. Přispěchaly mi na pomoc právo, filosofie a politika, ale nepřispěchaly potřebné síly. Potom jsem pomýšlel dát se do „Dějin předměstí“, ale ne tak suchopárných, jako jsou paměti pátera Luíse Gonçalvesa dos Santos o Rio; mělo to být skromné dílo, ale vyžadovalo, abych k němu předběžně sehnal doklady a data, a to je všechno tak nudné a zdoluhavé. A tu ke mně začaly promlouvát namalované portréty na stěnách a říkat mi, abych se chopil pera, a když už mi ony nemohou vrátit ten uprchlý čas, abych o něm alespoň něco pověděl. Vyprávění mi snad vykouzlí iluze a stíny mě budou obléhat jako básníka, ne toho z vlaku, ale toho, co napsal „Fausta“: Zas, chvějné postavy, mě obléháte . . .

Ta myšlenka mě tak rozveselila, že se mi ještě teď chvěje péro v ruce. Ano, Nerone, Auguste, Massinisse i ty, velký Caesare, jenž mě nabádáš, abych i já napsal své Zápisky, děkuji vám za tu radu a z vašeho popudu načrtnu na papír vzpomínky, jak mě napadnou. Tím prožiji znovu, co jsem prožil již jednou, a vytřídím si ruku na nějaké rozsáhlejší dílo. Nuže, začněme své vybavování jedním památným listopadovým odpolednem, na které jsem nikdy ne-

zapomněl. Zažil jsem už mnohá jiná, lepší i horší, ale toto mi nevymizelo z mysli nikdy. Však to pochopíš při dalším čtení.

KAPITOLA III

Výpověď

Právě jsem chtěl vstoupit do salónu, zaslechl jsem však své jméno a schoval se za dveře. Bylo to v domě v ulici Matacavalos, v měsíci listopadu, a je tomu už drahně let, ale nebudu měnit data ve svém životě jen proto, abych se zalíbil lidem, kteří nemilují staré příběhy; psal se rok 1857.

„Ještě pořád trváte na tom, dono Glório, dát našeho Bentíka do semináře? Čas už prošel a teď už z toho může vzejít nějaká nesnáz.“

„Jakápak nesnáz?“

„Inu, značná nesnáz.“

Má matka chtěla vědět v čem. José Dias se chvíli soustřeďoval, a pak se zašel podívat, není-li někdo na chodbě; mne si nevšiml, vrátil se a ztlumeným hlasem pravil, že tato nesnáz je ve vedlejší domě u Páduů.

„U Páduů?“

„Chystám se vám to říci už delší dobu, ale neodvažoval jsem se. Nezdá se mi správné, aby náš Bentík postával na rozích s dcerou toho starého dromedára; v tom je ta nesnáz, protože když se do sebe zamilují, nebude to pro vás lehké, dostat je od sebe.“

„To snad ne! Že postávají na rozích?“

„To se tak říká. Hezky potají, vždy spolu. Bentík je tam u nich pečený vařený. Ta malá nemá rozum a otec dělá, že nic nevidí; asi je mu vhod, aby se

všechno vyvíjelo tak, že . . . Víím, co chcete říci; nevěříte v takovou vypočítavost, myslíte si, že všichni lidé mají duši nevinátek . . .“

„Ale pane Diasi, kolikrát jsem viděla ty malé si hrát, a nikdy jsem v tom nespatriila nic podezřelého. Kolikpak je jim let? Bentíkovi je sotva patnáct. Capitu bylo čtrnáct minulý týden; vždyť jsou to ještě děti. Nezapomínejte, že od té velké povodně před desíti lety, při níž rodina Páduů o tolik přišla, vyrůstali společně; známe se vlastně od té doby. A já pak mám věřit . . . Co ty o tom soudíš, milý Cosme?“

Strýc Cosme odpověděl takovým „áale“, které převedeno do všední řeči znamenalo: „José Dias si zase něco vymýšlí; ti malí se baví a já se také bavím; kampak mi dalí kostky?“

„Áno, docela jistě se mýlíte.“

„Možná, milostivá paní. Kéž máte pravdu; ale věřte, že jsem o tom nezačal mluvit jen tak, bez uvážení . . .“

„Ať už je to jak chce, je již na čase,“ přerušila ho matka, „musím ho dát do semináře co nejdříve.“

„Dobrá, hlavně že jste si to nerozmyslela, dát ho na kněze. Bentík se musí přáním své matky podrobit. A pak, brazilská církev má vysoké cíle. Nezapomínejme, že biskup byl předsedou ústavodárného sněmu a že páter Feijó řídil císařství . . .“

„Ale prachmizerně,“ vpadl mu do řeči strýc Cosme, dávaje se unášet starou politickou záští.

„Promiňte, pane doktore, nikoho neobhajuji, pouze konstatuji. Chci tím hlavně říci, že klérus hraje v Brazílii ještě významnou roli.“

„Hlavně chcete, abych vám to nandal; jděte pro kostky. Pokud jde o toho chlapce, má-li se už stát farářem, je líp, když nezačne sloužit mši za dvěmi.“

Ale řekni mi, milá Glório, je to tak nezbytné, aby šel na kněze?“

„Dala jsem slib, tak ho musím splnit.“

„Já víím, že jsi dala slib . . . ale takový slib . . . nevíím . . . Když se to důkladně uváží . . . Jampak se na to díváš ty, Justino?“

„Já?“

„Je pravda, že nejlépe zná každý sám sebe,“ pokračoval strýc Cosme, „jedině Bůh zná všechny. Ale tak dávný slib . . . No, no, copak to je, Glório? Snad nepláčeš? Ale, ale! Copak je to důvod k pláči?“

Matka se vysmrkala a neodpověděla. Sestřenka Justina se zřejmě zvedla a šla k ní. Následovalo hluboké mlčení, během něhož bych už byl málem vešel do pokoje, ale další vyšší moc, další zážitek . . . Neslyšel jsem, co říká strýc Cosme. Sestřenka Justina chlácholila: „No tak, Glório! Sestřenko!“ José Dias se omlouval: „Vědět to, nebyl bych nic říkal, ale řekl jsem to z úcty a náklonnosti k vám, z potřeby splnit hořkou povinnost, přehořkou povinnost . . .“

KAPITOLA IV

Přehořká povinnost

José Dias miloval superlativy. Dával tak monumentální podobu svým myšlenkám, nebo když žádné neměl, prodlužoval tím věty. Vstal, aby zašel do domu pro kostky. Přimáčkkl jsem se ke zdi a viděl ho přecházet v jeho bílých naškrobených kalhotách s přezkami, v redingotu a s plastronem. Byl jedním z posledních v Rio de Janeiru a možná v celém světě, kteří ještě nosili přezky. Kalhoty míval krátké, aby

byly dobře vypnuty. Plastron z černého atlasu a s ocelovou vzpružinou uvnitř znehybňoval mu krk; tehdy to byla móda. Redingot, lehký domácí kabátek z kartounu, vypadal na něm jako společenský úbor. Byl hubený, vychrtlý a na hlavě mu prosvítala pleš; bylo mu kolem pětapadesáti let. Vstal svým obvyklým pomalým krokem, nebyla to však ona šouravá pomalost lenochů, nýbrž pomalost vypočítaná a odměřená, dokonalý sylogismus, premisa před důsledkem, důsledek před závěrem. Přehořká povinnost!

KAPITOLA V

Rodinný přítel

Nechodíval vždy tímto rozvázným a strohým krokem. Také uměl vzplanout, často míval rychlé a živé pohyby, ale vždy přirozené. Rovněž se srdečně smál, bylo-li toho třeba, hlučným smíchem nevycházejícím sice z nitra, ale přece nakažlivým, a tehdy jako by se v něm smály tváře, zuby, oči, celý obličej, celý člověk, celý svět. Ve vážných okamžicích vážnost sama.

Byl naším rodinným přítelem už mnoho let; otec pracoval tehdy ještě na fazendě v Itaguaí a já jsem přišel na svět. Jednoho dne se tam objevil, vydávaje se za lékaře homeopata; s sebou měl „Příručku“ a mastičky. V kraji zuřila horečková epidemie; José Dias vyléčil šafáře a jednu otrokyni a nechtěl za to nic vzít. Otec mu tedy nabídl, aby tam za malý plat zůstal. José Dias odmítl s poukazem, že je správné přinášet zdraví pod rákosovou střechu chudých lidí.

„A kdo vám brání, abyste chodil i jinam? Chodte si, kam chcete, ale bydlet zůstaňte u nás.“

„Vrátím se za tři měsíce.“

Vrátíl se pak za dva týdny, přijal nabídnuté ubytování a stravu, ale žádné peníze, jediné kdyby mu chtěli dát něco k svátkům. Když byl otec zvolen poslancem a přestěhoval se s rodinou do Rio de Janeira, šel i on s námi a měl svou světničku v zadní části našeho rodinného domku. Jednou, když v Itaguaí opět vypukly horečky, otec mu řekl, aby se šel podívat na naše otroky. José Dias se odmlčel, povzděchl si a nakonec se přiznal, aby mohl propagovat novou školu, ale i k tomu hodně a hodně studoval; svědomí mu však již nedovoluje přijímat další nemocné.

„Ale kdysi jste je přece vyléčil?“

„Myslím, že ano; bylo by ovšem správnější, kdybych řekl, že to udělaly léky předepsané v knihách. Ty ano; po Bohu. Já jsem byl jen šarlatán . . . Neříkejte, že ne; pohnutky mého počínání sice mohly být čestné a také byly; homeopatie je věc pravdivá, a abych pravdě sloužil, lhal jsem; je však už na čase všechno napravit.“

Nepropustili ho, jak si to tehdy žádal; otec se už bez něho nemohl obejít. Uměl se udělat oblíbeným a nepostradatelným; byl by nám scházel jako člen rodiny. Když otec zemřel, byla to pro něho hrozná rána, jak mi říkali; sám se na to nepamatují. Matka mu byla za to velmi vděčna a nedovolila, aby opustil svůj pokoj v našem rodinném domku; sedmého dne, po mši, šel jí dát sbohem.

„Zůstaňte, José Diasi.“

„Poslechnu, milostivá paní.“

V závěti byl pro něho malý odkaz, životní pojistka a pár slov chvály. Slova si opsal, zarámoval a pověsil v pokoji nad postel. „Toto je nejlepší pojistka,“ ří-

kával často. Po čase získal v rodině jakousi autoritu, nebo přinejmenším se mu naslouchalo; nezneužíval toho a uměl vyslovovat své mínění, ale zároveň se podrobovat jinému. Konečně, byl to přítel, nebudu říkat nejlepší, ale vždyť ne všechno je na tomto světě nejlepší. A nehledej v něm duši podřízenou; zdvořilosti, které prokazoval, vycházely spíše z vypočítavosti než z povahy. Oděvy mu vydržely dlouho; na rozdíl od osob, jež svůj nový oblek rychle zašpiní, on měl staré šaty vykartáčované a vyžehlené, vyspravené, zapnuté, s chudou a skromnou elegancí. Byl sčtělý, i když povrchně, ale stačilo to, aby bavil společnost při večerních sedánkách a při zákuscích nebo vysvětlil nějaký jev, mluvil o účincích chladu a horka, o točnách a o Robespierrovi. Často vypravoval o cestě do Evropy, již kdysi podnikl, a přiznával, že nebýt nás, byl by se tam vrátil; měl přátele v Lisabonu, ale naše rodina, říkával, je po Bohu pro něho vším.

„Po nebo před?“ otázal se ho jednou strýc Cosme.

„Po,“ opakoval José Dias se vši úctou.

Zbožná matka viděla ráda, že klade Boha na místo, které mu přísluší, a souhlasně se pousmála. José Dias poděkoval kývnutím hlavy. Matka mu tu a tam dávala pár měďáků. Strýc Cosme, advokát, svěřoval mu opisování soudních spisů.

KAPITOLA VI

Strýc Cosme

Strýc Cosme žil u mé matky od jejího ovdovění. Již tehdy byl vdovcem, stejně jako sestřenka Justina byla vdovou; byl to dům u tří ovdovělých.

Štětěna si často divně s přírodou pohrává. Ač vyškolen pro teplá místa kapitalismu, strýc Cosme u soudu nezbohatl: živil se. Měl kancelář v staré Fialkové ulici nedaleko soudu, který sídlil v bývalé věznici. Pracoval v kriminalistice. José Dias si nikdy nenechal ujít obhajovací řeči strýce Cosma. Sám mu také oblékal a svlékal talár, skládaje mu nakonec četné poklony. Doma pak celý průběh stání líčil. Strýc Cosme, ač chtěl být sebeskromnější, usmíval se přesvědčeně.

Byl tlustý a těžkopádný, dech měl krátký a oči ospalé. K mým nejstarším vzpomínkám patří ta, jak jsem ho vidával každé ráno sedat na koně, kterého mu darovala matka a jenž ho vozil do kanceláře. Černocho, který zvíře vyváděl ze stáje, držival uzdu a on zatím zvedal nohu a kladl ji do třmene; nato následovala minutka oddechu nebo úvahy. Pak první vzepětí, užuž se zdálo, že se tělo vyšvihne, ale nevyšvihlo se; druhé vzepětí, stejný účinek. Konečně po několika dlouhých okamžicích strýc Cosme sebral všechny své fyzické a morální síly, naposled se odrazil od země a tentokrát dopadl do sedla. Zvíře zřídka kdy opominulo dát pohybem na vědomí, že právě přijalo svět. Strýc Cosme se uvelebil v sedle a zvíře se dalo do klusu.

Taktéž mi nevytizelo z paměti, co mi jednou odpoledne vyvedl. Ač jsem se narodil na venkově (odkud jsme se odstěhovali, když mi byly dva roky) a přestože to tehdy patřilo k dobovým obyčejům, neuměl jsem jezdit na koni a zvířete jsem se bál. Strýc Cosme mě popadl a posadil na koně. Když jsem se viděl v té výšce (bylo mi devět let) tak docela sám a bezmocný, země hluboko pode mnou, dal jsem se do zoufalého řevu: „Mami! Mami!“ Přiběhla, bledá a vylekaná,

myslela, že mě někdo vraždí, sesadila mě, pohladila a její bratr se přitom zeptal:

„Ale Glórinko, jakpak může mít takový velký kluk strach z tak krotkého zvířete?“

„Není na to zvyklý.“

„Musí si zvyknout. Až bude farářem nebo vikářem na venkově, bude musit jezdit na koni; a konečně i zde, ač ještě není farářem, bude chtít vyvádět jako ostatní hoši, a nebude-li to umět, tak ti to bude vyčítat, Glório.“

„Ať . . . ; mám o něj strach.“

„Strach! Jakýpak strach?“

Pravda je, že jsem se naučil jezdit na koni teprve později, ani ne tak ze záliby, jako spíše ze studu, abych nemusil pořád říkat, že jezdit neumím. „Teď teprve bude mít úspěchy v lásce,“ řekli, když jsem začal chodit na hodiny. O strýci Cosmovi by se nedalo říci totéž. U něho to byl zakořeněný zvyk a nutnost. Na lásku už nic nedal. Povídá se, že v mládí byl oblíbenec mnoha dam a kromě toho i vášnivým politikem, ale léta odvála valnou část jeho politického i mileneckého žáru a tuk dokončil to, co zbylo z ideálů zvláštních i obecných. Nyní pouze plnil povinnosti svého povolání, a bez lásky. Ve chvílích volna hleděl do prázdna nebo hrál. Tu a tam probodil nějaký vtíp.

KAPITOLA VII

Dona Glória

Moje matka byla hodné stvoření. Když jí umřel manžel Pedro de Albuquerque Santiago, bylo jí jede-

natřicet let a mohla se vrátit do Itaguí. Nechtěla; zůstala raději poblíž kostela, kde byl otec pochován. Prodala hospodářství i otroky, několik koupila, a ty pak pronajímala nebo zapůjčovala za poplatek; k tomu tucet domů, jistý počet cenných papírů, a usadila se v ulici Matacavalos, kde prožila poslední dva roky svého manželství. Byla dcerou dámy ze státu Minas a ta zase pocházela ze São Paula, z rodiny Fernandesů.

Nuže tedy léta Páně 1857 čítala dona Maria de Glória Fernandes Santiagová dvačtyřicet let. Byla ještě hezká, mladistvého zjevu, ale úzkostlivě ukrývala vše, co jí zůstalo z mládí, ač se příroda sebevíc snažila ji uchránit před zubem času. Nosívala jen tmavé šaty bez ozdob s černou šálou, složenou do trojúhelníku a sepnutou na prsou kamejí. Hladce sčesané vlasy spojoval na šíji starožitný želví hřeben; občas si nasazovala bílý čepec s ryšky. Pobíhala sem a tam ve svých hladkých a nehluchých střevících z korduánu, stále něco kutíc, dohlížela na všechny práce a řídila je v celém domě od rána do noci.

Mám tamhle na zdi její podobiznu, vedle jejího manžela, tak jako v tom druhém domě. Obraz již velice ztmavěl, ale oba lze ještě dobře poznat. Na něho se už vůbec nepamatují, snad jen matně na to, že byl vysoký a míval dlouhé vlasy; z podobizny se dívají jeho kulaté oči a doprovázejí mě, kamkoli se hnu: malířský efekt, nad nímž jsem v dětství žasl. Krk vystupuje z černé, hodně nabírané kravaty, tvář je hladce oholena až na malé kotlety u uší. Z matčiny podobizny je vidět, jak bývala hezká. Bylo jí tehdy dvacet let a držela v prstech květinu. Na plátně to vypadá, jako by květinu nabízela svému manželovi. Z obou tváří lze vyčíst, že si manželské štěstí,

můžeme-li je přirovnávat k velkému osudí, vytáhli lístkem koupným společně.

Vyvozují z toho, že se loterie nemají rušit. Žádný výherce je ještě neobvinil z nemorálnosti, podobně jako Pandorinu skříňku nikdo neshledal špatnou proto, že mu naděje zůstaly na jejím dně; někde musí zůstat. Tady je mám před sebou, ty dva, co se kdysi šťastně vzali, ty, co se tolik milovali, ty šťastlivce, kteří z tohoto světa odešli, aby pravděpodobně na onom světě pokračovali ve svém snu. Žehrá-li na loterii i Pandoru, zadívám se na ně a zapomínám na netažená čísla losů i na osudnou skříňku. Jsou na těch podobiznách jako živí. Ta, jež zobrazuje matku, jak podává manželovi květinu, jako by říkala: „Jsem celá tvá, můj švarný kavalíre!“ Podobizna otce, shlížející na nás, poznamenává toto: „Pohledte, jak mě ta dívka miluje . . .“ Zda je sužovaly nemoci, nevím; ani nevím, zda měli trampoty: byl jsem dítě a začal svůj život tím, že jsem se neměl narodit. Vzpomínám si, že se matka po otcově smrti hodně naplakala; zde jsou však ty podobizny obě, aniž jim neúprosný čas setřel původní výraz. Jsou jako mžikové snímky štěstí.

KAPITOLA VIII

Je na čase

Ale je na čase, abychom se vrátili k tomu listopadovému odpolední, k odpolední jasnému a svěžímu, pokojnému jako náš dům a úsek ulice, v níž jsme žili. Byl to opravdu počátek mého života; všechno, co se událo dříve, bylo jako líčení a strojení po-

stav, které mají nastoupit na jeviště, jako rozžhání světél, ladění houslí, předehra . . . Teď jsem měl já začít svou operu. „Život je opera,“ říkával mi starý italský tenor, který tu žil a zemřel . . . A jednoho dne mi objasnil svou definici tak, že jsem jí uvěřil. Nebude na škodu, když ji zde podám znovu; je to jen jedna kapitola.

KAPITOLA IX

Opera

Hlas už neměl, ale stále tvrdil, že ho má. „Odvykl jsem zpívat a to je to, co mi škodí,“ dodával. Kdykoli přijela z Evropy nová divadelní skupina, zašel k impresáři a vyložil mu všechna protivenství země a nebes; impresáři mu způsobil další a on od něho vyběhl a křičel něco o nespravedlnosti. Žil ještě svými rolemi. I při svém stáří si vykračoval tak, že to vypadalo, jako by se ukláněl princezně babylónské. Občas si se zavřenými ústy pobroukával nějaký kousek, snad letitější, než byl sám, nebo stejně letitý; takto tlumené hlasy bývají vždycky snesitelné. Několikrát mě navštívil, aby se mnou povečeřel. Jednoho večera, když už měl v sobě větší dávku Chianti, opakoval mi svou obvyklou definici, a když jsem mu řekl, že život může být stejně dobře opera jako plavba po moři nebo bitva, zavrtěl hlavou a odvětil:

„Život je opera, a to velkolepá opera. Tenor a baryton se perou o soprán za doprovodu basu a středních hlasů, pakliže se neperou soprán a alt o tenor za doprovodu téhož basu a týchž středních

hlasů. Je tam spousta sborů, mnoho baletních čísel, i instrumentace je skvělá . . .”

„Ale, milý Marcolini . . .“

„Copak? . . .“

A když si usrkl likéru, postavil sklenku a vyložil mi historii stvoření slovy, jež zde stručně shrnu.

Básníkem je Bůh. Hudba je od Satana, mladého nadějného umělce, který studoval na nebeské konservatoři. Jakožto soupeř Michala, Rafaela a Gabriela nesnel, že se jim při rozdělení cen dala přednost. Ba je možné, že se jeho povaze, v podstatě tragické, protivila nasládlá a mystická hudba těch jeho spolužáků. Rozdmýchal vzpouru, ale včas ji odhalili a on byl z konservatoře vykázán. Tím by to bylo vše skončilo, kdyby byl Bůh nenapsal operní libreto, k němuž se pak nehlásil, vědom si toho, že takový druh zábavy je nehodný jeho věčnosti. Satan odnesl s sebou rukopis do pekla. Aby ukázal, že dokáže více než ostatní — a snad aby si nebesa usmířil —, zkomponoval k němu partituru, a jakmile s ní byl hotov, předložil ji Nebeskému otci.

„Pane, nezapomněl jsem na poučení, jichž se mi dostalo,“ pravil mu. „Zde máš partituru, poslechni si ji, oprav ji, dej si ji přečíst, a shleď-li ji hodnou své vznešenosti, dovol, abych ti ji položil k nohám. . .“

„Ne,“ odsekl Pán, „nic nechci slyšet.“

„Ale Pane . . .“

„Nic! Nic!“

Satan prosil ještě jednou, ale ani pak neuspěl; až nakonec Bůh, unaven a pln milosrdenství, svolil, aby se opera provozovala, ale mimo nebe. Stvořil zvláštní divadlo, tuto planetu, a sestavil kompletní ansámbl se všemi party, se sólisty i komparesem, se sbory i baletem.

„Přijď si poslechnout několik zkoušek!“

„Ne, o zkouškách nechci nic vědět. Stačí, že jsem napsal libreto; jsem ochoten se s tebou rozdělit o autorská práva.“

Neudělal snad dobře, že odmítl; vznikl z toho mnohý nesoulad, jemuž by se dalo předejít, kdyby si byl kus nejdříve poslechl a přátelsky na něm spolupracoval. Opravdu jsou místa, v nichž verš jde hot a hudba čehý. Někteří tvrdí, že právě v tom je půvab skladby, neboť ji to zbavuje jednotvárnosti; takto si vykládají trojzpěv z Edenu, árii Ábela, sbory od gilotiny a z otroctví. Příliš často se bez dostatečného důvodu objevují stejné efekty. Některé motivy se do omrzení opakují. Jsou i nejasná místa; skladatel příliš užívá sborů a tímto zmatkem často přehlazuje smysl. Orchestrální party jsou však pojaty s velkou zkušeností. Takový je názor lidí nestranných.

Skladatelovi přátelé tvrdí, že jen stěží lze nalézt dílo tak zdařile napsané. Ten neb onen připouští v něm jistou těžkopádnost, tu a tam hluchá místa, ale je prý možné, že se některá při častějším provozování opery vyplní a vysvětlí, jiná zase docela zmizí, neboť dirigent nebude váhat s úpravou díla tam, kde shledá, že plně neodpovídá vznešené myšlence básníkově. Básníkovi přátelé to však neříkají. Ujišťují, že libreto bylo znásilněno, že partitura porušila smysl textu, ačkoli prý je na několika místech pěkná a umělecky propracovaná, na jiných místech se od dramatu docela odchyluje, ba dokonce je s ním v rozporu. Například grotesknost v básníkově textu není; je tam násilně vpravena v úmyslu napodobit „Veselé ženy windsorské“. Toto hledisko Satanovi stoupenci s jistým zdáním oprávněnosti odmítají. Říkají totiž, že v době, kdy mladý Satan skládal tuto

velkolepou operu, nebyla na světě ani ona fraška, ani Shakespeare. Dokonce tvrdí, že se genialita anglického básníka projevila jediné v uměleckém a věrném opsání textu opery, takže se zdá, jako by autorem skladby byl on sám; avšak je zřejmé, že je to plagiát.

„Tento kus,“ uzavřel starý tenor, „potrvá tak dlouho, dokud potrvá toto divadlo, a nelze vypočíst, za jak dlouho vezme za své na účet astronomie. Úspěch je stále větší. Básník i skladatel pravidelně pobírají autorské honoráře, leč ty nejsou stejné, protože se při dělení řídí slovy Písma: ‚Mnoho je povolanych, ale málo vyvolených.‘ Bůh dostává ve zlatě, Satan v papírech.“

„Žertujete . . .“

„Já — žertuji?“ štěkl podrážděně; ale brzy se uklidnil a odpověděl: „Milý Santiago, já nežertuji, netroufám si žertovat. To, co říkám, je holá a svatá pravda. Jednoho dne, až budou všechny knihy spáleny jako nepotřebné, bude zde někdo, možná že tenor, a dokonce italský, který tuto pravdu zjeví lidstvu. Všechno je hudba, přáteli. Na počátku bylo *do* a z *do* se stalo *re* atd. Tato sklenka (a naplnil ji znovu) je krátký refrén. Není jej slyšet? Ani dřevo, ani kámen nelze slyšet, a přesto se vše vejde do téže opery . . .“

KAPITOLA X

Teorii přijímám

Že je v tom příliš metafyziky pro pouhého tenora, je nepochybné; ztráta hlasu však vysvětluje mnohé a jsou filosofové, kteří, v kostce řečeno, jsou tenory bez zaměstnání.

Já, milý čtenáři, přijímám teorii starého Marcoliniho nejen proto, že je v ní zdání pravdy, a to je často pravda celá, nýbrž proto, že se v této definici mnohé shoduje s mým životem. Zapěl jsem velmi libezné duo, pak trio, pak kvarteto . . . Ale nepředbíhejme; vraťme se k první části, v níž jsem se dozvěděl, že už jsem pěl, vždyt výpověď José Diase, drahý čtenáři, mířila především na mne. O mně přece vypovídal.

KAPITOLA XI

Slib

Sotva zmizel rodinný přítel v chodbě, vyšel jsem z úkrytu a běžel dozadu na verandu. Nic jsem nechťel vědět o slzách ani o příčinách, pro něž je má matka prolévala. Příčinou byly pravděpodobně její církevní záměry a k nim musím něco říci, neboť už tehdy to byla stará historie; začala před šestnácti lety.

Záměry pocházely z doby mého početí. Protože se první syn narodil mrtvý, matka prosila Boha, aby druhého uchránil, slibujíc, že ho zaslíbí církvi, bude-li to hoch. Možná že čekala děvčátko. Muži neřekla nic, ani předtím, ani když mě porodila; měla v úmyslu tak učinit, až začnu chodit do školy, ale mezitím ovdověla. Jako vdova se hrozila, že zůstane docela sama; byla však tak zbožná, tak bohabojná, že pro své předsevzetí hledala svědky, a proto do slibu zasvětila příbuzné a přátele. Jedině proto, aby k odločení došlo pokud možno nejpozději, sjednala mi domáčího učitele psaní, latiny a katechismu, pátera Cabrala, starého přítele strýce Cosma, který k nám přicházel večer na partičku.

Dlouhodobá předsevzetí se podepisují snadno; představa je činí nekonečnými. Matka doufala, že do té doby uplyne ještě mnoho vody. Mezitím mě zvykala církevnímu životu; dětské hračky, nábožné knihy, svaté obrázky, rozhovory doma, to všechno tíhlo k oltáři. Kdykoli jsme šli na mši, říkávala mi, že to je proto, abych se učil být knězem, měl jsem si kněze dobře všimnout a nespouštět z něho oči. Doma jsem si hrával na mši — trochu potají, protože matka říkávala, že to není vhodný způsob hraní. Pořídili jsme si oltář, Capitu a já. Ona dělala kostelníka a během obřadů jsme se střídali, abychom se podělili o hostii; hostií bývalo vždy nějaké cukroví. V období, kdy jsme si tak hrávali, říkávala má sousedka často: „Bude dnes mše?“ Já už věděl, kam míří, přikývl jsem a pod nějakou záminkou si šel vyprosit hostii. Když jsem se s ní objevil, upravili jsme oltář, oddrmolili latinu, abychom ceremonii urychlili. *Dominus, non sum dignus* . . . To, co jsem měl říkat třikrát, řekl jsem myslím jen jednou; tak mlsný byl kostelník s farářem. Nepili jsme víno ani vodu; první jsme neměli a druhé by nám vzalo chuť při obětování.

V poslední době mi už o semináři nemluvívali, takže jsem se domníval, že ta záležitost je odbyta. Mých patnáct let, jimž se žádné milosti povolání nedostalo, žádalo si spíše semináře světského než semináře svatojosefského. Matka se na mne často zadívala jako na ztracenou duši, nebo mě brávala za ruku, jen tak bez důvodu, aby mi ji pevně stiskla.

Na verandě

Zůstal jsem stát na verandě; byl jsem ohromen, zdrcen, nohy se mi podlamovaly a srdce jako by mi chtělo vyskočit z hrudi. Neměl jsem odvahy sejít k přístavku a vejít do sousedního dvora. Začal jsem se procházet tam a zpět, zastavoval se, abych se opřel, znovu jsem popošel několik kroků a opět se zastavil. Zmatené hlasy opakovaly rozhovor José Diase:

„Vždy spolu . . .“

„Hezky potají . . .“

„Když se do sebe zamilují . . .“

Vy dlaždice, po nichž jsem toho odpoledne znovu a znovu šlapal, vy nažloutlé sloupy, jež jste se míhaly vpravo a vlevo ode mne podle toho, jak jsem chodil tam nebo zpět, ve vás se mi nejlépe dochovala krize, ten pocit neznámého požitku, do něhož jsem se nořil a který mě vzápětí naplňoval k prasknutí a děsil mě a vléval se do mne jako bůhvíjaký balzám. Občas se můj úsměv změnil v spokojený smích, který hanebnost mého hříchu vyvracel. A hlasy zmateně opakovaly:

„Hezky potají . . .“

„Vždy spolu . . .“

„Když se do sebe zamilují . . .“

Kokosová palma, která viděla, jak jsem neklidný, a uhodla příčinu, zaševalila svým vrcholkem, že v tom není nic hanebného, když patnáctiletí hoši postávají se čtrnáctiletými děvčátky na rozích; naopak, mladí lidé v tom věku nemají jinou povinnost a ani rohy jiný účel. Kokosovník byl již starý a já starým kokosovníkům věřil více než starým knihám. Práci,

motýli, cvrček, pokušitel léta, všechny bytosti žijící ve vzduchu byly stejného mínění.

Je to tedy pravda, že miluji Capitu a Capitu mne? Skutečně, nepouštěl jsem se její suknič, ale mezi námi nedošlo k ničemu, co by bylo opravdu tajné. Než šla do školy, byla to jen dětská dovádivost; pak když skončila školu, neobnovili jsme samozřejmě dřívější důvěrný vztah, ale ten se zvolna vracel a v posledním roce už tu zase byl v plné síle. Capitu mi někdy říkala, že jsem hezký, dobře urostlý, jako květ; jindy mě brala za ruce a počítala mi prsty. A rozpomínal jsem se na všechny ty pohyby a slova, na radost, již jsem pociťoval, kdykoli mi rukou přejela po vlasech a řekla, že jsou překrásné. Já jsem jí to neoplácel, ale tvrdil jsem, že její vlasy jsou krásnější než moje. Tehdy Capitu potrásla hlavou s výrazem hlubokého rozčarování a smutku, což bylo tím podivnější, že měla skutečně obdivuhodné vlasy; já jí na to odpovídal, že je blázínek. Když se mě ptala, zda se mi o ní v noci zdálo, a já odpovídal, že ne, začala mi vyprávět, jaké ona měla o mně sny, samá podivuhodná dobrodružství, jak jsme se vznášeli vzduchem na Corcovado, jak jsme tančili na měsíci, nebo jak potom přišli andělé a ptali se na naše jména, aby je dali jiným andělům, kteří se právě narodili. Všemí těmi sny jsme kráčeli společně. Moje sny byly jiné, obrazy jen jedině náš přátelský vztah a často ani nevybočily z prostého opakování dne, nějaká věta, nějaký posunek. I já jsem jí je vyprávěl. Jednou si Capitu povšimla rozdílu mezi námi a řekla, že její jsou hezčí než moje; po krátkém zaváhání jsem jí na to řekl, že jsou takové jako osoba, která je sní . . . Zrudla jako pivoňka.

Nu a tak musím otevřeně říci, že teprve nyní jsem chápal vzrušení z toho či onoho, co jsme si svěřovali.

To vzrušení bylo sladké a nové, ale jeho příčina mi unikala, nehledal jsem ji a neměl o ní ani potuchy. Mlčení posledních dnů, z něhož jsem nebyl moudrý, pociťoval jsem teď jako známky čehosi, a stejně tak nakousnutá slova, zvědavé dotazy, rozpačité odpovědi, starostlivost, radost ze vzpomínek na dětství. Také jsem si u sebe všiml nového jevu, že jsem se totiž probouzel s myšlenkou na Capitu a naslouchal jí v mysli a zachvíval se, kdykoli jsem uslyšel její kroky. Mluvilo-li se o ní u nás doma, bystril jsem pozornost více než dříve a podle toho, zda to byla chvála nebo hana, působilo mi to radost nebo zármutek, mocnější než kdysi, kdy jsme byli pouze druhy v šibalstvích. Nakonec jsem na ni ten měsíc myslil při každé mši, přirozeně s přestávkami, ale zato výlučně na ni.

To vše se mi teď ujasnilo ústy José Diase, který mě obvinil u mne samého a jemuž jsem všechno odpustil, to špatné, co řekl, to špatné, co udělal, i to, co by z jednoho i z druhého mohlo vzejít. V tom okamžiku by ani věčná Pravda neznamenalala víc než on, ani věčná Dobrota, ani ostatní věčné Ctnosti. Miluji Capitu! Capitu miluje mne! A mé nohy kráčely vpřed i vzad, zastavovaly se roztrásené věřice, že obstoupnou celý svět. Tento první tlak mízy, toto odkrytí vlastního sebevědomí jsem nikdy nezapomněl; a nemyslel jsem, že by se mu mohl vyrovnat jakýkoli jiný pocit stejného druhu. To proto, že byl můj. A také proto, že byl první.

Capitu

Tu najednou jsem uslyšel ze sousedního domu volání:

„Capitu!“

A v zahradě:

„Maminko!“

A znovu v domě:

„Pojď sem!“

Nemohl jsem se udržet. Mé nohy sestoupily po třech stupních vedoucích k přístavku a kráčely do sousedního dvorka. Mívaly to ve zvyku každé odpoledne i ráno. Neboť i nohy jsou živé bytosti, ovšem nižšího druhu než paže, a vládnou si samy, neřídí-li je hlava myšlenkami. Ty moje došly až ke zdi. Byla tam spojovací branka, kterou dala matka prorazit, když Capitu a já jsme byli ještě malí. Dveře neměly ani klíč, ani kliku; otevíraly se tím, že se z jedné strany zatlačilo a z druhé zatahalo, a uzavíraly se vahou kamene visícího na provaze. Byly takřka docela naše. Jako děti jsme se navštěvovali tak, že jsme na jedné straně zaklepali a na druhé straně byli přijímáni s velkými okolky. Kdykoli Capituiny panenky onemocněly, byl jsem jejich lékařem. Vstupoval jsem do jejich dvora s klackem pod paží, chtěje tak napodobit hůl doktora Joãa de Costy; měřil jsem nemocné tep a vybízel ji, aby ukázala jazyk. „Je hluchá, chudinka!“ namítala Capitu. Nato jsem se škrábál na bradě jako ten doktor a nakonec předepsal, aby jí přiložili pijavice nebo dali prostředek k vrhnutí: bývala to lékařova obvyklá léčba.

„Capitu!“

„Copak, maminko!“

„Nech toho škrábání na zdi a pojď sem!“

Matčin hlas byl teď blíž, jako by přicházel od zadních dveří. Chtěl jsem vejít do dvorku, ale nohy, před chvílí ještě čilé, byly jako přikovány k zemi. Konečně jsem se vzchopil, vrazil do dveří a vstoupil. Capitu byla u protější zdi obrácena k ní a čmárala něco hřebíkem. Skřípot branky způsobil, že se ohlédla; jakmile mě spatřila, opřela se o zeď, jako by chtěla něco ukrýt. Přistoupil jsem k ní; přirozeně jsem byl jako vyměněn, protože přišla ke mně a zeptala se mě zneklidněně:

„Co je ti?“

„Mně? Nic.“

„Neříkej, že nic, něco ti je.“

Měl jsem v úmyslu tvrdit, že nic, ale jazyk mi znehybněl. Zůstaly jen oči a srdce, srdce, které tentokrát docela určitě vyskočí z hrudi. Nemohl jsem odtrhnout oči od té čtrnáctileté bytosti, vysoké, statné a plné, sevřené do kartounových, zpola vybledlých šatů. Husté vlasy, spletené do dvou copů, jejichž konce byly podle tehdejší módy svázaný k sobě, splývaly jí po zádech. Byla snědá a měla jasné velké oči, rovný protáhlý nos, jemná ústa a výraznou bradu. Ruce, přestože konaly i hrubé práce, byly pečlivě pěstěny; nevoněly jemným mýdlem ani kolínskými vodičkami, k čistotě jí stačila studniční voda a obyčejné mýdlo. Nosila střevice z hrubého plátna, bez ozdob a ochozené, spravované několika jejími stehy.

„Copak je ti?“ opakovala.

„Nic mi není,“ vykotal jsem konečně.

A hned nato jsem se poopravil:

„Mám novinku.“

„Jakou novinku?“

Zamýšlel jsem povědět jí, že mám jít do semináře, a vystihnout, jak to na ni zapůsobí. Kdybych jí tím vyděsil, pak mě má opravdu ráda; když ne, tak mě ráda nemá. Avšak celý tento propočít byl zmatený a zbrklý; pocítil jsem, že nebudu moci jasně promluvit, můj pohled byl nyní jaksi . . .

„Nu?“

„Však víš . . .“

Vtom jsem se podíval na zed, na místo, kde předtím čmárala, psala nebo škrabala, jak jsem zaslechl od matky. Spatřil jsem několik vyrytých čar a uvědomil si pohyb, který učinila, aby je zakryla. Chtěl jsem je tedy vidět zblízka a udělal jsem krok. Capitu mě chytla, ale buď se bála, že jí uteču, nebo to chtěla zapřít jiným způsobem, předběhla mě a smazala napsané. A tím ještě více podnítila ve mně přání přečíst si, co tam stálo.

KAPITOLA XIV

Nápis

Všechno co jsem vyprávěl na konci předešlé kapitoly, bylo dílem okamžiku. Co potom následovalo, bylo ještě rychlejší. Udělal jsem skok, a dříve než mohla Capitu něco na zdi seškrabat, přečetl jsem tato dvě jména vyrytá hřebíkem a takto umístěná:

BENTO
CAPITOLINA

Otočil jsem se k ní; Capitu měla oči sklopené k zemi. Vzápětí je pomalu zvedla a podívali jsme se na sebe . . . Vyznání dětí, ty by sis jistě zasloužilo

dvou až tří stránek, ale chci být stručný. Zkrátka, nemluvili jsme nic, než mluvila za nás. Nepohnuli jsme se, jen ruce se ponenáhlu napřáhly, oboje dvoje, uchopily se, stiskly a splynuly. Nezapomenal jsem přesný čas tohoto pohybu. Měl jsem si jej zaznamenat; cítím, že mi schází zápis z toho večera; uvedl bych jej zde i s pravopisnými chybami, které by měl, ale neměl by žádnou, takový byl rozdíl mezi studentem a jinochem. Znal jsem pravidla psaní a neměl ponětí o pravidlech lásky; v latině jsem zažíval hotové orgie a byl panicem ve vztahu k ženám.

Nepustili jsme si ruce a ony neklesly ani únavou, ani zapomněním. Zraky se setkávaly a uhýbaly, potom bloudily kolem a znovu se vpíjely do sebe . . . Tak před ní stál budoucí kněz jako před oltářem, jedna tvář byla epištolou a druhá evangeliem. Ústa mohla být kalichem, rty paténou. Scházelo ještě sloužit první mši latinským jazykem, jemuž nikdo nerozumí, a přesto se stal vespolnou řečí lidí. Nepovažuj mě za rouhače, má zbožná čtenářko; čistota úmyslu smývá, co by ve stylu mohlo být méně kuriálního. Stáli jsme tam a měli v sobě nebe. Ruce, spojující čivy, činily z dvou bytostí bytost jedinou, ale zato andělskou. Oči si dále vyprávěly nekonečné věci, neboť slova se ani nesnažila vyjít z úst, vracela se k srdci tak mlčky, jak přicházela . . .

KAPITOLA XV

Náhle další hlas

Náhle další hlas, ale tentokrát hlas mužský:
„Snad si nehrajete na *síso*?“

Byl to Capituin otec; stál vzadu u vrat vedle ženy. Honem jsme si pustili ruce a stáli tam rozpačití. Capitu přistoupila ke zdi a potají seškrabala hřebíkem naše napsaná jména.

„Capitu?“

„Tatínku!“

„Nenič mi omítku na zdi!“

Capitu oškrabovala rýhy, aby napsal dobře smazala. Pádua vyšel na dvorek podívat se, co se děje, ale dcera se už dala do něčeho jiného, do profilu, o němž tvrdila, že to je jeho portrét, ale právě tak dobře to mohl být portrét jeho jako matčin; rozesmálo ho to, to bylo hlavní. Ostatně přišel bez hněvu, docela mírný, přes to více nebo méně ošemetné postavení, v jakém nás našel. Byl to sporý a zavalitý muž, krátké nohy a ruce, kulatá záda mu vynesla přezdívkou Dromedár, kterou mu udělil José Dias. Doma ho nikdo takto nenazýval, jedině náš rodinný přítel.

„Hráli jste si na *sivo*?“ zeptal se.

Podíval jsem se na blízky kmen šeríku; Capitu odpovídala za oba.

„Ano, hráli jsme si, ale Bentík se hned směje, nevydrží zůstat vážný.“

„Když jsem byl u vrat, tak se nesmál.“

„Smál se už dříve; nemůže se zdržet. Chceš to vidět, tatínku?“

A vážně upřela na mne oči a vybídla mě ke hře. To leknutí je přirozeně vážné; byl jsem ještě pod dojmem, který vzbudil Pádúův příchod, a nebyl to se smát, ač jsem to měl dělat, abych stvrdil Capituinu odpověď. Ta unavena čekáním odvrátila obličej a řekla, že se tentokrát nesměji proto, že tu má otce. A ani teď jsem se nezasmál. Jsou věci, jimž se naučíš později; musíš se s nimi narodit, abys je dělal

brzy. A je lépe brzy a přirozeně než pozdě a naučeně. Po malé procházce šla Capitu k matce, která ještě stála u domovních vrat, a zanechala nás, mne i otce, v okouzlení nad svým zjevem; otec, dívaje se na mne a na ni, mi láskyplně říkal:

„Kdo by to do té malé řekl, že jí je čtrnáct? Vypadá na sedmnáct. A jak se daří mamince, dobře?“ pokračoval, obraceje se již docela na mne.

„Dobře.“

„Už jsem ji neviděl delší dobu. Rád bych si s doktorem rozdál partičku, ale nevychází mi to, mám doma tolik práce z úřadu; píšu celé noci, je to k zoufání; samé protokoly. Viděl jsi už mého kolibříka? Mám ho tam vzadu. Právě jdu pro klec; pojd se podívat.“

Že jsem takové přání neměl, lze snadno pochopit, k tomu není třeba přísahat na nebe a zemi. Mým přáním bylo jít za Capitu a hovořit s ní o svízělích, jež nás očekávají; ale otec byl otec a příliš si oblíbil ptáčky. Měl jich několik druhů, různé barvy a velikosti. Dvorek uprostřed domu byl obložen klecemi s kanárky, a ti když se rozezpívali, dělali hluk jako všichni čerti. Vyměňoval si ptáčky s jinými milovníky této zábavy, kupoval je, některé na vlastním dvoře chytal do nastražených ok. A když onemocněli, staral se o ně, jako by byli lidé.

KAPITOLA XVI

Zástupce předmosty úřadu

Pádua byl zaměstnancem oddělení, jež spadalo pod ministerstvo války. Nevydělával mnoho, ale jeho

žena utratila málo a živobytí bylo levné. Kromě toho obýval dům poschodový jako ten náš, i když menší, který byl jeho vlastnictvím. Koupil jej, když mu na polovinu losu vyšla v loterii velká výhra, deset tisíc reisů. Když vyhrál, bylo jeho první myšlenkou koupit si koně z Cabu, briliantový skvost pro ženu, dědičnou hrobku, dát si zaslat z Evropy několik ptáků atd.; ale žena, dona Fortunata, která tam stojí vřadu u vrat a rozmlouvá s dcerou, vysoká, silná, plnoštíhlá jako dcera, táž hlava, tytéž jasné oči, ta žena mu řekla, že je nejlépe koupit dům, a co zbude, uložit, kdyby bylo někdy hůře. Pádua hodně váhal; konečně ustoupil na radu své matky, kterou dona Fortunata požádala o pomoc. Nejen při této příležitosti jim byla matka prospěšná; jednou takřka zachránila Páduovi život. Poslouchejte, je to krátká historka.

Přednosta úřadu, v němž Pádua pracoval, měl služebně odjet na sever. Buď podle správního pořadí, nebo zvláštním pověřením stal se Pádua přednostovým zástupcem s příslušným příjmem. Tento obrat štěstěny mu stoupl do hlavy; bylo to ještě před těmi deseti tisíci reisy. Nespokojil se jen tím, že doplnil šatník a spíží, ale stal se z něho marnotratník, ženě daroval šperky, na svátky zapíchl se, objevoval se v divadlech, začal chodit v lakýrkách. Takto žil dvadvacet měsíců v očekávání, že toto zastupování bude trvat věčně. Jednou odpoledne vešel k nám sklíčený a rozrušený, měl své postavení ztratit, protože téhož rána přijel onen původní přednosta. Poprosil matku, aby bděla nad ubohými pozůstalými; nemůže prý to neštěstí snést, zabije se. Matka mu konejšivě domlouvala, ale on ničeho nedbal.

„Ne, milostivá paní, s touto ostudou se nesmí-

řím. To by pro rodinu znamenalo uskrovnit se, jít zpátky . . . Už jsem řekl, zabiju se! Nemohu se s tímto neštěstím svěřit svým drahým. A co druzí? Co sousedé? A přátelé? A veřejnost?“

„Jakápak veřejnost, pane Pádua? Nechte toho, vzmužte se. Uvědomte si, že vaše žena nemá nikoho jiného . . . a co bude dělat? Vy, takový muž . . . vzmužte se, vzchopte se.“

Pádua si osušil oči a šel domů, tam žil několik dnů docela zničený, zamklý, uzavřený, v alkovně — nebo zase na dvoře u studny, jako by v něm myšlenka na smrt ještě stále doutnala. Dona Fortunata hubovala:

„Ale João, copak jsi malé dítě?“

Avšak tolik ho slyšela mluvit o smrti, že dostala strach a jednoho dne běžela požádat matku, aby byla tak laskavá a pokusila se zachránit jí manžela, který chce spáchat sebevraždu. Matka ho vyhledala u roubení studny a domlouvala mu, aby žil. Co prý je to za bláznovství myslet si, že bude nešťastný jen proto, že dostane o nějakou částku méně a ztratí místo zástupce? Ne, musí být mužem, otcem rodiny, žít, jak žije jeho žena a dcera . . . Pádua poslechl; prohlásil, že najde síly, aby splnil matčinu vůli.

„Nejde o mou vůli; je to vaše povinnost.“

„Tak třeba povinnost; docela, jak to říkáte.“

V příštích dnech opět vycházel z domu a vracel se, přitisknut ke zdi, tvář skloněnou k zemi. Už nebyl tím člověkem, který si div klobouk neprošoupal, jak zdvořile zdrazil sousedy, usměvavý, bezstarostný jako předtím, než zastupoval přednostu. Týdny plynuly, rána se zacelovala. Pádua se začal zajímat o domácí záležitosti, starat se o ptáčky, klidně spát v noci i odpoledne, povídat a nosit klíčky z ulice. Do jeho

duše se vrátil klid; po něm nastoupila jednou v neděli i radost v podobě dvou přátel, kteří si chtěli zahrát „solo“ na body. Hned se smál, hned zase vtipkoval, už měl dřívější náladu; rána se docela zahojila.

Časem došlo k zajímavému jevu. Pádua začal mluvit o své funkci přednostova zástupce nejen bez stesku po odměnách a bez lítosti, že ji ztratil, ale dokonce s ješitností a hrdostí. Tento úřad se stal jeho hedžrou, od níž počítal dozadu i dopředu.

„V době, kdy jsem byl přednostou . . .“

Nebo:

„Ach ano, pamatuji se, bylo to ještě, než jsem byl přednostou, měsíc nebo dva předtím . . . Počkat, mé zastupování začalo . . . přesně tak, půldruhého měsíce před; bylo to půldruhého měsíce před, ne víc.“

Nebo ještě:

„Správně, to už jsem spravoval úřad šest měsíců.“

Taková je posmrtná příchut' zastupitelské slávy. José Dias láteřil, že je to přežívající ješitnost; ale páter Cabral, který vše odvozoval od bible, říkával, že se na souseda Pádua vztahuje ponaučení Elifazovo Jobovi: „Nezamítej kázeň Páně; neboť on raní, ale též ošetřuje.“

KAPITOLA XVII

Červi

„Neboť on raní, ale též ošetřuje!“ Jakmile jsem se později poučil, že Achillův oštěp ránu, kterou způsobil, také ošetřil, měl jsem jakési nutkání napsat na toto téma disertační práci. Sáhl jsem po starých knihách, po mrtvých knihách, pohřbených knihách, otevřel je, srovnával je, luštil text a smysl, abych na-

lezl společný původ pohanské věštby a izraelské myšlenky. Pídil jsem se dokonce po knižních červech, aby mi řekli, co stojí v textech, které prožrali.

„Milý pane,“ odpověděl mi jeden dlouhý tlustý červ, „my nevíme zhola nic o textech, které hlodáme, ani si nevybíráme, co hlodáme, ani nemilujeme, ani nenávidíme to, co hlodáme; my hlodáme.“

Nic víc jsem z něho nedostal. Všichni ostatní, jako by se byli domluvili, mleli stejnou. Možná že toto diskrétní mlčení o ohlodaných textech je způsob, jak ještě ohlodat ohlodané.

KAPITOLA XVIII

Plán

Ani otec, ani matka nebyli s námi, když Capitu a já jsme v salónu mluvili o semináři. Upírajíc na mne oči, chtěla Capitu vědět, co to bylo za zprávu, která mě tak rmoutí. Když jsem jí řekl, oč jde, zbledla jako svíce.

„Ale já nechci,“ připojil jsem spěšně, „nechci vstoupit do semináře; nevstoupím, je zbytečné, aby na mne naléhali; nevstoupím!“

Capitu zpočátku neřekla nic. Přivřela oči, ukryla je v sobě a setrvala takto s bezvýraznými a němými panenkami a s otevřenými ústy. Já, chtěje dodat svým ujištěním důrazu, začal jsem přísahat, že knězem nebudu. V té době jsem přísahal hodně a z plných plic, na život i na smrt. Odpřisáhl jsem na hodinku smrti. Aby se mi v hodince smrti nedostalo světla, půjdu-li do semináře. Na Capitu se nedalo poznat, zdali věří či nevěří, nezdálo se ani, že vůbec

poslouchá, vypadala jako dřevěná loutka. Chtěl jsem na ni zavolat, zatřást jí, ale scházela mi odvaha. Tato bytost, která si se mnou kdysi hrávala, skotačila, tančila, myslím, že dokonce spávala, nechávala mě nyní se svázanýma a bojácnýma rukama. Konečně se vzpamatovala, ale tvář měla mrtvolně bledou a zuřivě vychrlila tato slova:

„Modlilka! Svíčková bába! Koza nebeská!“

Byl jsem ohromen. Capitu tak milovala mou matku a matka jí, že jsem podobný výbuch nemohl pochopit. Pravda, měla ráda i mne, a přirozeně více nebo lépe nebo jiným způsobem, dost, aby bylo možno si vysvětlit takové opovržení jen pro rozchod, který nám hrozil; ale ty nadávky, jak pochopit, že ji častuje tak ošklivými jmény, a hlavně to, že znevažuje náboženské zvyklosti, které jsou také jejími zvyklostmi? Vždyť také chodívá na mši a třikrát nebo čtyřikrát ji dokonce matka svezla v našem starém kočáře. Dala jí také růženc, zlatý křížek a knihu „Hodinek“ . . . Chtěl jsem ji hájit, ale Capitu mě k tomu nepustila, pořád jí lála svíčkových bab, modlilek, a to tak hlasitě, že jsem měl obavu, aby ji rodiče neslyšeli. Nikdy jsem ji neviděl tak rozlícenou jako tehdy; zdálo se, že by byla schopna říci všechno všem. Zatínala zuby, potřásala hlavou . . . Tak jsem se vylekal, že jsem nevěděl co dělat; přísahal jsem znovu, sliboval, že ještě ten večer půjdu domů říci, že za nic na světě do semináře nevstoupím.

„Ty? Ty vstoupíš.“

„Nevstoupím.“

„Však se uvidí, jestli vstoupíš nebo ne.“

Znovu se odmlčela. Když opět promluvila, byla jako vyměněna, nebyla to ještě Capitu, jak jsem ji znával, ale skoro. Vážná, klidná a mluvila tiše. Chtěla

vědět, o čem se doma hovořilo; vyprávěl jsem jí všechno mimo tu část, která se týkala jí.

„A jakýpak zájem má José Dias na tom, aby to připomínal?“ zeptala se mě nakonec.

„Myslím, že žádný; to jen aby způsobil zlo. Je to podlý chlap; ale počkej, ten mi to splatí. Až budu pánem domu, první, kdo poletí, bude on, uvidíš; ten mi v baráku nezůstane ani minutku. Maminka je příliš hodná, příliš se o něho stará. Zdá se, že dokonce byly slzy.“

„U José Diase?“

„Ne, u maminky.“

„A proč plakala?“

„Nevím, slyšel jsem jen, jak jí domlouvá, aby neplakala, že pro takovou věc se nepláče . . . Nakonec se tvářil, jako by toho litoval, a odešel; já pak, aby mě tam nenachytali, vyšel jsem z kouta a běžel na verandu. Ale jen se neboj, však mi to splatí!“

Při těchto slovech ztáhal jsem pěsti a pronášel ještě jiné výhrůžky. Když si je připomínám, nepřipadám si směšný; jinošství a dětství nejsou v tomto ohledu směšné; je to jedno z jejich privilegií. Toto zlo nebo nebezpečí začíná při dospívání, vyrůstá v zralém věku a dosahuje nejvyššího stupně ve stáří. V patnácti letech je v tom dokonce jisté kouzlo, hodně vyhrožovat a nic z toho neplnit.

Capitu uvažovala. Uvažování nebylo u ní věci neobvyklou, tu se vždy prozrazovala přimhouřením očí. Prosila mě o vylíčení dalších okolností, o přesná slova jedněch i druhých a jejich tón. Protože jsem jí nechtěl prozradit úvodní bod rozhovoru, jímž byla ona sama, nemohl jsem jí podat přesný výklad. Capituina pozornost se nyní zaměřila výlučně na slzy mé matky; pořád je nemohla pochopit. Vtom pro-

hlásila, že to jistě není špatně míněno, když mě matka chce dát na kněze; jde o dřívější slib, který ona jako osoba bohabojná musí splnit. Potěšilo mě to, když jsem viděl, jak samovolně napravuje hanlivá slova, která jí ještě před chvílí vyrazila z nitra, že jsem ji vzal za ruku a pevně ji stiskl. Capitu se nezdráhala, smála se; pak začal rozhovor utíchat, až utíchl. Přistoupili jsme k oknu; černochoch, který už delší dobu s halasem nabízel kokosky, zastavil se před námi a ptal se:

„Slečinko, přejou si dnes kokosky?“

„Ne,“ odpověděla Capitu.

„Prímový kokosky.“

„Jděte pryč,“ odvětila bez příkrosti.

„Dejte sem!“ řekl jsem a natáhl ruku pro dva kousky.

Koupil jsem je, ale musel je sníst sám; Capitu odmítla. Zjistil jsem, že uprostřed té krize jsem si uchoval místečko pro kokosky, což může být stejně tak dokonalost nebo nedokonalost, ale teď není chvíle pro takové definice; stačí, že má přítelkyně, ač vyrovnaná a rozumná, nechtěla nic vědět o cukroví, a cukroví měla tolik ráda. Naopak, písnička, kterou černochoch zanotoval, písnička dávno minulých večerů, tak známá z naší čtvrti a z našeho dětství:

*Plač, děvčátko, plač,
plač, protože nemáš
na sobáš,*

uvedla ji do mrzuté nálady. Ne pro tu melodii: znala ji z paměti už dávno, ráda ji opakovala při našich dětských hrách, přitom se smála, poskakovala, vyměňovala si se mnou role, hned prodávajíc, hned

zase kupujíc nějaké pomyslné cukroví. Myslím, že ji nyní spíše pobouřil text, který působil na dětskou ješitnost, protože hned nato řekla:

„Kdybych byla bohatá, uprchl bys, vstoupil bys na loď a jel do Evropy.“

Když to řekla, zadívala se mi zkoumavě do očí, ale myslím, že jí neříkaly nic, nebo jen děkovaly za dobrý úmysl. Vskutku, ten cit byl tak přátelský, že jsem se nemohl obejít bez toho, co na tom dobrodružství bylo neobyčejného.

Jak vidíš, měla Capitu již ve čtrnácti letech odvážené nápady, zdaleka troufalejší než jiné, na které přišla později; byly však odvážné jen uvnitř, navenek byly pružné, klikaté, hluché a dosahovaly určeného cíle ne skokem, ale krůčky. Nevím, jestli se správně vyjadřuji. Předpokládej, že nějaký velkolepý návrh se uskutečňuje malými prostředky. Tak například, aby nesešlo z toho mlhavého a hypotetického přání poslat mě do Evropy, nenechala by mě Capitu, kdyby to bylo v její moci, vstoupit na loď a uprchnout; postavila by vedle sebe řadu kánoí odtud až tam, a já pak v domnění, že jdu po pohyblivém mostě na pevnost Laje, šel bych ve skutečnosti až do Bordeaux, nechávaje matku čekat na břehu. Tak svérázné povahy byla má přítelkyně, a proto se není čemu divit, že bojovala proti mým úmyslům otevřeně vzpoury a byla spíše pro mírné prostředky, pro rovnováhu, pro dobré slovo, pro trpělivé a dlouhotrvající přesvědčování a zkoumala nejdříve osoby, s kterými můžeme počítat. Strýce Cosma zavrhla; to je takový „mouchy snězte si mě“; třebaš neschvaluje mou kněžskou dráhu, není s to učinit jediný krok, aby jí zabránil. Sestřenka Justina je lepší než on, a lepší než oba by byl páter Cabral pro

svou autoritu; ale jako kněz nepůjde proti církvi; jedině kdybych se mu svěřil, že se necítím k tomu povolán . . .

„Mohu mu to svěřit?“

„Můžeš, ale to by znamenalo jít na něho docela otevřeně a lepší by byla jiná cesta. José Dias . . .

„Co s tím má José Dias?“

„Může být dobrou oporou.“

„Ale vždyť on sám vedl ty řeči . . .“

„Nevadí,“ pokračovala Capitu; „řekne teď něco jiného. Má tě moc rád. Nebuď nesmělý, až s ním budeš mluvit. Hlavně abys nebyl bázlivý, ukaž mu, že jednou budeš pánem v domě ty, ukaž, co chceš a co dovedeš. Dej mu najevo, že nejde o milost. Nezapomeň také na chválu; je velmi rád, když ho někdo chválí. Dona Glória na něho dá; ale to není to hlavní; důležité je, že ti bude chtít udělat službu, a tak promluví s větší vervou než kdokoli jiný.“

„Ne, Capitu, to se mi nelíbí.“

„Tak si jdi do semináře.“

„To ne.“

„A co tím ztratíš, když to zkusíš? Zkusme to; udělej, co ti říkám. Dona Glória snad změní své rozhodnutí; když nezmění, půjdeme na to jinak, zapojíme pak pátera Cabrala. Pamatuješ si, jak jsi před dvěma měsíci šel poprvé do divadla? Dona Glória nechtěla a to stačilo, aby José Dias už nena-
léhal; ale on chtěl jít a udělal přednášku, pamatuješ si?“

„Pamatuji. Řekl, že divadlo je škola mravů.“

„Správně. Tolik toho namluvil, že tvá matka konečně souhlasila a zaplatila vstupné za oba . . . Jdi, pros, žádej. Hleď, řekni jí, že jsi ochoten jít do São Paula na práva.“

Zachvěl jsem se radostí. São Paulo bylo křehkou zástěnou, již bylo možno jednoho krásného dne odstranit místo té tlusté duchovní a věčné zdi. Přislíbil jsem, že si s José Diasem promluví tak, jak mi navrhuje. Capitu svá slova opakovala, zdůrazňujíc ta nejdůležitější; a pak se mě na ně do-tazovala, aby se přesvědčila, že jsem dobře pochopil a nespletl si je. Nabádala mě, abych svou prosbu přednesl s vlídnou tvář, ale tak, jako když člověk požádá o sklenici vody osobu, která je povinna ji přinést. Vyprávím tyto podrobnosti, aby bylo onomu jitra mé přítelkyně lépe rozumět; brzy nadejde večer, a z rána a z večera vznikne první den jako při Stvoření, kdy jich vzniklo sedm po sobě.

KAPITOLA XIX

Bezpodmínečně

Když jsem se vrátil domů, byla noc. Šel jsem rychle, ne však tak rychle, abych nepřemýšlel o vý-
razech, s nimiž se obrátím na rodinného přítele. Se-
stavoval jsem si v hlavě prosbu, vybíraje si slova,
jež řeknu, i jejich tón, něco mezi úsečným a blaho-
volným. V přístavku, ještě než jsem vešel do domu,
opakoval jsem si je pro sebe, pak nahlas, abych
viděl, zda se k tomu hodí a odpovídají Capituiným
přáním: „Musím s vámi zítra bezpodmínečně
mluvit; určete si místo a dejte mi vědět.“ Proslovil
jsem je pomalu, a slovo „bezpodmínečně“ ještě
pomaleji, jako bych je podtrhoval. Opakoval jsem
slova ještě jednou, a shledal je pak příliš strohá,
skoro příkrá a upřímně řečeno nevhodící se, aby je

řekl kluk dospělému muži. Snažil jsem se vybrat jiná a zastavil jsem se.

Nakonec jsem si řekl, že slova by ušla, všechno záleží na tom, aby byla řečena tónem, který by neurážel. A opravdu, jakmile jsem je znovu opakoval, vyzněla mi jako prosba. Stačilo je příliš nevyrážet, ani moc neztišovat, tak napůl. „A Capitu má pravdu,“ pomyslel jsem si, „dům je můj, on je pouhý rodinný přítel . . . Bystrý je, což o to, může pro mne leccos učinit a překazit matčin plán.“

KAPITOLA XX

Tisíc Otčenášů a tisíc Zdrávasů

Zvedl jsem oči k nebi, jež se počalo zatahovat, ale ne snad proto, abych zjistil, je-li oblačno nebo ne. To k jinému nebi jsem pozvedl svou duši: k svému útočišti, k svému příteli. A tehdy jsem pronesl sám k sobě:

„Slibuji, že se pomodlím tisíc Otčenášů a tisíc Zdrávasů, jestli José Dias zařídí, abych nemusil do semináře.“

Suma to byla pořádná. To proto, že jsem byl ustavičně zatížen nesplněnými sliby. Posledně to bylo dvě stě Otčenášů a dvě stě Zdrávasů, jestli nebude pršet, až půjdeme na procházku do Santa Teresy. Nepršelo, ale já ty modlitby neodříkal. Od malička jsem si zvykal vyprošovat si od nebe milosti modlitbami, které jsem sliboval, jestli se ty milosti splní. Ty první jsem odříkal, další jsem odkládal, a jak se nashromáždovaly, na ně zapomínal. Tak jsem došel k číslicím dvacet, třicet, padesát. Přešel jsem do

stovek a teď do tisíců. To byl způsob, jak si množstvím modliteb podplácet boží vůli; kromě toho jsem učinil nový slib — a na to jsem přísahal — s úmyslem splatit starý dluh. Ale zkuste jenom vypudit někomu z těla lenost, když ji má od kolébky a život ji neoslabil! Nebe mi milost poskytlo, já jsem placení odročil. Nakonec jsem se už v těch počtech utopil.

„Tisíc, tisíc,“ opakoval jsem si pro sebe.

Věru, milosrdný skutek byl nyní obrovský, o nic menší než záchrana nebo ztroskotání celé mé existence. Tisíc, tisíc, tisíc. Bylo třeba takové sumy, která by zaplatila všechny dosud nesplacené sliby. Pánbůh, pobouřen tím zapomínáním, by mě docela dobře mohl odepřít vyslyšení, kdybych k němu nepřišel s důkladnou nabídkou . . . Vážný čtenáři, možná že tě tyto chlapecké starosti nudí, neshledáváš-li je dokonce směšnými. Vznešené nebyly. Hodně jsem se napřemýšlel, jakým způsobem vyrovnat dluh své duše. Nenalezl jsem pro nedeficitní uzávěrku svého morálního svědomí jiného východiska než všechno splatit dobrou vůlí, dát sloužit sto mší nebo vylézt po kolenou do kajících schodů, abych si vyslechl jednu mši, putovat do Sváté země, všechno, co mi staré otrokyně vyprávěly o slavných slibech, všechno mi přicházelo na mysl, aniž uvízlo v duši. Bylo to příliš obtížné, vylézt do kajících schodů po kolenou; určitě bych si je odřel. Svátá země byla příliš daleko. Mší bylo nespočet, mohly mi opět zadlužit duši . . .

Sestřenice Justina

Na verandě jsem potkal sestřenicí Justinu, procházející se sem a tam. Přišla k prahu a zeptala se mě, kde jsem byl.

„Byl jsem jen vedle, mluvil jsem s donou Fortunatou a zapovídal se. Už je pozdě, že? Neptala se po mně maminka?“

„Ptala, ale řekla jsem, že ses už vrátil.“

Lež mě udivila neméně než otevřenost, s jakou jí pronesla. Ne že by sestřenka Justina něco předstírala, říkávala otevřeně Petrovi, co špatného si myslí o Pavlovi, a Pavlovi, co si myslí o Petrovi; ale přiznat se, že lhala, to byla pro mne novinka. Byla to čtyřicátice, hubená a pobledlá, měla úzké rty a zvědavé oči. Žila s námi z matčiny laskavosti a také z vypočítavosti; matka chtěla mít u sebe nějakou paní, již se mohla svěřovat, a raději příbuznou než cizí.

Procházeli jsme se několik minut po verandě osvětlené lampiónem. Chtěla vidět, zda jsem nezapomněl na matčiny církevní záměry, a když jsem jí řekl, že nikoli, vyzvíдалa na mně, jak by se mi takový život kněze zamlouval. Odpověděl jsem vyhybavě:

„Život kněžský je velmi pěkný . . .“

„Ano, je pěkný; ale ptám se tě, jestli by se ti líbilo být knězem,“ vyložila mi s úsměvem.

„Líbí se mi to, co chce maminka.“

„Sestřenka Glória by chtěla mít z tebe faráře, ale i kdyby si to nepřála, je tu v domě někdo, kdo by jí to nasadil do hlavy.“

„Kdopak?“

„No kdo! Kdopak by to mohl být? Bratranec Cosme to není, ten se o to nezajímá; já také ne.“

„José Dias?“ usoudil jsem.

„Ovšem.“

„Svraštil jsem tázavě čelo, jako bych o ničem nevěděl. Sestřenice Justina doplnila zprávu tím, že prý právě to odpoledne připomněl José Dias matce její dřívější slib.“

„Možná že sestřenka Glória na svůj slib časem zapomene; ale jak má na něj zapomínat, když jí pořád někdo šušká u ucha a mluví o semináři? A ty řeči, co vede, to vychvalování církve, a že kněžský život je takový a makový, všechno slovy, která zná jen on, a se zápletem jemu vlastním . . . Pochop, že to dělá jen proto, aby škodil, protože je tak zbožný jako třeba tenhle lampión. Je to tak, zrovna dneska. Ale nedávej najevo, že něco víš . . . Dnes odpoledne mluvil tak, že si to ani nedovedeš představit . . .“

„A mluvil jen všeobecně?“ zeptal jsem se, abych zjistil, jestli mi poví, jak hovořil o mé lásce k sousedce.

Nepověděla; mávla jen rukou, jako by tím naznačovala, že je tu ještě něco jiného, o čem nelze mluvit. Znovu mi doporučila, abych nedával najevo, že něco vím, a opakovala mi všechno špatné, co si myslí o José Diasovi, a nebylo toho málo, intrikán, patolízal, spekulant, a přes svou slupku uctivosti hrubián. Po chvíli jsem řekl:

„Sestřenko Justinko, mohla byste pro mne něco udělat?“

„Copak?“

„Mohla byste . . . Dejme tomu, že bych nechtěl být knězem . . . mohla byste poprosit maminku . . .“

„To ne, kdepak,“ odsekla, „sestřenka Glória si t u

záležitost vzala pevně do hlavy a nic na světě ji od toho rozhodnutí neodvrátí; jedině čas. Ještě jsi byl maličký a už to vyprávěla všem lidem, s nimiž se stýkáme nebo pouze známe. Zás jí to připomínat, to ne, nejsem z těch, kdo dělají druhé nešťastnými; a žádat něco jiného, to také nemohu. Kdyby se mě na to zeptala, to je jiná; kdyby mi řekla: „Sestřenko Justino, co ty o tom soudíš?“, má odpověď by byla: „Sestřenko Glório, já myslím, jestli se mu to líbí, být knězem, ať si jde; ale jestli ne, ať raději zůstane.“ To bych řekla, a také řeknu, jestli se mě někdy zeptá. Ale jít teď k ní, když mě nevolá, to neudělám.“

KAPITOLA XXII

Pocity druhých

Nedosáhl jsem již ničeho, a tak jsem nakonec litoval, že jsem prosil: měl jsem se řídit Capituinými radami. Pak, když jsem chtěl jít dovnitř, zadržela mě sestřenka Justina na několik minut, mluvila o horku, o nadcházejícím svátku Početí, o mých starých oltářících a konečně o Capitu. Nemluvila o ní špatně; naopak, naznačovala mi, že z ní může být jednou hezké děvče. Já, který ji považoval už teď za nejpůvabnější ze všech, byl bych křičel, že je nejkrásnější stvoření pod sluncem, kdyby mě nebyla umlčela obava. Jakmile se však sestřenka Justina dala do vychvalování jejích způsobů, její vážnosti, mravů, práce pro rodinu, lásky, již chová k mé matce, podnítilo mě to natolik, že jsem ji začal chválit také. Když ne slovy, tedy souhlasnými gesty, kterými jsem doprovázel každé její ujišťování, a

určitě štěstím, jež mi zářilo na tváři. Neuvědomil jsem si, že tím dotvrzuji Diasovu výpověď, kterou slyšela odpoledne v salónu, nepojala-li už dokonce podezření sama. Teprve v posteli jsem o tom přemýšlel. Teprve pak jsem si uvědomil, že oči sestřenky Justiny jako by mě při mé řeči ohmatávaly, poslouchaly, očichávaly, ochutnávaly, jako by přejímaly činnost všech smyslů. Žárlivost to být nemohla; mezi výrostkem, jímž jsem byl já, a čtyřicetiletou vdovou není místa pro žárlivost. Pravda, po nějaké době změnila chvalozpěvy na Capitu, dokonce ji trochu hanila, řekla mi, že je trochu ztřeštěná, a hleděla na zem; ale ani tak nevěším, že by to byla žárlivost. Spíše myslím . . . ano, to je asi správné. Myslím si, že se v sestřence Justině na pozadí citů druhých nejasně probouzely city vlastní. Požitek je i v tom, že visíme na rtech, jež vypravují.

KAPITOLA XXIII

Stanovená lhůta

„Musím s vámi zítra bezpodmínečně mluvit; určete místo a dejte mi vědět.“

Myslím, že José Dias pocítil v mé řeči něco neobvyklého. Tón mi nevyšel tak rozkazovačně, jak jsem se obával, ale slova taková byla, a že jsem se nedotazoval, neprosil, nezaváhal, jak to bývá u dětí a jak je to mně vlastní, určitě si uvědomil, že má co dělat s novou osobou i s novou situací. Bylo to na chodbě, když jsme šli na čaj; José Dias přicházel s hlavou plnou Waltra Scotta, kterého předčítal matce a sestřence Justině. Čítával zpěvně a do taktu.

Zámky a parky vycházely z jeho úst větší, jezera měla více vody a „nebeská klenba“ měla o několik miliard třpytných hvězd více. Při dialozích měnil tón hlasů, které buď lehce zdrsnil, nebo zjemnil podle pohlaví jednajících osob, a jež umírněně vyjadřovaly něhu i zlobu.

Když se se mnou na verandě loučil, řekl mi:

„Zítra, na ulici. Půjdu nakupovat, můžeš jít se mnou, požádám maminku. Nemáš hodinu?“

„Hodinu jsem měl dneska.“

„Výborně. Neptám se tě, oč jde; už nyní se domnívám, že jde o věc vážnou a čestnou.“

„Ano.“

„Tak zítra na shledanou.“

Všechno šlo hladce. Jen v jednom byla změna: matce se zdál den příliš parný a nesouhlasila, abych šel pěšky; nasedli jsme před domem do omnibusu.

„Nevadí,“ řekl José Dias, „můžeme vystoupit u Promenády.“

KAPITOLA XXIV

Jako matka i jako sluha

José Dias o mne pečoval přehnaně jako matka a pozorně jako sluha. Hned jak jsem začal chodit ven, dosáhl toho, že jsem nemusil mít sluhu; převzal úlohu sluhy, vycházel se mnou. Staral se o můj pořádek v domě, o mé knihy, o mé boty, o mou hygienu a mou správnou mluvu. Když mi bylo osm let, postrádaly někdy mé plurály správných koncovek, on je opravoval napůl vážně, aby lekcí dodal autority, napůl žertovně, aby měl omluvu, že mě opravil. Pomáhal tak učiteli v prvních třídách.

Později, když mě páter Cabral učil latině, katechismu a dějinám církve, zúčastňoval se lekcí, pronášel církevní úvahy a nakonec se kněze ptával: „Ten náš malý přítel dělá rychlé pokroky, že?“ Nazýval mě „zázračným dítětem“; říkával matce, že poznal kdysi velmi nadané hochy, ale já že je všechny předčím, nemluvě o tom, že na svůj věk mám už jistý počet pevných morálních zásad. Ačkoli jsem nedovedl pochopit celou hodnotu této chvály, chvála se mi líbila; byla to chvála.

KAPITOLA XXV

Na Promenádě

Vkročili jsme na Promenádu. Několik starých lidí, jiní nemocní nebo zahálčiví ploužili se zasmušile cestou vedoucí od brány k terase. Zamířili jsme k terase. Abych si dodal odvahy, mluvil jsem cestou o parku:

„Už dlouho jsem tu nebyl, takřka rok.“

„Promiň,“ přerušil mě, „nejsou tomu ani tři měsíce, cos tu byl s našim sousedem Páduou; ne-pamatuješ se?“

„Pravda, ale to jsme to jen tak proběhli . . .“

„Požádal tvou matku, aby mu dovolila vzít si tě s sebou, a ona ve své nebeské dobrotě souhlasila; ale poslyš, když už jsme u toho, nesluší se, abys chodil s Páduou na ulici.“

„Ale já šel několikrát . . .“

„Když jsi byl mladší; tos byl dítě, bylo to přirozené, mohl být tenkrát tvým sluhou. Ale teď je z tebe jinoch a on začíná být příliš důvěrný. Doně

Glórii se to ostatně nemůže zamlouvat. Páduova rodina není tak zcela špatná. Capitu, až na ty oči, co jí dal ďábel . . . Všiml sis už jejich očí? Mají v sobě cosi potměšilého a věrolomného jako oči cikánky. Nuže, až na ty oči by ušla, kdyby nebyla ješitná a rozmazlená. Ach ta její rozmazlenost! Dona Fortunata si úcty zaslouhuje a on, to je čestný člověk, to nepopírám, má dobré postavení, bydlí ve vlastním domě, ale počestnost a úcta samy nestačí a jiné vlastnosti ztrácejí hodně na ceně špatnou společností, s níž se stýká. Pádua si potrpí na obyčejné lidi. Jen ucítí, že má před sebou obyčejného člověka, už ho to k němu táhne. Neříkám to z nenávisti k němu, ani proto, že by o mně mluvil špatně a vysmíval se mi, jak se posmíval před několika dny mým sešlapaným polobotkám . . .“

„Promiňte,“ přerušil jsem ho a zastavil se, „nikdy jsem neslyšel, že by o vás mluvil špatně, naopak, jednou, není tomu dávno, řekl někomu v mé přítomnosti, že jste moudrý člověk a že umíte mluvit jako nějaký poslanec ve sněmovně.“

José Dias se slastně pousmál, ale ovládl se a znovu nasadil vážný výraz; pak odvětil:

„Za to mu nemusím děkovat. Jiní, z lepších rodin, byli ke mně daleko laskavější ve svých soudech. A nic z toho mi nebrání konstatovat, že je tím, co říkám.“

Šli jsme dále, vystoupili na terasu a dívali se k moři.

„Vidím, že chcete jen mé dobro,“ řekl jsem po krátké chvíli.

„A co jiného, Bentíku?“

„V tom případě vás prosím o jednu laskavost.“

„Laskavost? Tak ven s tím, poručej, oč jde?“

„Maminka . . .“

Chvilí jsem ze sebe nemohl vypravit to ostatní, třebaže to nebylo dlouhé a znal jsem to zpaměti. José Dias se znovu zeptal, oč jde, dobrácky mě polácal, zvedl mi bradu a zavrtával se do mne očima také tak dychtivě jako předešlý večer sestřenka Justina.

„Tak co maminka? Copak maminka?“

„Maminka chce, abych byl knězem, ale já nemohu být knězem,“ vyrazil jsem konečně.

José Dias se užasle napřimil.

„Nemohu,“ pokračoval jsem neméně užasle než on, „nesedí mi to, nemám kněžský život rád. Jsem pro všechno, co si ona přeje; maminka ví, že udělám vše, co mi nařídí; jsem připraven stát se čímkoli, co se jí zlíbí, třebaš kočím omnibusu. Knězem ne; nemohu být knězem. Je to pěkná dráha, ale není pro mne.“

Celá tato řeč ze mne nevytryskla takto najednou, v přirozeném sledu, nepřerývaně, jak se to může zdát z textu, nýbrž po kouskách, přežvýkávána, hlasem poněkud přidušeným a bázlivým. Nicméně ji José Dias vyslechl překvapen. Jistě nepočítal s odporem, byť sebenesmělejší, ale nejvíce ho překvapil tento závěr:

„Spoléhám na vás, že mě zachráníte.“

Oči rodinného přítele se široce rozevřely, obočí se vypnulo do obloučků a radost, jež ho měla naplnit poté, co jsem si ho zvolil za ochránce, a kterou jsem očekával, neprojevila se v žádném z jeho svalů. Celá jeho tvář byla příliš malá pro to překvapení. Skutečně, obsah mé promluvy odhalil ve mně novou duši; sám jsem se nepoznával. Ale koncové slovo neslo v sobě jedinečnou sílu. José Dias zkoprněl.

Když oči opět nabyly obvyklých rozměrů, zeptal se:

„Ale co já mohu dělat?“

„Mnoho. Víte, jak si vás všichni doma váží. Maminka se s vámi často radí, že? Strýc Cosme říkává, že jste talentovaný člověk . . .“

„To jsou laskavosti,“ odvětil polichocen. „Jsou to přívětivé projevy ctihodných lidí, kteří si zaslouhují plné úcty . . . V tom je to! Nikdy mě nikdo neslyší říkat něco špatného o těchto lidech; pročpak? Inu protože jsou vážení a ctnostní. Tvá matka je svěřice, tvůj strýc dokonalý kavalír. Poznal jsem význačné rodiny; žádná nebude moci překonat v šlechtnosti citu rodinu tvou. Talent, který tvůj strýc objevuje ve mně, ten arcí mám, přiznám se, ale je to jen jediný . . . je to talent poznat, co je dobré a hodné obdivu a ocenění.“

„Jistě máte také talent ochraňovat přátele, jako jsem já.“

„V čem ti mohu být užitečný, andílku? Nemohu odrazovat matku od plánu, který kromě toho, že je slibem, je i tíživostí a snem mnoha let. I kdybych mohl, je pozdě. Právě včera mi ráčila říci: „José Diasi, musím dát Bentika do semináře.“

Bojácnost není tak špatná mince, jak se zdá. Kdybych byl nebojácný, pravděpodobně bych se byl nechal strhnout k tomu, že bych ho ve svém rozhořčení nazval lhářem, ale to bych se musil přiznat, že jsem naslouchal za dveřmi, a jedna akce by vyvolala vzápětí druhou. Spokojil jsem se odpovědí, že není pozdě.

„Není pozdě, ještě je čas, kdybyste chtěl.“

„Kdybych chtěl? A co jiného chci než ti sloužit? Co si přeji jiného, než abys byl šťasten, jak zaslouhuješ?“

„Tedy ještě je čas. Pochopte, není to proto, že chci zahálet. Jsem připraven ke všemu; bude-li chtít, abych studoval práva, půjdu do São Paula . . .“

KAPITOLA XXVI

Práva jsou pěkná

Tváří José Diasi přelétlo něco, co se podobalo záblesku myšlenky — myšlenky, která ho neobyčejně rozveselila. Na chvíli se odmlčel; visel jsem na něm očima a on odvrátil pohled směrem k přístavu. A protože jsem na něho naléhal, řekl:

„Je pozdě; ale abych ti dokázal, že mi neschází dobrá vůle, promluví s matkou. Neslibuji, že zvítězím, ale budu bojovat; budu pracovat celým srdcem. Opravdu nechceš být knězem? Práva jsou pěkná, můj drahý . . . Můžeš jít do São Paula, do Pernambuca nebo ještě dále. Je tu všude mnoho pěkných universit. Jdi na práva, cítíš-li se k tomu povolán. Promluví s donou Glórií, ale nepočítej jen se mnou; promluv si také se strýcem.“

„Promluví.“

„Obrať se také na Pánaboha — na Pánaboha a na přesvatou Pannu,“ uzavřel, míře prstem k nebi.

Nebe bylo zachmuřeno. Ve vzduchu blízko pobřeží kroužili velcí černí ptáci, vzlétali, plachtili a snášeli se níže, aby se zlehka dotkli hladiny, a znovu se vznesli a opět klesli. Ale ani stíny nebes, ani fantastické tance ptáků nemohly zabránit, abych nebyl duchem u svého společníka. Když jsem mu odpověděl, že ano, opravil jsem se:

„Bůh učiní, co budete chtít vy.“

„Nerouhej se. Bůh je pánem nade vším; on je sám v sobě země i nebe, minulost i přítomnost i budoucnost. Pros ho o své štěstí, neboť ani já nic jiného nedělám... Když už nemůžeš být knězem a máš raději práva... Práva jsou pěkná, čímž nechci znevažovat teologii, která je nejlepší ze všeho, stejně jako kněžský život je nejsvětější. Proč bys nešel studovat práva jinam, daleko odtud? Lepší je odjet hned na nějakou universitu, zároveň studuješ a cestuješ. Můžeme jít společně; spatříme cizí krajiny, uslyšíme mluvit anglicky, francouzsky, italsky, španělsky, ruský, a dokonce švédsky. Dona Glória tě pravděpodobně nebude moci provázet; i kdyby mohla a jela, nebude se jí chtít starat se o tvé záležitosti, doklady, zápisy a pečovat o ubytování a chodit s tebou z místa na místo... Ach, práva jsou překrásná!“

„Ujednáno, požádáte maminku, aby mě nedávala do semináře?“

„Což o to, požádám, ale žádat neznamena dosáhnout. Ty můj zlatý hochu, kdyby chtít znamenalo moci, jsme tam, jsme na palubě. Ach, ani nemáš ponětí, co je to Evropa; ach Evropa...“

Zvedl nohu a udělal piruetu. Jedno z jeho velkých přání bylo vrátit se do Evropy, mluvil o tom často, aniž se mu zdařilo zvábit matku nebo strýce Cosma, ač tolik opěvoval podnebí a krásy... S možností jet se mnou a zůstat tam po věčnou dobu mých studií až dosud nepočítal.

„Jsme na palubě, Bentíku, jsme na palubě!“

KAPITOLA XXVII

U brány

U brány Promenády vztáhl k nám ruku žebrák. José Dias šel dále, ale já jsem si vzpomněl na Capitu a na seminář, vytáhl z kapsy dva šestáky a dal je žebrákovi. Ten mince políbil; požádal jsem ho, ať se za mne modlí k Bohu, abych mohl splnit všechna svá přání.

„Áno, zbožná duše!“

„Jmenuji se Bento,“ dodal jsem na vysvětlenou.

KAPITOLA XXVIII

Na ulici

José Dias šel tak spokojeně, že z vážného muže, jakým býval na ulici, se změnil v muže čiperného a neklidného. Stále se vrtěl, povídal o všem možném, zastavoval mě na každém kroku před výkladní skříní nebo před divadelním plakátem. Vyprávěl mi obsah některých her, recitoval monology ve verších. Vykonal všechny pochůzky, zaplatil účty, převzal nájemné; pro sebe koupil dvacetinku losu. Nakonec však v něm přece zvítězil rozvázný muž nad tředitelkou a začal mluvit zvolna a v superlativech. Neviděl jsem v tom přirozenou změnu; obával jsem se, že změnil dřívější rozhodnutí, a začal jsem ho proto častovat milými slovy a gesty, až jsme nastoupili do omnibusu.

Císař

Cestou jsme potkali císaře vracejícího se z Lékařské fakulty. Omnibus, v němž jsme jeli, se zastavil jako všechna vozidla; cestující se vyhrnuli na ulici a stáli každý s kloboukem v ruce tak dlouho, až císařský kočár přešel. Když jsem se vrátil na místo, napadla mě fantastická myšlenka, myšlenka zajít k císaři, všechno mu vyložit a požádat ho o pomoc. Tuto myšlenku Capitu nesvěřím. „Požádá-li Jeho Veličenstvo, maminka couvne,“ pomyslel jsem si.

Již jsem se viděl, jak mi císař naslouchá, uvažuje a nakonec mi říká, že ano, že si s matkou promluví; já mu potom v slzách líbal ruce. A hned jsem zas byl doma a čekal, až uslyším přední jezdce a klapot kavalerie; hle, císař! Císař je tu! Lidé přibíhali k oknům, aby ho uviděli procházet, ale on neprošel, kočár se zastavil před našimi vraty, císař vystoupil a vešel. Velké vzrušení u sousedů: „Císař vešel do domu dony Glórie! Co se to děje? Co se to neděje?“ Naše rodina ho vyšla uvítat; matka mu jako první políbila ruku. Nato císař, aniž vstoupil do světnice, nebo tam snad vstoupil — nepamatuji si dobře, sny jsou často zmatené —, požádal s úsměvem mou matku, aby mě nedávala na kněze, — a ona, polichocena a poslušna, slíbila, že ne.

„Medicína, — proč ho nedáte na medicínu?“

„Přeje-li si to Vaše Veličenstvo . . .“

„Dejte ho na medicínu; je to pěkné povolání a máme tu dobré profesory. Nebyla jste nikdy na naší fakultě? Je to pěkná škola. Máme už prvotřídní lékaře, kteří se mohou měřit s nejlepšími z jiných

zemí. Medicína je velká věda; už to, že dává zdraví druhým, že poznává nemoci, že je potírá a vítězí nad nimi . . . Sama jste musila vidět její zázraky. Manžel vám zemřel, ale to byla osudná nemoc a on se nešetřil . . . Je to pěkné povolání; pošlete ho na naši fakultu. Udělejte to pro mne, ano? Ty chceš, Bentíku?“

„Když to chce maminka . . .“

„Chci, milý synu. Jeho Veličenstvo poroučí.“

Pak podal císař ruku k políbení a vyšel, doprovázen námi všemi; ulice plná lidí, okna přečpaná, mlčenlivý úžas; císař nasedl do kočáru, uklonil se a pokynul ještě na pozdrav se slovy: „Medicína! Naše fakulta!“ A kočár odjel za projevů závisti a díků.

To vše jsem viděl a slyšel. Nikoli, Ariostova představitost není plodnější než představitost dětí a milenců a představa nemožného také nepotřebuje více než koutek v omnibusu. Na pár okamžiků, řekněme minut jsem se utěšil, až se plán rozplynul a já se opět setkal s nesními tvářemi svých společníků.

Svatost oltářní

Jistě jsi pochopil, že ta císařova zmínka o medicíně byla voda na mlýn pro mou nechuť opustit Rio de Janeiro. Sny bdícího jsou jako ostatní sny, utkávají se z osnovy našich zálib a našich vzpomínek. Do São Paula bych třeba šel, ale Evropa . . . Je to hrozně daleko, mnoho moře a mnoho času. Ať žije medicína! Musím o těchto nadějích vyprávět Capitu.

„Zdá se, že vyjdou se svátostí,“ řekl někdo v omnibusu. „Slyším zvonit, ano, myslím, že to je u svatého Antoníčka. Zastavte, pane průvodčí.“

Průvodčí zatahal za řemen připevněný k paži kočího, omnibus zastavil a muž vystoupil. José Dias se dvakrát rychle poohlédl, vzal mě za ruku a vystoupil se mnou. Půjdeme také doprovodit svátost. Vskutku, zvon svolával věřící k službě poslední hodinky. Několik osob už bylo v sakristii. Poprvé jsem byl přítomen chvíli tak vážné; zpočátku jsem poslechl nerad, ale vzápětí s uspokojením, ani ne pro milosrdenství tohoto skutku, ale proto, že mi svěřili mužný úkol. Když kostelník začal rozdělovat mešní roucha, přiběhl kdosi udýchaně: to můj soused Pádua také chtěl doprovodit svátost oltářní. Zpozoroval nás, přišel nás pozdravit. José Dias udělal nevrle gesto a pouze mu něco suše prohodil, dívaje se na kněze, který si umýval ruce. Pak, když si Pádua něco šeptal s kostelníkem, přistoupil k nim; udělal jsem totéž. Pádua prosil kostelníka, aby mu svěřil jednu žerd baldachýnu. José Dias žádal jednu pro sebe.

„Je pouze jedna volná,“ řekl kostelník.

„Tak tu,“ pravil José Dias.

„Ale já žádal první,“ odvážil se namítnout Pádua.

„Žádal první, ale přišel poslední,“ odpověděl José Dias, „já už jsem tu byl. Neste svíci.“

Pádua, přes strach, který měl z odpůrce, trval na tom, že chce žerd, a to vše tiše a tlumeně. Kostelník našel prostředek, jak soupeře smířit tím, že se uvolil sjednat s některým jiným nosičem, aby postoupil žerd Páduevoi, který byl ve farnosti znám stejně tak jako José Dias. Tak to udělal; ale José Dias zvrátil i tuto dohodu. Ne, když už je další žerd,

žádá ji pro mne, „pro mladého seminaristu“, kterému toto vyznamenání spíše přísluší. Pádua zbledl jako ty svíce. Znamenalo to podrobit otcovu srdce zkoušce. Kostelník, jenž mě znal, protože mě vídával každou neděli s matkou, zeptal se zvědavě, jestli jsem skutečně seminarista.

„Ještě ne, ale bude jím,“ odpověděl José Dias, pomrkávaje na mne levým okem, a toto upozornění mě rozzlobilo.

„Dobře, ustoupím našemu Bentíkovi,“ vzdychl si Capituin otec.

Pokud jde o mne, chtěl jsem mu žerd postoupit; vzpomněl jsem si, že obvykle doprovázel svátost oltářní k umírajícím se svící, ale že posledně dostal žerd baldachýnu. To zvláštní vyznamenání jít pod baldachýnem příslušelo vikáři a svátosti; svící mohl nést kdokoli. On sám mi to vyprávěl a vysvětlil pln svatě a blažené slávy. Tak si lze vysvětlit vzrušení, s nímž vběhl do kostela; mohl jít s baldachýnem podruhé, a proto spěchal, aby o něj požádal. A nic! Měl se vrátit k obyčejné svíci, znovu to přerušené zatímní správcování; přednosta se opět ujímal svého úřadu . . . Chtěl jsem mu žerd postoupit; rodinný přítel mi zabránil v tomto aktu velkorysosti a požádal kostelníka, aby nás, jeho a mne, postavil s oběma žerděmi do čela, až se dá průvod s baldachýnem do pohybu.

Roucha navlečena, svíce rozděleny a zažehnuty, kněz i monstrance, vše připraveno, kostelník s kadidlem a zvonkem v ruce — a procesí vyšlo na ulici. A jak jsem procházel se žerdí v ruce kolem věřících, kteří padali na kolena, byl jsem dojat. Pádua trpce ohlodával svíci. Je to metafora, nenalézám jinou přiléhavější formu, abych vyjádřil bol

a ponížení svého souseda. Ostatně nemohl jsem si ho dlouho všimat, ani rodinného přítele, který podobně jako já zvedal hlavu a tvářil se, jako by on sám byl Bohem zástupů. Brzy jsem pocítil únavu; paže mi umdlévaly, našťásti dům byl blízko, v Senátní ulici.

Nemocná byla vdova, souchotinářka, měla patnáctiletou nebo šestnáctiletou dceru, která plakala u dveří do světnice. Dívka nebyla krásná, snad i půvab jí scházel; dlouhé vlasy měla rozčuchané a oči zarudlé od pláče. Nicméně celý její zjev promlouval k srdci a dojímal. Vikář nemocnou vyzpovídal, poskytl jí přijímání a svaté pomazání. Nárek děvčete tak zesílil, že jsem cítil, jak mi vlhnou oči, a utekl jsem. Stoupl jsem si k oknu. Ubožátko. Bolest byla sdílná sama o sobě; umocněna vzpomínkou na matku, bolela ještě více, a když jsem nakonec pomyslel na Capitu, pocítil jsem také, že se rozpláči, vyběhl jsem na chodbu a slyšel, jak mi někdo říká:

„Neplač tak!“

Capitua obraz mě provázel, a tak jako jí má představa připisovala před chvílí slzy, tak jí nyní naplnila ústa smíchem; uviděl jsem ji, jak píše na zed, mluví se mnou, chodí sem a tam a rozhazuje rukama; uslyšel jsem zřetelně své jméno, proslovené s něžností, jež mě opájela, a její hlas. Rozžaté voskovice, tak truchlivé v této chvíli, připadaly mi jako svatební svícen. . . Co je to svatební svícen? Nevím, je to cosi protikladného smrti, a to je pro mne jediné svatba. Tento nový pocit mě tak ovládl, že José Dias ke mně přistoupil a pošeptal mi tiše do ucha:

„Nesměj se tak!“

Rychle jsem zvažněl. Přišla chvíle k odchodu. Uchopil jsem svou žerd; a protože jsem už znal vzdálenost a teď jsme se vraceli do chrámu, čímž se

tato vzdálenost ještě zkracovala, — žerd už byla pro mne docela lehoučká. Navíc to slunko venku, ruch na ulici, kluci mého věku, kteří na mne závistivě civěli, pobožné ženy přistupující k oknům nebo přicházející na zápraží, kde poklekaly, jak jsme šli kolem nich, to všechno mi naplňovalo duši novou radostí.

Pádua naopak šel ještě skleslejší. Ačkoli jsem jej nahradil já, nemohla ho svíce, ta obyčejná svíce utěšit. A přesto byli i jiní, kteří nesli svíce a sotva dávali na odiv důstojnost svého poslání; nešli honosně, ale také nešli smutně. Bylo vidět, že jde s nimi čest.

KAPITOLA XXXI

Capitua zvědavost

Capitu dávala všemu přednost před seminářem. Místo aby byla zdrcena hrozícím dlouhým odloučením, kdyby se uskutečnil plán s Evropou, tvářila se spokojeně. A když jsem jí vyprávěl svůj sen o císaři, odpověděla:

„Ne, Bentíku, nechme císaře být; zůstaňme zatím u toho, co slíbil José Dias. Kdypak má promluvit s matkou?“

„Neurčil den; slíbil, že za ní půjde, že s ní promluví, jak mu to jen bude možné, a abych spoléhal na Boha.“

Capitu chtěla, abych jí opakoval celou řeč našeho rodinného přítele, jeho rozmanitá gesta, a dokonce piruetu, o níž jsem se sotva zmínil. Chtěla znát i tón slov. Zajímala se o podrobnosti; vyprávění i dialog, všechno jako by v sobě přemílala. Dá se říci, že můj

výklad souhlasně schvalovala, třídila a vštěpovala si jej do paměti. Toto přirovnání je snad lepší než kterékoli jiné, ale nejlepší je žádné. Capitu byla Capitu, to jest velmi zvláštní bytost, více žena než já muž. Pokud jsem to ještě neřekl, tak tu to máte. Jestli však ano, tak to tu máte také. Jsou pojmy, které se mají čtenáři vštěpovat stálým opakováním.

Byla hodně zvědavá. Celá kapitola se dá napsat o její zvědavosti. O jejích různých druzích, pochopitelné i nepochopitelné, užitečné i neúžitečné, jednou uvážené, jindy lehkovážné; ráda znala všechno. Ve škole, kde se od sedmi let učila číst, psát, počítat, francouzštině, katechismu a ručním pracím, nenaučila se například vyšívat; proto chtěla, aby ji tomu naučila sestřenka Justina. Latinu nestudovala u pátera Cabrala jen proto, že pater, když jí to nejdříve žertem navrhl, nakonec řekl, že latina není jazyk pro děvčátka. Capitu se mi jednoho dne přiznala, že tento důvod v ní vzbudil touhu ovládnout ji. V náhradu se chtěla učit angličtině u starého profesora, otcova přítele a partnera ve hře solo, ale nedělala pokroky. Strýc Cosme ji naučil hrát v kostky.

„Capitu, pojd si rozdat partičku,“ říkával jí.

Capitu poslechla a hrála s lehkostí a pozorností a nevím, zda mám říci s láskou. Jednoho dne jsem ji zastihl, jak načrtává tužkou podobiznu; dělala poslední tahy a požádala mě, abych počkal a díval se, jestli vystihlá podobu. Byl to portrét mého otce, obkreslený z olejomalby, již matka měla v pokoji a která je u mne ještě dnes. Dokonalé to nebylo; naopak, oči se dívaly vytřeštěně a vlasy byly malé kroužky jeden přes druhý. Ale protože neměla v malbě žádné základní vzdělání a udělala to zpaměti

v několika málo minutách, považoval jsem to za dílo, jež si zaslouhuje velkého uznání; berte v úvahu věk a náklonnost. Přesto myslím, že by se naučila snadno malovat, jako se později naučila hrát. Již tehdy si v našem domě oblíbila klavír, starý nepotřebný krám, požívající jediné úcty. Četla naše romány, listovala v našich obrázkových knížkách, chtěla se poučit o zříceninách, o lidech, o polních taženích, o jménech, o dějinách, o místě. José Dias dával jí tyto informace s jistou hrdostí vzdělance. Leč vzděláním nepřevyšoval o mnoho svou cantagalskou homeopatii.

Jednoho dne chtěla Capitu vědět, koho představují ty portréty v salóně. Rodinný přítel jí to stručně vyložil, přičemž se trochu více pozdržel u Caesara, vykřikuje i latinské citáty:

„Caesar! Julius Caesar! Velký muž! *Tu quoque, Brute?*“

Capitu se Caesarův profil nelíbil, ale činy vyjmenované José Diasem vyvolaly u ní projevu obdivu. Dlouho zůstala obrácena tváří k němu. Muž, který všechno mohl! Který všechno dělal! Muž, který dal dámě perlu v hodnotě šesti milionů sestercíů!

„A jakou hodnotu měl sestercius?“

José Dias, který neměl hodnotu sestercia po ruce, odpověděl nadšeně:

„Je to největší muž dějin!“

Caesarova perla rozžihala Capitu oči. Při té příležitosti se zeptala mé matky, proč už nenosí šperky jako na podobizně; mínila tím obraz, který visel v pokoji vedle obrazu otcova; měla na něm slušivý náhrdelník, diadém a náušnice.

„Jsou to šperky ovdovělé jako já, Capitu.“

„Kdypak jste je brávala?“

„Na korunovační slavnosti.“

„Ach, vypravujte mi o korunovačních slavnostech!“

Už znala, co jí rodiče kdysi vyprávěli, soudila ovšem, že toho asi nevědí víc, než co se událo na ulicích. Chtěla se dozvědět o tribunách s císařskou kapelou a o plesových salónech. Narodila se mnohem později po těch velikých slavnostech. Protože častokrát slyšávala mluvit o plnoletosti, chtěla jednoho dne mermomocí vědět, co to je za událost; řekli jí to a ona schvalovala císařovo počínání, když chtěl nastoupit na trůn v patnácti letech. Všechno upoutávalo Capituinu zvědavost, starobylý nábytek, staré šperky, obyčeje, zprávy z Itaguaí, dětství a dívčí věk mé matky, jeden výrok tu, jedna vzpomínka tam, jedno přísloví onde . . .

KAPITOLA XXXII

Strhující oči

Všechno upoutávalo Capituinu zvědavost. Avšak v jednom případě nevím, zda se jí učila, či jí byla vrozená, nebo obojí jako u mne. Budu o tom vypravovat v další kapitole. V této jen poznamenám, že uplynulo pouze několik dnů od dohody s rodinným přítelem, když jsem šel navštívit svou přítelkyni; bylo deset hodin dopoledne. Dona Fortunata, jež byla na dvoře, ani nečekala, až se na dceru zeptám.

„Je v pokoji, češe se,“ řekla mi; „jdi tiše, abys ji postrašil.“

Šel jsem tiše, ale prozradila mě buď noha, nebo

zrcadlo. Jestli se tomu tak dá říci; spíše pouťové zrcadélko (promiň mi tu láci), koupené u jednoho italského vetešníka, v hrubém rámu s mosazným kroužkem, visící na zdi mezi dvěma okny. Nebylo-li to ono, byla to noha. Ať jedno nebo druhé, pravda je, že sotva jsem vstoupil do místnosti, hřeben, vlasy i ona, vše vylítlo do vzduchu a já slyšel pouze tuto otázku:

„Je něco nového?“

„Nic,“ odpověděl jsem, „chtěl jsem tě vidět, než přijde páter Cabral na hodinu. Jak ses vyspala?“

„Já dobře. José Dias ještě nemluvil?“

„Zdá se, že ne.“

„No a kdypak promluví?“

„Řekl mi, že dnes nebo zítra má v úmyslu otukat tuto záležitost; nepůjde hned s bubnem na zajiće, vezme to od lesa. Pak přejde k jádru věci. Chce nejdříve vědět, jestli je matka pevně rozhodnuta . . .“

„Ale vždyť je, je,“ přerušila mě Capitu. „A kdyby nebylo třeba, aby ji někdo hned a úplně přesvědčil, pak bychom s ní o tom nemluvíli. Už začínám pochybovat, že by José Dias na ni mohl tolik zapůsobit; myslím, že udělá všechno, bude-li cítit, že skutečně nechceš být knězem, ale podaří se mu to? . . . Na něho dají, ovšem jestli . . . Je to k zoufání! Naléhej na něho, Bentíku.“

„Vždyť naléhám, ještě dnes musí promluvit.“

„Přísaháš?“

„Přísahám! Podívej se mi do očí, Capitu.“

Vzpomněl jsem si, jak je José Dias nazval „oči potměšilé a věrolomné cikánky“. Nechápal jsem, co je to „potměšilá“, ale „věrolomná“, to jsem věděl, a chtěl jsem zjistit, je-li možno je tak pojmenovat. Capitu dovolila, abych je pozoroval a zkoumal. Jen

se mě ptala, co prý je, jestli jsem je nikdy neviděl; neshledal jsem nic mimořádného; barvu a něhu jsem už dobře znal. To dlouhé pozorování jí myslím vnučko jinou myšlenku o mém úmyslu; usoudila, že je to záminka, abych na ně hleděl zblízka, se svýma hlubokýma, klidnýma a na ni upřenýma očima, a tomu přisuzuji, že pojednou narůstaly, narůstaly, staly se záhadnými s takovým výrazem, že...

Výmluvnosti zamilovaných, dej mi přesné a poetické srovnání, abych vyjádřil, čím ty Capituiny oči byly! Nenapadá mi žádný obraz, který by byl s to důstojně vyjádřit, čím byly a jak na mne působily. Oči strhující jako odliv? Nu dobrá, jako odliv. Jen to mi napadá při jejich novém výrazu. Bylo v nich jakési tajemné a dravé fluidum, síla, která strhávala s sebou jako vlna ustupující z břehu ve dnech odlivu. Abych nebyl stržen, zachytil jsem se ostatních sousedících částí, uší, paží, vlasů rozpuštěných na ramenou, ale sotva jsem vyhledal zorničky jejich očí, vlna, která z nich vycházela, narůstala, vzdutá a temná, hrozíc mě uchopit, strhnout, pohltit. Kolik minut jsme ztratili tou hrou? Jedině nebeské hodiny mohly zaznamenat ten nekonečný i krátký čas. Věčnost má své kyvadlo; a přestože je nekonečná, stále chce vědět, jak dlouho trvá štěstí a utrpení. Těm šťastlivcům v nebi to jistě zdvojnásobuje požitek, když vědí, kolik muk už vytrpěli v pekle jejich nepřátelé; a právě tak množství rozkoší, jež vychutnali v nebi jejich protivníci, zvyšuje bolesti zatracenců pekla. Toto nové utrpení ušlo božskému Dantovi; ale já tu nejsem proto, abych opravoval básníky. Jsem tu, abych vypravoval, že po uplynutí jisté chvíle, která nebyla za-

znamenána, zachytil jsem se konečně Capituiných vlasů, ale tentokrát rukama, a řekl jí — abych něco řekl —, že bych ji mohl učešat, kdyby chtěla.

„Ty?“

„Ano, já.“

„To tak, abys mi rozčuchal všechny vlasy!“

„Když rozčuchám, pak je zase učešeš.“

„No uvidíme.“

KAPITOLA XXXIII

Učeš

Capitu se ke mně obrátila zády a otočila se k zrcadélku. Vzal jsem její vlasy, shrnul je a začal sčesávat hřebenem od čela až k posledním konečkům, sahajícím k pasu. Vstojte mi to nešlo; nezapomínejte, že byla o kousek vyšší než já, ale i kdyby byla stejně vysoká. Prosil jsem ji, aby si sedla.

„Sedni si sem, je to lepší.“

Sedla si. „Tak teď se podíváme na velkého mistra kadeřníka,“ řekla mi s úsměvem. Pokračoval jsem v česání s velkou péčí a rozdělil vlasy na dva stejné díly, abych upletl dva copy. Neudělal jsem to hned, ani tak rychle, jak asi předpokládají kadeřníci z povolání, ale pomalu, pomalounku, vychutnáváje hmatem ty silné pramence, jež byly částí jí. Práce nešla od ruky, tu pro neobratnost, tu z úmyslu rozpustit, co bylo upleteno, a zase to uplést. Prsty klouzaly po dívčině šiji anebo po ramenou, oděných do kartounu, a ten pocit byl rozkošný. Ale vlasy přece jen končily, ačkoli jsem si přál, aby konce neměly. Nežádal jsem nebe, aby byly tak dlouhé jako vlasy Aurořiny, neboť jsem

ještě neznal tuto bohyni, již mi starověcí básníci představili později; ale přál jsem si česat je po všechny věky věkův, splétat ty dva copy, které by mohly do sebe pojmut nekonečno tolikrát, že pro ten počet není jména. Jestli se ti to zdá, nešťastný čtenáři, nadnesené, pak jsi nikdy nečesal dívku, nikdy jsi nepokládal jinošské ruce na mladistvou hlavu nymfy . . . Nymfa! U mne je všechno mytologické. Ještě před nedávnem, když jsem mluvil o jejích očích, podobných odlivu, chtěl jsem napsat Thetis; škrtl jsem Thetis, škrtněme i nymfu, řekněme pouze milovaná bytost, slovo, které v sobě skrývá všechny mocnosti křesťanské i pohanské. Konečně jsem spletl oba copy. Kde je stužka k uvázání jejich konců? Na stole, ubohý kousek zmuchlané stužky. Spojil jsem konce copů, svázal je mašlí, tu a tam poopravil dílo a zvolal:

„Hotovo.“

„Bude to dobré?“

„Podívej se do zrcadla.“

Co myslíte, že Capitu udělala, místo aby šla k zrcadlu? Nezapomínejte, že seděla zády ke mně. Zvrátila hlavu tak, že jsem ji musil zachytit rukama; opěradlo židle bylo nízké. Sklonil jsem se pak k ní, tváří k tváři, ale opačně, oči jednoho na úrovni úst druhého. Požádal jsem ji, aby zvedla hlavu, mohla by dostat závrát, pohmoždit si krk. Řekl jsem jí dokonce, že je ošklivá; ale ani to s ní nepohnulo.

„Vstaň, Capitu!“

Nechtěla, nezvedla hlavu, a zůstali jsme takto, dívající se jeden na druhého, až našpulila rty, já se sklonil níže se svými a . . .

Ten pocit při polibku byl báječný; Capitu se rychle zvedla, já jsem couvl až ke zdi, pocítuje ja-

kousi závrat, neschopen slova, oči zakalené. Když se mi vyjasnily, všiml jsem si, že se Capitu dívá k zemi. Neodvážil jsem se nic říci; i kdybych chtěl, ztratil jsem řeč. Očarován, omráčen, nenalézal jsem ani gesta, ani síly, která by mě odlepila od zdi a přitáhla k ní s tisíci vřelými a něžnými slovy . . . Nevysmívej se mým patnácti létům, předčasně zralý čtenáři. V sedmnácti letech Des Grieux (a Des Grieux byl něco víc) nemyslel ještě na rozdíl pohlaví.

KAPITOLA XXXIV

Jsem muž!

Zaslechli jsme kroky na chodbě; byla to dona Fortunata. Capitu se rychle vzchopila, tak rychle, že když se matka objevila ve dveřích, potrášala hlavou a smála se. Ani stín rozpačitosti, ani známka plachosti, spontánní a jasný smích vysvětlila těmito veselými slovy:

„Mami, podívej se, jak mě tento mistr kadeřník učesal; žádal mě, aby mi mohl upravit účes, a udělal toto. Podívej se, to jsou copy!“

„Co je na tom?“ pravila spěšně matka, překypujíc laskavostí. „Je to dobré, nikdo by neřekl, že to dělal neodborník.“

„Cože, mami, tohle?“ vzpírala se Capitu, rozvažujíc copy. „Jak to můžeš říci, mami!“

A s líbezným a svéhlavým rozhořčením, někdy u ní obvyklým, vzala hřeben a pročísla vlasy, aby účes znovu upravila. Dona Fortunata ji nazvala blázinkem a řekla mi, abych si z toho nedělal těžkou hlavu, nic to není, to zas dcera má hloupé nápady.

Pohlížela na nás s něhou. Pak se mi zdálo, jako by pojedla nedůvěru. Když viděla, že mlčím a zaraženě stojím u zdi, dovtípila se snad, že mezi námi bylo něco více než česání; kradmo se usmála . . .

Protože jsem také chtěl něco říci, abych zakryl své rozpoložení, mačkal jsem ze sebe slova a ta přišla rychle, ale překotně a zaplnila mi ústa tak, že žádné nemohlo vyjít ven. Capituin polibek mi zavíral rty. Ani jediné zvolání, ani jednoduché slovíčko mi přes ně nemohlo proklouznout, byť se dralo sebevíce dopředu. A všechna slova se opět shlukla u srdce šeptající: „Hleďte na člověka, který to ve světě daleko nedotáhne, aspoň dokud ho budou ovládat city . . .“

A tak, když nás matka nachytala, byli jsme dva, ale rozdílní, ona ukřývala slovem, co já prozrazoval mlčením. Z těch rozpaků mě vytrhla dona Fortunata, když řekla, že mě volá matka, mám prý hodinu latiny; čeká na mne páter Cabral. To bylo vysvobození; rozloučil jsem se a vyšel na chodbu. Cestou jsem uslyšel, jak matka kárá dceru za její způsoby, ale dcera neříkala nic.

Vběhl jsem do svého pokoje, vzal knihy, ale na hodinu jsem nešel; posadil jsem se na postel a vzpomínal na účes a na to ostatní. Byl jsem vzrušen, prožíval jsem chvíle zapomnění, v nichž jsem ztrácel vědomí o sobě a o věcech, jež mě obklopovaly, a žil bůhví kde a jak. A přicházel jsem k sobě a viděl postel, stěny, knihy, podlahu, slyšel nějaký zvuk zvenčí, neurčitý, blízký nebo vzdálený, a hned se mi všechno ztrácelo a já cítil jediné Capituiny rty . . . Cítil jsem, jak se špulily pod mými, které se právě tak přibližovaly k jejím, a jak se spojily. Najednou, aniž jsem chtěl, aniž jsem na to myslel, vydrala se mi z úst tato hrdá slova:

„Jsem muž!“

Tušil jsem, že mě mohl někdo slyšet, protože slova zazněla hlasitě, a běžel jsem proto ke dveřím do alkovny. Venku nikdo nebyl. Vrátil jsem se dovnitř a potichoučku si opakoval, že jsem muž. Ještě nyní mám tu ozvěnu v uších. Způsobilo mi to nesmírnou radost. Ani Kolumbus neměl větší, když objevil Ameriku, a promiňte mi tento otřelý přírámek, jímž si dodávám větší důležitosti; vskutku, v každém mladém muži je neobjevený svět, admirál a říjnové slunce. Udělal jsem později jiné objevy; žádný mě tak nenadchl. Diasova výpověď mě vzrušila, poučení letitého kokosovníku také, pohled na naše jména vyrytá do zdi na dvoře mě ohromil, jak jste viděli; nic z toho však se nevyrovnalo pocitu z polibku. Tamto všechno mohlo být klam nebo iluze. Byť by to byla pravda, byly to jen kosti pravdy, nebylo její maso ani krev. Ani ruce, které se dotkly a splynuly, jako by byly slité, nemohly říci všechno.

„Jsem muž!“

Když jsem to opakoval potřetí, vzpomněl jsem si na seminář, ale tak, jak se vzpomíná na zažehnané nebezpečí, na nezdařené zlo, na můru, která už netíží; všechny nervy mi říkaly, že muž knězem být nemůže. Krev byla stejného názoru. Znovu jsem pocítil Capituiny rty. Možná že poněkud zneužívám těch polibkových reminiscencí; ale takový už je stesk: neustálé omílání dávných vzpomínek. Nuže, ze všech vzpomínek z té doby je tuším tato, která mě odhalila mně samému, nejsladší, nejnovější, nejpoučnější. Mám i jiné, obsažné a početné, také sladké, různého druhu, mnohé duchaplné a stejně silné. Ač jsem byl význačným mužem, tato vzpomínka je nad všechny ostatní.

Apoštolský pronotář

Konečně jsem popadl knihy a utíkal na hodinu. Vlastně jsem neutíkal; v polovině cesty jsem se zastavil uvědomiv si, že už musí být hodně pozdě a že by mi mohli něco vyčíst z tváře. Rozhodl jsem se, že budu lhát, vymlouvat se na závrať, která mě složila; ale leknutí, jež bych tím nahnal matce, odradilo mě od toho. Uvažoval jsem i o tom, že příslibím několik desítek Otčenášů; měl jsem však jiný nevyrovnaný slib a jinou milost visící ve vzduchu . . . Ne, uvidíme; kráčel jsem dále, uslyšel veselé hlasy, bavili se hlučně. Když jsem vstoupil do pokoje, nikdo mě neplísnil.

Páter Cabral dostal večer od internuncia vzkaz; zašel k němu a dozvěděl se, že podle papežského dekretu byl právě jmenován apoštolským pronotářem. Toto papežské vyznamenání ho náramně potěšilo a nás také. Strýc Cosme a sestřenka Justina opakovali titul s obdivem; bylo to poprvé, co zněl našim uším, jež uvykly kanovníkům, monsignorům, biskupům, nunciům a internunciům; ale co to je apoštolský pronotář? Páter Cabral vysvětlil, že to vlastně neznamená být úředníkem kurie, nýbrž jde o čestný titul. Strýc Cosme se prostřednictvím svého partnera z karet cítil sám povýšen a opakoval:

„Apoštolský pronotář!“

A obráceje se ke mně:

„Jen se snaž, Bentíku, můžeš se stát papežským pronotářem.“

Cabral s potěšením naslouchal, jak opakují titul. Stál, udělal několik kroků, usmíval se nebo bubnoval

na víko krabice. Rozměr titulu, ač mu zdvojnásoboval důstojnost, byl přesto příliš dlouhý, měl-li se připojovat ke jménu; tuto druhou úvahu pronesl strýc Cosme. Páter Cabral rychle dodal, že není třeba jej říkat celý, stačí, když ho budou oslovovat pronotář Cabral. Tím se samo o sobě bude rozumět apoštolský.

„Pronotář Cabral.“

„Ano, tak je to správné, pronotář Cabral.“

„Ale pane pronotáři,“ zeptala se setřenka Justina, aby si zvykla užívat titulu, „to vás zavazuje jet do Říma?“

„Ne, dono Justino.“

„Ne, to je jen čestný titul,“ poznamenala matka.

„Teď už je možno,“ řekl Cabral, pokračuje v úvaze, „je možno, aby se při slavnostnějších příležitostech, při veřejných úkonech, na úředních dopisech a podobně používalo celého titulu: apoštolský pronotář. Při běžném styku stačí pronotář.“

„Správně,“ přikývli všichni.

José Dias, který vešel o něco později než já, blahopřál k vyznamenání a mimochodem připomněl první politické činy Pia IX., velkou nadějí Itálie; tato záležitost však nikoho nezaujala; hrdinou dne byl můj starý učitel latiny. A když jsem se probral ze strachu, pochopil jsem, že mu také musím složit hold, a toto blahopřání mu šlo stejně k srdci jako ostatní. Poplácal mě otcovsky po tvářích a nakonec mi dal volno. Bylo to příliš mnoho štěstí v jedné hodině. Jeden polibek a volno! Myslím, že to přímo vyzařovalo z mé tváře, protože strýc Cosme, natřásaje si břicho, nazval mě lenochem; ale José Dias tu radost pokazil:

„Jen se z toho lenošení tolik neraduj; latinu budeš vždy potřebovat, i kdybys nebyl knězem.“

Myšlenka bez nohou a bez rukou

Tady jsem poznal svého člověka. Bylo to první slovo, semínko zaseté do půdy, jen tak mimochodem, aby si uši zvykly. Matka se na mne usmála, láskyplně a smutně, ale hned nato odpověděla:

„Musí být knězem, a to dobrým knězem.“

„Nezapomeň dodat, milá Glório, i pronotářem. Apoštolským pronotářem.“

„Pronotářem Santiagem,“ zdůraznil Cabral.

Nevím, byl-li to úmysl mého učitele latiny, přivkat ponenáhlu užívání titulu se jménem; vím jen to, že když jsem slyšel své jméno ve spojitosti s takovým titulem, měl jsem chuť říci něco drzého! Ale to byla spíše myšlenka, myšlenka bez jazyka, ten zůstal tichý a němý, tak jak tomu bude za chvíli s jinými myšlenkami . . . Přejdeme k nim v jiné kapitole. Tuto uzavřeme zmínkou, že učitel latiny mluvil ještě nějakou dobu o mém vysvěcení, i když ne s valným zájmem. Hledal jiné téma, aby ukázal, že zapomněl na svou vlastní slávu, ale právě ta ho při té příležitosti oslňovala. Byl to hubený čiperný stařec s dobrými vlastnostmi. Nebyl bez chyb; nejvýraznější byla jeho mlsnost, ne však žravost; jedl málo, ale cenil si všeho vybraného a jemného, a třeba naše kuchyň byla jednoduchá, nebyla chudší než jeho. Proto, když mu matka řekla, ať přijde na oběd, aby mu mohli připít na zdraví, oči, které pozvání přijímaly, byly snad oči pronotářské, ale nebyly apoštolské. A aby se matce zalíbil, znovu začal o mně, líčil mou dráhu duchovního a chtěl vědět, jestli půjdu do semináře už nyní, v příštím roce, nabízejí se, že promluví s „panem biskupem“, a prokládají vše „pronotářem Santiagem“.

Opustil jsem je pod záminkou, že si půjdu hrát, a začal jsem znovu přemýšlet o ranním dobrodružství. Nic lepšího jsem nemohl dělat, bez latiny, a dokonce ani s latinou. Po pěti minutách mě napadlo zajít do sousedního domu, popadnout Capitu, rozvázat jí copy, znovu je splést a ukončit dílo tím podivuhodným způsobem, ústa na ústa. To je ono, hleďme, to je ono . . . Pouhý nápad! Nápad bez nohou! Leč moje nohy nechtěly běhat ani chodit. Teprve později rozvázně vykročily a zavedly mě do Capituína domu. Když jsem tam vešel, zastihl jsem ji v pokoji, seděla na kanapíčku, polštárek na klíně, a klidně šila. Nepodívala se mi přímo do tváře, nýbrž kradmo a bázlivě, nebo jsou-li ti milejší výrazy rodného přítele, potměšile a věrolomně. Ruce přestaly pracovat, jakmile zapíchl jehlu do plátna. Já na druhé straně stolu jsem nevěděl co dělat; a opět mi unikla slova, jež jsem v sobě nosil. Tak znovu uběhlo několik dlouhých minut, až docela zanechala šití, vstala a čekala na mne. Přistoupil jsem k ní a zeptal se, jestli matka něco říkala; odpověděla, že ne. Ústa, jimiž odpověděla, byla taková, že jsem měl dojem, jako by mi pokynula, abych se přiblížil. Ovšem, Capitu trochu couvla.

Teď byla příležitost popadnout ji, přitisknout k sobě, políbit . . . Pouhý nápad! Nápad bez rukou! Ty byly bezvládné a mrtvé. Ž Písma jsem neznal nic. Kdybych znal, možná že by dáblův duch vnukl mystickému jazyku „Písň písni“ zřetelný a jasný smysl. Pak bych uposlechl prvního verše: „Ó bys mne po-

líbil polibkem úst svých!“ A pokud jde o ruce, jež byly tak bezmocné, stačilo splnit verš 6 kapitoly II: „Levice jeho pod mou hlavou, pravice jeho mne objímá.“ Vidíte zde ten časový sled pohybů. Bylo třeba je pouze provést; ale i kdybych byl znal text, Capitu byla nyní ve svých způsobech tak zdrženlivá, že nevím, jestli bych nebyl zůstal dále rozpačitý. Mezi tím mi však z té situace pomohla sama.

KAPITOLA XXXVII

Duše je plna tajemství

„Čekal páter Cabral dlouho?“

„Dnes nebyla hodina, měl jsem volno.“

Vysvětlil jsem jí důvod volna. Vypravoval jsem také, že páter Cabral mluvil o mém vstupu do semináře, čímž podpořil matčino rozhodnutí, a nepěkně a příkře jsem se o něm vyjádřil. Capitu chvíli přemýšlela a nakonec se mě zeptala, jestli může přijít odpoledne k nám páterovi blahopřát.

„Můžeš, ale proč to?“

„Tatínek přirozeně bude chtít jít také, ale je lepší, když půjde k páterovi do bytu přímo, to se spíš hodí. Já ne, protože nejsem ještě dospělá,“ ukončila se smíchem.

Ten smích mi dodal odvahy. Zdálo se, že těmi slovy láskuje, vždyť už od rána byla ženou, tak jako já byl mužem. Bylo to od ní vtipné, a abych řekl všechno, chtěl jsem jí dokázat, že je úplně dospělá. Vzal jsem ji lehce za pravou ruku, pak za levou a setrval takto rozpačitý a bázlivý. Byl to nápad, který měl ruce. Chtěl jsem přitáhnout i ruce Capituiny, abych ji při-

měl jít za nimi, ale ani teď neodpovídal čin úmyslu. Přesto jsem se cítil silný a smělý. Nikoho jsem nezapodoboval; nestýkal jsem se s kluky, kteří by mě zasvětili do milostných historek. Neznal jsem Lukrécie znásilnění. O Římanech jsem věděl pouze to, že mluvili vybraným způsobem jako páter Cabral a byli krajany Pontského Piláta. Nepopírám, že závěr ranního česání byl velkým krokem vpřed na cestě milostné touhy; ale tehdejší pohyb byl pravým opakem nynějšího. Ráno zvrátila hlavu, nyní mi unikala; a nejen v tom se chování různilo; protiklad byl i v něčem jiném, i když se zdálo, že se vše opakuje.

Vyhrožoval jsem jí tuším, že ji strhnu na sebe. Neprísahám na to, začalo se mě zmocňovat takové rozrušení, že jsem nemohl s plným vědomím kontrolovat své počínání; ale soudím, že ano, protože ona couvla a chtěla si vyprostít ruce z mých; potom, snad že nemohla více couvat, posunula jednu nohu dopředu a druhou dozadu a odklonila hrud. Teprve tento pohyb mě přiměl zadržet jí ruce silou. Hrud se nakonec unavila a povolila, hlava však nechtěla povolit, padla dozadu a znemožňovala mi veškeré úsilí, neboť já už, milý čtenáři, vyvíjel úsilí. Protože jsem neznal to poučení z „Písňe písni“, nenapadlo mi vsunout levici pod její hlavu; ostatně tento pohyb předpokládá u obou stejnou vůli, a Capitu, která mi teď odporovala, využila by tohoto pohybu, aby si uvolnila druhou ruku a docela mi unikla. Zápasili jsme takto bez hluku, neboť přes útok a obranu jsme neztráceli potřebnou opatrnost, aby nás uvnitř neslyšeli; duše je plna tajemství. Teď vím, že jsem ji na sebe strhával; hlava couvala dále, až se unavila; ale tu přišla na řadu ústa. Capituina ústa se pohnula na opačnou stranu než moje, šla na jednu stranu, když

já jsem je hledal na straně druhé. Vůbec jsme se nemohli setkat a stačilo, abych si dodal více odvahy, jen o něco více . . .

Vtom jsme uslyšeli klepání na dveře a hlasy na chodbě. Capituin otec se vracel z úřadu trochu dříve, jak mívával občas ve zvyku. „Otevři, Nanato! Capitu, otevři!“ Zdánlivě to byla stejná situace jako ráno, když nás překvapila matka, ale jen zdánlivě; ve skutečnosti byla jiná. Uvažte, ráno bylo již po všem a příchod dony Fortunaty byl znamením, abychom se vzpamatovali. Teď jsme zápasili se zaklesnutými rukama a nic ani nezačalo.

Uslyšeli jsme závoru ve dveřích, jež vedly dovnitř na chodbu; to otvírala matka. Když už se přiznávám ke všemu, řeknu též, že jsem neměl čas vyprostit ruce z rukou své přítelkyně; pomýšlel jsem na to, dokonce jsem se o to pokusil, ale Capitu, ještě než otec vstoupil, provedla něco neočekávaného, přitiskla svá ústa na má ústa a dala tak dobrovolně, co násilím odmítala. Opakuji, duše je plná tajemství.

KAPITOLA XXXVIII

Proboha, to jsem se lekla!

Když Pádua, přicházející zevnitř, vstoupil do salónu, Capitu stojíc zády obrácena ke mně, sklánějíc se nad šitím, jako by je chtěla sesbírat, zeptala se hlasitě:

„Ty, Bentíku, co je to apoštolský pronotář?“

„Hej, buďte zdraví!“ zvolal otec.

„Proboha, to jsem se lekla!“

Teď je teprve situace tatáž; ale popisují-li obě situace, tak jak se udály před čtyřiceti lety, je to proto,

abych ukázal, že se Capitu neovládala jen v matčině přítomnosti; ani před otcem neměla větší strach. V situaci, jež mi svazovala jazyk, vyjadřovala se naprosto nenuceně. Jsem přesvědčen, že jí srdce nebušilo ani méně, ani více. Předstírala leknutí a zatvářila se strnule; ale já, který jsem všechno znal, viděl jsem, že je to lež, a záviděl jí. Hned začala mluvit s otcem, který mi stiskl ruku a chtěl vědět, proč dcera mluví o apoštolském pronotáři. Capitu mu opakovala, co ode mne slyšela, a mínila ihned, že by otec měl jít páterovi blahopřát do bytu; ona prý tak učiní u nás. A když si posbírala své šití, vyšla na chodbu, dětsky pokřikujíc:

„Mami, večere, tatínek přišel!“

KAPITOLA XXXIX

Milost povolání

Páter Cabral prožíval onu první hodinu svého povýšení, kdy sebemenší blahopřání mají hodnotu chvalozpěvů. Přichází pak čas, kdy poctění přijímají gratulaci jako samozřejmou daň, s nezúčastněnou tváří, bez díky. Vzrušení první hodiny je lepší; tento duševní stav, který v ohýbání keře, do něhož se opírá vítr, spatruje hold veškerého rostlinstva, přináší mnohem niternější a jemnější pocity než cokoli jiného. Cabral vyslechl Capituina slova s neobyčejnou radostí.

„Děkuji, Capitu, moc ti děkuji; těš mě, že i ty máš radost. Tatínkovi se daří dobře? A mamince? Tebe se nemusím ptát; zrovna kveteš zdravím. A jakpak to máme s modlením?“

Na všechny otázky odpovídala Capitu pohotově a dobře. Měla na sobě lepší šatíčky a vycházkové střevíce. Nevešla s obvyklou důvěrností, zastavila se na chvíli u dveří, dříve než šla políbit ruku mé matce a páterovi. Protože ho dvakrát v pěti minutách oslovila titulem pronotář, José Dias, aby překonal konkurenci, proslovil malou přednášku na počest „otcovského a nejvznešenějšího srdce Pia IX.“

„Vy toho namluvíte,“ řekl strýc Cosme, když skončil.

José Dias se pousmál bez nevole. Páter Cabral potvrdil chválu, kterou rodinný přítel pronesl, ovšem bez jeho superlativů; a ten k tomu dodal, že kardinál Mastai byl zjevně od počátku věků jako stvořený pro papežskou korunu. A mrknul okem na mne, uzařel:

„Mít milost povolání, v tom je vše. Duchovní stav je skvělý, je-li kněz už od kolébky k tomu vyvolen. Schází-li tato milost, mluvím o upřímné a skutečné povolání, pak ať mládež jde raději studovat světské vědy, které jsou také užitečné a vážené.“

Páter Cabral odpověděl:

„Povolání znamená mnoho, ale boží moc je nade všechno. Člověk nemusí mít zalíbení v církvi, a dokonce ji může pronásledovat, ale jednoho dne k němu promluví hlas boží a stane se z něho apoštol; vzpomeňte si na sv. Pavla.“

„Nepopírám to, ale tady jde o něco jiného. Tvrdím, že je zcela možné sloužit Bohu tady venku, a není nutno být knězem; ano, či ne?“

„Ano.“

„No tak vidíte!“ zvolal José Dias vítězně, rozhlížeje se kolem sebe. „Bez povolání není nikdo dobrým knězem a v každém světském zaměstnání

je možno sloužit Bohu, je to povinnost nás všech.“
„Výborně, ale povolání si nepřinášíme jen z kolébky.“

„Pane, ale ta je nejlepší.“

„Mladý člověk, i když nemá chuť do kněžského života, může se nakonec stát velmi dobrým knězem; všechno tkví v tom, aby ho Bůh k tomu předurčil. Nechci se tu dávat za vzor, ale já jsem se narodil s povoláním na medicínu; můj kmotr, který byl koadjutorem chrámu svaté Rity, naléhal na otce, aby mě dal do semináře; otec svolil. Nuže, dostal jsem pak takovou chuť studovat a žít v kněžském prostředí, že jsem byl nakonec vysvěcen. Ale předpokládejte, že by k tomu nedošlo a nebyl bych zmínil svou povolání, co by se stalo? Učil jsem se v semináři některým předmětům, které je dobře znát a jimž se v těchto ústavách vyučuje nejlépe.“

Sestřenice Justina zasáhla:

„Jak to? Je možné vstoupit do semináře a nestat se knězem?“

Páter Cabral odpověděl, že ano, že je to možné, a obrátiv se na mne, promluvil o mé povolání, která je zjevná; všechny mé hračky mívaly vždy něco společného s kostelem a mši svatou jsem přímo zbožňoval. To nebyl žádný důkaz; všechny děti v té době byly zbožné. Cabral dodal, že rektor od Sv. Josefa, kterému nedávno vyprávěl o matčině slibu, považoval mé narození za zázrak; on je stejného názoru. Capitu, přilepena k matčiným sukním, nevšímalá si úzkostných pohledů, které jsem k ní vysílal; zdálo se, že to povídání o semináři a jeho důsledcích ani neslyší, ačkoli, jak jsem se později dozvěděl, to hlavní si zapamatovala. Dvakrát jsem přistoupil k oknu doufaje, že i ona půjde a že tam bu-

Kobyła

deme pěkně pohromadě až do skončení světa, jestli k tomu vůbec dojde, ale Capitu za mnou nešla. Zůstala u mé matky až do svého odchodu. Nadešla hodina klekání, rozloučila se.

„Jdi s ní, Bentíku,“ řekla matka.

„Není třeba, ne, dono Glório,“ odpověděla spěšně a se smíchem, „znám cestu . . . Sbohem, pane pronotáři . . .“

„Sbohem, Capitu.“

Protože vykročila s úmyslem projít pokojem, je jasné, že moje povinnost, moje snaha, všechny podněty věku a příležitosti mířily k tomu, abych jím také prošel, následoval sousedku ven na chodbu, sestoupil do přístavku, vešel na dvůr, políbil ji po třetí a rozloučil se. Nic mi nevadilo odmítnutí, o němž jsem tušil, že je hrané, a vyběhl jsem na chodbu; ale Capitu, která šla rychle, zastavila se a dala mi znamení, abych se vrátil. Neuposlechl jsem; přistoupil jsem k ní.

„Nechod, ne; zítra si pohovoříme.“

„Ale já ti chtěl říci . . .“

„Zítra.“

„Poslouchej!“

„Ne, zůstaň tady!“

Mluvila tiše; vzala mě za ruku a položila prst na ústa. Černoška, jež přišla zevnitř zažehnout na chodbě lampión a uviděla nás, jak tam stojíme skoro potmě, usmála se s pochopením a polohlasně něco zabručela, abychom to slyšeli, něco, čemu jsem ani dobře, ani jasně nerozuměl. Capitu mi pošeptala, že otrokyně asi něco tuší a bude to třebaš vypravovat dále. Znovu mě důrazně žádala, abych nechodil, a odešla; zůstal jsem stát jako přibitý, přikovaný k zemi.

Když jsem zůstal sám, zamyslel jsem se na chvíli a měl vidění. Však ta má vidění znáte. Vypravoval jsem vám jedno o císařově návštěvě; jiné jsem vám řekl o tomto domě v Engenho Novu, který je věrnou napodobeninou domu v Matacavalos . . . Vidiny provázely mě celým mým bytím, živé, rychlé, neklidné, někdy bojácné a spíše zarputilé, nejčastěji schopné polykat v běhu jedno tažení za druhým. Myslím, že jsem v Tacitovi četl, že iberské kobyly se hřebily větrem: nebylo-li to v Tacitovi, bylo to v jiném starověkém autorovi, který uměl zachovat tuto pověru ve svých knihách. V tomto směru byla moje představivost velkou iberskou kobyłą; sebemenší vánek jí dával hříbě, z kterého se hned stával Alexandrův oř; zanechme však těchto odvážných metafor, nehodících se k mým patnácti letům. Mluvme prostě o tomto případě. Měl jsem tenkrát vidění, že jsem se přiznal matce ke své lásce a řekl jí, že nejsem ke kněžskému životu povolán. Rozmluva o povolání se mi nyní vracela a tou měrou, jak mě lekala, otevírala mi i branku k úniku. „Ano, tak to je,“ pomyslel jsem si, „řeknu mamince, že se necítím povolán, a přiznám se k naší lásce; bude-li pochybovat, vyličím jí, co se posledně událo, to česání a všechno ostatní . . .“

Tajná audience

To ostatní mě přimělo zůstat ještě nějakou chvíli na chodbě a uvažovat. Uviděl jsem, jak vchází doktor João de Costa, a brzy začaly přípravy k obvyklé karetní partii. Matka vyšla z pokoje, a když mě potkala, zeptala se, jestli jsem vyprovodil Capitu.

„Ne, maminko, šla sama.“

„A takřka útočně:“

„Maminko, chtěl bych ti něco říci.“

„Copak?“

Celá polekaná chtěla vědět, co mě bolí, jestli hlava, nebo na prsou, nebo snad žaludek, a sahala mi na čelo, aby se přesvědčila, zda nemám horečku.

„Nic mi není, ne, maminko.“

„Tak copak se děje?“

„Je to taková věc, mami . . . Ale poslyš, podívej se, líp to bude až po čaji; potom . . . Není to nic zlého; ty se, maminko, hned pro všechno lékáš; není to nic vážného.“

„Žádná nemoc?“

„Ne, mami.“

„Ano, zase jsi nachlazen. Předstíráš, že ti nic není, aby ses nemusil potit, ale jsi nachlazen; je to poznat po hlase.“

Pokusil jsem se zasmát, abych ukázal, že mi nic není. Ale ani tak mi nedovolila přiznání odložit, uchopila mě pod paži a zavedla do svého pokoje, zapálila svíčku a poručila mi, abych jí všechno řekl. Nu a pak, abych nějak začal, zeptal jsem se, kdy že mám jít do semináře.

„Teprve za rok, po prázdninách.“

„A já . . . já tam mám zůstat?“

„Jak to zůstat?“

„Nevrátím se domů?“

„Budeš se vracet každou sobotu a na prázdniny; tak je to lepší. Až budeš vysvěcen, ubytuješ se u mne.“

Utřel jsem si oči a nos. Pohládila mě a pak chtěla i kárat, ale myslím, že se jí chvěl hlas a snad měla i zavlhlé oči. Řekl jsem jí, že také těžko ponesu naše odloučení. Popřela, že by to bylo odloučení; půjde jen o dočasnou nepřítomnost během studií, pouze první dny. Zakrátko si zvyknu na kamarády a na učitele, a nakonec se budu mezi nimi cítit dobře.

„Já se cítím dobře jen u tebe, maminko.“

Nebyla v těch slovech žádná vypočítavost, ale řekl jsem je záměrně, aby věřila, že je mou jedinou láskou; odváděl jsem podezření od Capitu. Kolik je takových neřestných úmyslů, které se na půli cesty vloudí do nevinné a čisté věty! Člověk má nakonec skoro dojem, že lež je často tak nechtěná jako pocení. Na druhé straně si, milý čtenáři, všimni, že jsem chtěl odvést podezření od Capitu, zrovna když jsem matku přivolał, abych je potvrdil; ale rozpory patří do tohoto světa. Ve skutečnosti byla matka tak čistá jako ranní červánky před prvním hříchem; ani prostým instinktem nebyla schopna vyvodit si jednu věc z druhé, to jest nevyvozovala by nikdy z mé náhlé opozice, že bych tajně chodil s Capitu, jak jí řekl José Dias. Odmlčela se na okamžik; pak mi odpověděla bez nátlaku a důrazu, což mi dodalo odvahy, abych odporoval. Tak došlo k tomu, že jsem s ní mluvil o povolnosti, o níž jsme onoho odpoledne jednali, a přiznal jsem se jí, že ji v sobě necítím.

„Ale tolik jsi toužil stát se knězem,“ řekla mi,

„nepamatuješ si, jak jsi dokonce prosil, aby ses mohl jít podívat na seminaristy, kteří ve svých sutanách vycházivali ze svatojosefské školy? Doma, když ti José Dias říkal Důstojnosti, smával ses s takovou chutí! Jak to, že teď? . . . Nevěřím, ne, Bentíku. A potom . . . Povolanosť? Vždyť povolanosť je věc zvyku,“ rozvíjela dále myšlenky, jež slyšela od učitele latiny.

Když jsem se to snažil popírat, pokárala mě mírně, ale přece důrazně a já se znovu změnil v pokorného syna, jakým jsem býval. Pak ještě mluvila vážně a dlouze o slibu, který kdysi učinila; neřekla mi za jakých okolností, ani při jaké příležitosti, ani o pohnutkách, tyto věci jsem se dozvěděl až později. Potvrdila to hlavní, totiž že jej musí splnit, aby splatila dluh Bohu.

„Pánbůh mi pomohl, když tě zachoval při životě, nebudu ho obelhávat ani šidit, milý Bento; jsou věci, které člověk nemůže udělat bez hříchu a Bůh, který je velký a mocný, by mi to neodpustil, ne, Bentíku; vím, že bych byla potrestána, a hodně potrestána. Být knězem je dobré a bohubilé; znáš mnohé, například pátera Cabrala, který si tak šťastně žije se sestrou; jeden z mých strýců byl také knězem a skoro se stal biskupem, říkají . . . Nesnaž se vytáčet, Bentíku.“

Zadíval jsem se na ni asi tak žalostným očima, že hned své slovo poopravila; vytáčet, ne, to jistě nejsou vytáčky, ví dobře, že ji mám rád a že bych nebyl schopen předstírat cit, který bych neměl. Kollisat, chtěla říci, abych se nesnažil kollisat, abych se stal mužem a poslechl v tom, co mám splnit k jejímu prospěchu a k dobru své duše. Všechno toto a ještě jiné bylo řečeno trochu překotně a hlas jí nezněl jasně, nýbrž zastřeně a příškrčeně. Zpozoro-

val jsem, že je opět hluboce dojata, ale necouvl jsem ve svých plánech a odvážil se znovu zeptat:

„A co kdybys, maminko, požádala Boha, aby tě slibu zprostil?“

„Ne, nepožádám. Blázníš, Bentíku? A jak bych se dozvěděla, že mě Bůh zprostil?“

„Snad ve snu; mně se někdy zdá o andělech a svatých.“

„Í mně, milý synu; ale to je marné . . . Pojďme, je už pozdě; pojďme do pokoje. Je to domluveno; v prvním nebo v druhém měsíci příštího roku půjdeš do semináře. Chci jen, aby sis dobře osvojil předměty, které studuješ; je to pěkné nejen pro tebe, ale i pro pátera Cabrala. V semináři tě očekávají se zájmem, protože páter Cabral o tobě mluví s nadšením.“

Vykročila ke dveřím, vyšli jsme oba. Ještě před rozchodem se obrátila ke mně a už jsem viděl, jak mi chce padnout kolem krku a říci mi, že knězem nebudu. A jak se přibližoval den odjezdu, stávalo se to jejím nejnítějším přáním. Chtěla najít jiný způsob, jak splatit převzatý dluh, jinou minci, která by měla stejnou nebo větší hodnotu, ale nenacházela žádnou.

KAPITOLA XLII

Capitu wazňuje

Druhého dne jsem při první vhodné příležitosti zašel k sousedům. Capitu se rozloučila s dvěma přítelkyněmi, které ji přišly navštívit; byly to Paula a Sancha, spolužačky ze školy, jedna patnáctiletá a druhá sedmnáctiletá, první dcera lékaře, druhá dcera obchodníka s americkým zbožím. Capitu vypadala una-

veně, měla šátek uvázaný kolem hlavy, matka mi sdělovala, že to má z toho všerejšího svého čtení před čajem a po něm, v pokoji i v posteli, dokonce až dlouho po půlnoci při věčném světýlku . . .

„Kdybych zažehla svíci, maminka by se zlobila. Už je mi dobře.“

A protože šátek sundala, matka jí znepokojeně řekla, že je lépe si jej nechat uvázaný, ale Capitu odpověděla, že není třeba, už prý je jí dobře.

Zůstali jsme sami v pokoji; Capitu potvrdila matka slova a dodala, že jí bylo nevolno z toho, co slyšela u nás. I já jsem jí řekl, co se přihodilo mně, o rozmluvě s matkou, o mém prošení, jejich slzách a nakonec o poslední rozhodné odpovědi; za dva tři měsíce půjdu do semináře. Co uděláme teď? Capitu mi naslouchala nejprve s dychtivou, pak zachmuřenou pozorností; když jsem skončil, dýchala ztěžka, jen vybuchnout vzteky, ale ovládla se.

Je tomu už tak dávno, co se to událo, že nemohu s určitostí říci, zda se opravdu rozplakala, nebo si jen utřela oči, myslím, že si je pouze utřela. Když jsem tento pohyb spatřil, vzal jsem ji za ruku, abych ji potěšil, ale i já jsem potřeboval útechy. Klesli jsme na pohovku a dívali se do prázdna. Lžu; ona se dívala na zem. Udělal jsem totéž, když jsem to zpozoroval . . . Myslím si však, že se Capitu dívala do sebe, kdežto já jsem opravdu civěl na podlahu, na široké spáry, na dvě lezoucí mouchy a odřenou nohu židle. Bylo to málo, ale odvádělo mě to od mého zármutku. Když jsem se opět podíval na Capitu, zjistil jsem, že se nehýbe, a to mě tak poděsilo, že jsem s ní mírně zatřepal. Capitu se vzpamatovala a požádala mě, abych jí znovu vykládal, jak to u matky probíhalo. Uposlechl jsem, vybíraje si tentokrát taková

slova, abych ji nezraňoval. Nenazývej mě pokrytcem, nazvi mě soucitným; bál jsem se sice, že bych Capitu ztratil, kdyby v ní všechny naděje pohasly, ale bolelo mě, když jsem viděl, jak trpí. Poslední pravda, pravda všech pravd, byla nyní ta, že jsem začal litovat rozhovoru s matkou, do něhož jsem se pustil dříve, než José Dias mohl podniknout ze své strany účinné kroky; zpytuji-li se dobře, chtěl jsem se vyhnout rozčarování, jež jsem pokládal za jisté, i když dalo na sebe ještě čekat. Capitu uvažovala a uvažovala . . .

KAPITOLA XLIII

Ty se bojíš?

Najednou však přestala uvažovat, zadívala se na mne svými strhujícíma očima a zeptala se mě, mám-li strach.

„Strach?“

„Ano, ptám se tě, jestli se bojíš.“

„Čeho bych se bál?“

„Výprasku, zavření, hádek, chození, práce . . .“

Nerozuměl jsem. Kdyby prostě řekla: „Pojďme pryč!“ možná že bych uposlechl, možná že ne; hlavně bych tomu rozuměl. Ale z té neurčitě, s ničím nesusvisící otázky jsem nebyl chytrý.

„Ale . . . já ti nerozumím. Dostat výprask?“

„Ano.“

„Výprask, od koho? Kdopak by mě chtěl bít?“

Capitu udělala netrpělivý pohyb. Její strhující oči se nehýbaly a zdály se narůstat. Protože jsem nic nechápal a nechtěl se jí znovu ptát, jal jsem se přemýšlet, odkud by měly přijít rány a proč, a také proč bych

měl být zavírán a kdo by mě zavíral. Můj ty Bože, uviděl jsem ve svých představách žalář, tu ponurou a zamořenou budovu. Také jsem uviděl galeje, barbonská kasárna a polepšovnu. Všechna tato krásná sociální zařízení mě zahalovala svým tajemstvím a Capituiny strhující oči narůstaly tou měrou, až se mi ty představy docela rozplynuly. Capitu udělala chybu že je nenechala narůst do nekonečna, ale stáhla je do normálních rozměrů a dala jim obvyklý výraz. Capitu se znovu změnila v tu, kterou bývala, řekla mi, že pouze vtíkávala, že se nemám trápit, a s rozkošným posunkem mě uhodila do tváře a s úsměvem mi pravila:

„Ty strašpytle!“

„Já? Ale . . .“

„Nic to není, Bentíku. Kdopak by tě bil nebo zavíral? Promiň, jsem dnes trochu potrhlá; chci žertovat a . . .“

„Ne, Capitu, ty nežertuješ; v takovéhle chvíli nám není do žertování.“

„Máš pravdu, byla to jen taková hloupost; na shledanou.“

„Jak to, na shledanou?“

„Začíná mě zase bolet hlava; přiložím si plátek citrónu na spánky.“

Udělala, jak řekla, a uvázala si opět kapesník kolem čela. Pak mě vyprovodila na dvůr, aby se se mnou rozloučila; ale i tam jsme se zdrželi několik minut, sedíce na roubení studny. Vál vítr, nebe bylo zataženo. Capitu mluvila znovu o našem odloučení jako o něčem jistém a konečném, kdežto já, sám se toho obávaje, hledal jsem nyní důvody, abych ji obveselil. Když nemluvila, čmárala po zemi kouskem bambusu nosy a profily. Od té doby, co začala kres-

lit, byla to její nejmilejší zábava; všechno se jí stávalo papírem a tužkou. Protože jsem si vzpomněl na jména, která vyryla do zdi, chtěl jsem totéž udělat na zemi a požádal ji o hůlku. Neslyšela mě nebo si mě nevšímala.

KAPITOLA XLIV

Prvorozený syn

„Ukaž, napíšu něco.“

Capitu se na mne podívala, ale takovým způsobem, že jsem si připomněl slova José Diase, potměšilá a věrolomná; pootočila se ke mně, aniž zvedla oči. Poněkud zastřeným hlasem se mě zeptala:

„Řekni mi něco, ale mluv pravdu, nechci převárku; musíš odpovědět upřímně.“

„A co? Mluv.“

„Kdyby sis měl vybrat mezi mnou a svou matkou, koho bys zvolil?“

„Já?“

Přikývla.

„Já bych si vybral . . . ale proč si vybírat? Mamínka se mě na něco takového nemůže zeptat.“

„Dobře, ale já se ptám. Předpokládej, že jsi v semináři a dostaneš zprávu, že umírám . . .“

„Neříkej takové věci!“

„ . . . Nebo že steskem zhynu, jestli hned nepři- jdeš, a tvá matka nechce, abys přišel, řekni, přijdeš?“

„Přijdu.“

„Přes matčin zákaz?“

„Přes matčin zákaz.“

„Opustíš seminář, opustíš matku, opustíš všechno, abys byl v poslední hodince u mne?“

„Nemluv o poslední hodince, Capitu!“

Capitu přeběhl po tváři bezvýrazný a nevěřící smích a bambusovou hůlkou napsala na zem nějaké slovo; nahnul jsem se a četl: *lhář*.

Bylo to všechno tak podivné, že jsem nenašel odpověď. Nepochopil jsem smysl nápisu, stejně jako jsem neuhodl smysl hovoru. Kdyby mě tam napadla nějaká nadávka, ať drobná nebo hrubá, možná že bych ji byl napsal také stejnou hůlkou, ale nic mě nenapadlo. Měl jsem hlavu prázdnou. Zároveň jsem se obával, že by nás někdo mohl uslyšet nebo to přečíst. Kdo, když jsme byli sami? Dona Fortunata přišla jednou ke dveřím pokoje, ale vzápětí se vrátila. Samota byla dokonalá. Vzpomínám si, že několik vlaštovek přeletělo nad dvorem směrem k pahorkům Santa Teresy; a to bylo vše. V dálce neurčité a zmatené hlasy, na ulici dusot dobytka, v domě cvrlikání Páduových ptáčků. Nic víc, jen podivuhodný úkaz, že označení, jež napsala, nejenže na mne potměšile civělo ze země, ale dokonce jako by znělo ve vzduchu. Napadlo mě pak něco ošklivého; řekl jsem jí, že konec konců životní dráha kněze není nejhorší a že ji mohu docela lehce nastoupit. Byla to klukovina, chtít se takto mstít; ale já jsem tajně doufal, že se na mne vrhne se slzami v očích. Capitu pouze vykulila oči a nakonec řekla:

„Farář, to je bezpochyby dobré; lepší než farář je kanovník, kvůli fialovým punčochám. Fialová je velmi pěkná barva. Když to dobře uvážím, je lépe být kanovníkem.“

„Ale není možno se stát kanovníkem a nebýt nejdříve farářem,“ řekl jsem jí, kousaje se do rtů.

„Dobrá; začni černými punčochami, pak přijdou na řadu fialové. Jenom tvou první mši bych nerada

propásla; oznam mi to včas, abych si dala ušít šaty podle módy, širokou sukni s volánky . . . Ale snad do té doby bude jiná móda. Ať je to ve velkém chrámu, Panna Maria Karmelská nebo Sv. Fran-tišek.“

„Nebo v chrámu Očištvání Panny Marie.“

„Třebas i tam. Kterýkoli, jen když uslyším první mši. Naparádím se ti. Lidé se budou ptát: ‚Kdopak je ta vyšňořená dívka v těch krásných šatech?‘ — ‚Ach, to je dona Capitolina, dívka, co bydlela v ulici Matacavalos . . .‘“

„Jak to, bydlela? Ty se odstěhuješ?“

„Kdož ví, kde budu bydlet zítra,“ řekla lehce melancholickým tónem; ale hned přešla do špičkování: „A ty u oltáře, albu na sobě a přes ni ornát, budeš zpívat . . . *Pater noster* . . .“

Ach, jak lituji, že nejsem romantickým básníkem, abych mohl vypovědět, jaký to byl souboj ironií! Vyprávěl bych o svých výpadech a o jejích, o vtipnosti jednoho a pohotovosti druhého a o prýstíci krvi a o vzteku v duši až ke svému poslednímu úderu:

„Nu dobrá, Capitu, uslyšíš mou první mši, ale pod jednou podmínkou.“

Načež odpověděla:

„Můžete mluvit, Důstojnosti.“

„Slíbíš mi jedno?“

„A co to má být?“

„Řekni, slíbíš?“

„Když nevím co, tak neslíbím.“

„Jde vlastně o dvě věci,“ pokračoval jsem, protože mě napadla další myšlenka.

„Dvě? Řekni které.“

„První, že se budeš zpovídat jedině mně, abych ti

já ukládal pokání a dával rozhrěšení. A druhá, že . . .“

„První ti slibuji,“ řekla když viděla, jak váhám, a dodala, že čeká na druhou.

Co námahy mě ta slova stála, než jsem je ze sebe vymáchl, a kéž bych je byl ani nevyslovil; nebyl bych uslyšel, co jsem slyšel, a nenapsal bych zde něco, co snad vzbudí u čtenáře nedůvěru.

„Druhá podmínka . . . ano . . . je to, že . . . Slíbíš mi, že budu já tím knězem, který tě oddá?“

„Který mě oddá?“ řekla trochu zaraženě.

Vzápětí jí poklesly koutky rtů a zavrtěla hlavou.

„Ne, Bentíku,“ řekla, „to bych musila dlouho čekat; ty tak honem knězem nebudeš, potrvá to mnoho let . . . Hled, slíbím ti něco jiného; slibuji ti, že si tě pozvu za kmotra svého prvorozeného syna.“

KAPITOLA XLV

Pokyvuj hlavou, čtenáři

Pokyvuj hlavou, čtenáři; všemi prostředky dej najevo, že tomu nevěříš. Odhod třebaš tuto knihu, jestliže tě k tomu nuda nepřiměla již dříve; všechno je možné. Ale když jsi tak neučinil dříve, nýbrž teprve teď, ručím za to, že znovu po ní sáhneš a otevřeš ji na téže straně, aniž proto autorově pravdomluvnosti uvěříš. A věru, není nic přesnějšího. Právě tak to Capitu řekla, takovými slovy a takovým způsobem. Mluvila o prvním dítěti, jako by to byla první panenka.

Byl-li i můj údiv veliký, provázela jej směs podivného pocitu. Zamrazilo mne. Ta výhrůžka prvním dítětem, prvním dítětem Capituiným, její

oddavky s druhým mužem, a tedy úplný rozchod, ztráta, zmar, to všechno působilo tak, že jsem nebyl mocen slova ani pohybu; stál jsem tam jako hlupák. Capitu se usmívala; viděl jsem jejího prvorozeného syna, jak si hraje na podlaze . . .

KAPITOLA XLVI

Usmíření

Mír jsme vyhlásili tak rychle jako válku. Kdybych touto knihou sledoval svou osobní slávu, řekl bych, že podnět k jednání vzešel ode mne; ale ne, to ona je začala. Za nějakou chvíli potom, když jsem sklonil hlavu, ona ji také sklonila, obracejíc oči vzhůru, aby uviděla mé oči. Nechal jsem se prosit; pak jsem chtěl vstát a odejít, ale nevstal jsem, ani nevím, zda bych byl odešel. Capitu se na mne dívala tak něžnými očima a její postavení jim dodávalo tolik prosebnosti, že jsem zůstal, vzal ji kolem pasu, ona mě chytla za konečky prstů a . . .

Opět se dona Fortunata objevila u vrat; nevím, co ji sem vedlo, ani mi nedopřála času, abych mohl odtáhnout ruku, ihned zmizela. Mohlo to být pro pouhé ulehčení svědomí, jen forma, jako když se odříkává povinná modlitba, překotně a bez zbožnosti; nebo to bylo proto, aby se na vlastní oči přesvědčila o skutečnosti, kterou jí srdce napovídalo . . .

Ať je to jakkoli, má paže dále tiskla dívčín pas, a tak jsme uzavřeli mír. Pěkné bylo, že každý z nás chtěl vzít vinu na sebe, a vzájemně jsme se prosili o odpuštění. Capitu se odvolávala na nespavost, bolesti hlavy, skleslost a nakonec na „své nálady“.

Já, který jsem v té době míval pláč na krajíčku, cítil jsem, jak mi oči vlhnou . . . Byla to čistá láska, byl to účinek utrpení mé malé přítelkyně, byla to něha usmíření.

KAPITOLA XLVII

„Milostpaní odešla“

„Dobrá, dost,“ řekl jsem konečně; „ale vysvětlí mi jen jedno, pročpak ses mě ptala, jestli mám strach z výprasku?“

„To jen tak,“ odpověděla Capitu po malém zaváhání . . . „Nač to omílat?“

„Jen to řekni, bylo to kvůli semináři?“

„Ano, slyšela jsem, že tam bijí . . . Ne? Také tomu nevěřím.“

Vysvětlení se mi zamlouvalo; jiné neměla. A jestliže Capitu, jak soudím, neřekla pravdu, nutno uznat, že ji nemohla říci, a tato lež je podobná lži služek, které pohotově odpovídají návštěvníkům, že „milostpaní odešla“, když paní nechce nikoho přijmout. V té spoluvině je zvláštní příchut'; společný hřích staví v těch chvílích lidi na stejnou rovinu, nemluvě o tom, jakou radost působí vidět obličje a záda odcházejících oklamaných návštěvníků . . . Pravda nevyšla najevo, zůstala doma v Capituině srdci, přemílajícím svou lítost. A já jsem neodešel ani smutný, ani nazlobený; neboť služka byla zdvořilá, žádoucí, lepší než její paní.

Vlaštovky lítaly nyní opačným směrem, nebo to byly jiné. Jen my jsme byli stejní; stáli jsme tam, sčítali své iluze, své obavy, začínající už sčítat své touhy.

KAPITOLA XLVIII

Přísaha u studny

„Ne!“ zvolal jsem náhle.

„Co ne?“

Předcházelo tomu několikaminutové mlčení, v němž jsem hodně přemýšlel a dostal nakonec nápad: vykřikl jsem však tak hlasitě, že se sousedka podivila.

„Tak to nepůjde,“ pokračoval jsem. „Říkají, že nejsme dosti staří, abychom se vzali, že jsme děti, usmrkanci — už jsem slyšel slovo usmrkanci. Dobrá, však dva tři roky rychle uběhnou. Odpřísáhneš mi něco? Odpřísáhneš, že si vezmeš jediné mne?“

Capitu se nezdráhala přísahat, a dokonce jsem jí spatřil na tváři ruměnek radosti. Přísahala dvakrát a do třetice řekla:

„I když se oženíš s jinou, splním svou přísahu a nikdy se nevdám.“

„Já že bych se oženil s jinou?“

„Všechno se může stát, Bentiku. Můžeš najít jinou dívku, která tě bude chtít, zamilovat se do ní a oženit se. Čím jsem ti já, aby sis potom na mne vzpomněl?“

„Ale vždyť i já přísahám! Přísahám, Capitu, přísahám při Pánubohu, že si vezmu jediné tebe. Stačí ti to?“

„Mělo by stačit,“ řekla, „neodvažuji se žádat více. Ano, ty přísaháš . . . Ale přísahaejme jiným způsobem; přísahaejme, že si vezmeme jeden druhého, až se stane cokoli.“

Chápete ten rozdíl; bylo to více než volba manžel-

ského druhu, bylo to ujistění o sňatku. Mé přítelkyni to myslelo jasně a rychle. Skutečně, předchozí formule měla meze, neboť jediné vylučovala. Mohli bychom zůstat svobodní jako slunko a měsíc a nezpronevěřit se přísaze u studny. Tato formule byla lepší a měla výhodu v tom, že mému srdci dodávala síly proti kněžské investituře. Odpřísáhli jsme druhou formuli a byli jsme z toho tak šťastní, že veškerá obava z nebezpečí pominula. Jako věřící měli jsme nebe za svědka. Už jsem se nebál ani semi-náře.

„Budou-li hodně naléhat, půjdu; ale budu to brát jako kteroukoli jinou školu; vysvětit se nedám.“

Capitu se bála našeho odloučení, ale nakonec tento návrh přijala, protože byl nejlepší. Ne-zarmoutíme matku a čas poběží až k okamžiku, kdy se budeme moci vzít. Naopak, jakýkoli odpor proti semináři by potvrzoval výpověď José Diase. To nebyla moje úvaha, nýbrž její.

KAPITOLA XLIX

Každou sobotu svíce

Hle, jak jsme se po tolika útrapách dostali do přítavu, do něhož jsme se měli uchýlit ihned. Nekárej nás, zlomyslný kormidelníku, plavba srdcí je jiná než plavba po ostatních mořích tohoto světa. Byli jsme spokojeni a začali mluvit o budoucnosti. Sliboval jsem své ženě klidný a krásný život na plantáži nebo daleko od města. Přijížděli bychom sem jednou do roka. Kdyby to mělo být na předměstí, tak hodně daleko, aby nás nikdo nechodil obtěžovat.

Dům podle mého názoru neměl být velký ani malý, prostřední; nasázel jsem jí květiny, vybral nábytek, kočár a oltáříček. Ano, museli jsme mít pěkný oltáříček, vysoký, z jacarandového dřeva, se soškou Panny Marie. U toho jsem se zdržel více než u ostatního, částečně proto, že jsme byli nábožní, částečně abych usmířil sutanu, kterou jsem chtěl pověsit na hřebík; ale ještě zbývá jedna část a tu připisuji tajnému a neuvědomělému úmyslu získat nebeskou ochranu. Každou sobotu jsme chtěli zapálit svíce . . .

KAPITOLA L

Střední cesta

Po několika měsících jsem odjel do semináře svatého Josefa. Kdybych mohl vyprávět, kolik slz jsem vyplakal po večerech a ránech, bylo by jich více než všech, které byly prolity od dob Adama a Evy. Trochu přeháním; ale je správné tu a tam nadnášet a vyrovnávat ty okovy přesnosti, jež mě tísní. Budu-li se však držet jen vzpomínky na pocit, nezůstanu daleko od pravdy; v patnácti letech je všechno bezmezná. Věru, ač jsem byl na všechno připraven, trpěl jsem velice. Matka také trpěla, ale trpěla duší a srdcem; nadto našel páter Cabral střední cestu: vyzkoušet, jak to je s mou povolností k duchovnímu životu; neobjevím-li ji v sobě po uplynutí dvou let, půjdu na jinou dráhu.

„Sliby se mají plnit, jak to chce Bůh. Dejme tomu, že Pánbůh vašemu synovi odpírá toto nadání a že život v semináři mu nebude po chuti, jako býval mně, a že boží vůle je jiná. Vy jste nemohla vložit

do svého syna před narozením tu milost, kterou mu Bůh odepřel . . .“

Byl to páterův ústupek. Dával matce předem roz-
hřešení, počítaje s tím, že věritel dluh sám smaže.
Oči jí zářily, ale ústa řekla ne. José Dias, nedosáhnuv
toho, aby jel se mnou do Evropy, chytil se nejbliž-
šího a podepřel „radu pana pronotáře“; zdálo se mu
jenom, že rok postačí.

„Jsem jist,“ pravil, mrkaje na mne, „že po jednom
roce se v našem Bentíkovi projeví povolnost k du-
chovnímu životu jasně a zřetelně. Bude z něho
skvělý kněz. Nedostaví-li se v jednom roce . . .“

A mně řekl později mezi čtyřma očima:

„Jdi na rok; rok uplyne rychle. Když pro to ne-
budeš cítit žádnou zálibu, znamená to, že to Bůh
nechce, jak říká páter, a v tom případě, milý pří-
telíčku, nejlepší lékem je Evropa.“

Stejně mi poradila i Capitu, když jí matka ozná-
mila můj definitivní odchod do semináře:

„Milá dcero, ztratíš svého druha z dětství . . .“

To oslovení dcera jí dělalo tak dobře (to po prvé
ji tak matka oslovila), že ani neměla čas na smutek;
políbila jí ruku a řekla, že už to ví ode mne. Když
jsme byli sami, povzbuzovala mě, abych všechno
trpělivě snášel; než uplyne rok, věci se změní, a rok
uplyne rychle. Nebylo to ještě naše rozloučení; to
přišlo v předvečer způsobem, který si vyžaduje
zvláštní kapitoly. Chci tady říci pouze to, že čím jsme
se měli raději, tím měla raději matku, stávala se pří-
tulnější a něžnější, nehýbala se od ní a stále ji sledo-
vala očima. Matka měla milou povahu a rovněž byla
citlivá; stejně jako ji dovedlo leccos zabolet, tak
dovedlo i potěšit. Nacházela v Capitu řadu nových
rýsů, jemných a vzácných nadání; darovala jí jeden

ze svých prstenů a nějaké drobnosti. Nechtěla se dát
vyfotografovat, když jí dívka žádala, aby jí dala
obrázek; ale měla miniaturu z doby, kdy jí bylo
dvacet pět let, a po jistém váhání se rozhodla darovat
jí Capitu. Nelze popsat Capituiny oči, když dostala
dárek; nebyly potměšilé, ani strhující nebyly, byly
přímé, jasné, zářivé. Políbila vroucně obrázek a
matka zase ji. To všechno mi připomíná mé loučení.

KAPITOLA LI

Mezi dnem a soumrakem

Mezi dnem a soumrakem má být všechno krátké
jako ten okamžik. Ani naše loučení netrvalo dlouho,
jen tolik, kolik bylo možno, u nich v salóně, než se
rozzály svíce; tam jsme se spěšně rozloučili. Odpři-
sáhli jsme si znovu, že se vezmeme, a nebyl to jen
stisk rukou, jenž tuto smlouvu zpečetil, jako tehdy
na dvoře, bylo to spojení našich mileneckých rtů . . .
Možná že to v korekturách škrtnu, nebudu-li do té
doby smýšlet jinak; jestliže ano, tak to zůstane.
A zůstává to už teď, protože ve skutečnosti je to naše
obhajoba. Boží příkázání toliko vyžaduje, abychom
při svatém jménu božím nepřísahali nadarmo. Ne-
chtěl jsem seminář obelhávat, když už jsem si
odnášel smlouvu uzavřenou přímo v nebeském
úradě. Pokud jde o zpečetění, i Bůh, tak jako
stvořil čisté ruce, stvořil i čisté rty, a špatnost je
spíše v tvé neřestné hlavě než v hlavě toho mladého
páru . . . Ach ty moje sladká družko dětství, byl jsem
neposkvrněný a neposkvrněný jsem zůstal a ne-
poskvrněný jsem vešel do auly svatojosefské, abych

zdanlivě šel pro kněžskou investituru, avšak ještě dříve pro milost povolání. Ale ta milost, tos byla ty, investitura, tos byla ty.

KAPITOLA LII

Starý Pádua

Už nyní řeknu, jak jsem se loučil se starým Páduou. Brzy zrána přišel k nám. Matka mu řekla, aby si se mnou promluvil v pokoji.

„Smím vstoupit?“ zeptal se, když strčil hlavu do dveří.

Vykročil jsem, abych mu stiskl ruku; něžně mě objal.

„Buďte šťastný!“ řekl mi. „Mně a celé mé rodině se bude po vás moc stýskat, věřte mi. Všichni si vás velice vážíme, jak si toho zasluhujete. A budou-li vám říkat něco jiného, nevěřte tomu. Jsou to intriky. I já, když jsem se oženil, byl jsem obětí intrik; už to mám za sebou. Bůh je velký a zjeví pravdu. Kdybyste jednoho dne ztratil matku a strýce — což si při světle, jež mě osvětluje, nepřejí, protože to jsou dobří lidé a jsem jim zavázán za projevy jejich přátelství . . . Ne, já nejsem jako jiní, ti paraziti, kteří přicházejí zvencí rozvádět rozkol v rodinách, bídí pochlebníci, to ne; jsem z jiného těsta; nežijí na cizí účet ani nebydlím v cizím domě . . . Ostatně ti jsou nejšťastnější!“

Proč asi takto mluví? pomyslel jsem si. Zřejmě ví, že ho José Dias pomlouvá.

„Ale jak jsem říkal, jestliže jednoho dne ztratíte své blízké, můžete se spolehnout na nás. Nemáme

sice takové postavení, ale naše náklonnost je rěsmírná, věřte tomu. I když budete knězem, přijďte k nám jako domů. Chci jen, abyste na mne nezapomněl; nezapomeňte na starého Páduu . . .“

Vzdychl si a pokračoval:

„Nezapomeňte na starého Páduu, a máte-li nějakou drobnůstku, dejte mi ji na památku, latinský sešit, cokoli, knoflík z vesty, něco, co vám už není k ničemu. Její hodnotou je památka.“

Měl jsem pro něho překvapení. Zabalil jsem do papírku pramének svých dlouhých a krásných vlasů, jež jsem si dal stříhat minulý večer. Měl jsem v úmyslu je přinést Capitu, než odejdu; ale napadlo mi dát je otci, dcera si je už převezme a uschová. Sálh jsem po balíčku a dal mu jej.

„Tu máte, schovejte si to.“

„Pramének vašich vlasů!“ zvolal Pádua, otevíraje a zavíraje balíček. „Ach děkuji vám! Děkuji za sebe i za svou rodinu! Dám je manželce, aby je schovala, nebo dceři, ta je pečlivější než matka. Jak jsou krásné! Jak můžete takovou krásu ustříhnout? Pojďte, ať vás obejmú! Ještě jednou! A ještě jednou! Sbohem!“

Měl opravdu zavlhlé oči; svým zklamáním výrazem se podobal tomu, kdo všechnu uspořenou naději vložil do jediného losu, ale to prokleté číslo mu nevyšlo — tak krásné číslo!

KAPITOLA LIII

Na cestu!

Odjel jsem do semináře. Ušetří mě dalších loučení. Matka mě tiskla k hrudi. Sestřenka Justina vzdychala.

Možná že jen trochu zaplakala, nebo ani ne. Někteří lidé málokdy roní slzy, nebo nikdy; říká se, že trpí více než ostatní. Sestřenka Justina přirozeně ukryvala svá nejtajnější utrpení, napravujíc matčinu roztržitost svými doporučeními a příkazy. Strýc Cosme, když jsem mu na rozloučenou polbil ruku, řekl mi s úsměvem:

„Tak jen jdi, chlapče, a vrať se mi jako papež!“

José Dias, klidný a vážný, neříkal zpočátku nic; mluvili jsme spolu už večer v jeho pokoji, kam jsem zašel zjistit, není-li možnost se ještě semináři vyhnout. Už nebyla, ale konejšil mě, a hlavně mi dodal hodně odvahy. Než uplyne rok, budeme na palubě. Protože se mi zdálo, že je to velmi krátká lhůta, vysvětlil to takto:

„Říkají, že teď není vhodná doba na přeplavbu Atlantiku; podívám se na to. Kdyby nebyla, pojedeme v březnu nebo v dubnu.“

„Mohu studovat medicínu i zde.“

José Dias si popotáhl šle s gestem netrpělivosti, sevřel rty a návrh rozhodně odmítl.

„Nerozpakoval bych se schválit tuto myšlenku,“ pravil, „kdyby na lékařské fakultě nepřednášeli výlučně tu zastaralou alopaticí. Alopaticie je staletý omyl a zanikne; je to vražda, je to lež, je to klam! Kdyby ti řekli, že se na lékařské fakultě můžeš učit té části vědy, která je společná všem systémům, pak je to něco jiného; alopaticie je omyl v terapeutice. Fyziologie, patologie nejsou ani alopatické, ani homeopatické, ale je líp zároveň se všemu naučit najednou z knih a z úst mužů, kteří hlásají pravdu.“

Takto mluvil minulý večer a v pokoji. Teď neříkal nic nebo pronesl jen tu a tam nějaký aforismus o náboženství a rodině; pamatují se na tento: „Po-

dělit se o něho s Bohem, to znamená mít ho i nadále.“ Když mě matka naposled políbila, vzdychl si: „Ach, jaký to přemilostný obraz!“ Začínal překrásný den. Černošské děti si mezi sebou šeptaly; otrokyně mi žehnaly: „Bůh vás ochraňuj, mladej pane! Nezapomeňte na svou Joanu! Miguelina se bude za vás modlit!“ Na ulici se José Dias znovu chopil svých nadějí:

„Vydrž to jeden rok; do té doby se všechno srovná.“

KAPITOLA LIV

„Panegyrik na svatou Moniku“

V semináři . . . Ach nebudu vypravovat o semináři, nestačila by mi k tomu kapitola. Ne, milý příteli; jednoho dne snad napíše ve stručnosti, co jsem tam viděl a prožil, o lidech, s kterými jsem jednal, o zvycích, o všem ostatním. Když tě takové nutkání psát chytne v padesátce, už se ho nezbavíš. V mládí se člověk ještě z něho vyléčí; a abych nešel daleko, i zde v semináři jsem měl druha, který skládal verše podle vzoru Junqueiry Freira, jehož kniha o mnichu básníkovi právě vyšla. Byl vysvěcen na kněze; po několika letech jsem ho potkal na kůru Sv. Petra a prosil ho, aby mi ukázal nové verše.

„Jaké verše?“ zeptal se zpola udiven.

„Ty tvoje. Copak si nepamatuješ, že v semináři . . .“

„Ach!“ usmál se.

Usmál se, a hledaje dále v zápisníku hodinu, kdy má příštího dne zpívat, přiznal se mi, že už neskládá verše od svého vysvěcení. Bývaly to vzněty mládí; vznítlo se to, pomínulo, mívalo to něco do sebe.

A povídal mi o nekonečném množství všedních záležitostí, o drahotě životních potřeb, o kázání pátera X . . ., o vikářském místě v Minas Gerais . .

Úplným opakem byl seminarista, který později zanechal své kněžské dráhy. Jmenoval se . . . Na jméne nezáleží; stačí příběh. Složil kdysi „Panegyrik na svatou Moniku“, který někteří pochválili a pak se četl mezi seminaristy. Povolili mu, aby jej otiskl, a věnoval jej sv. Augustinovi. To všechno je stará historie; novější je to, že jednoho dne v r. 1882, když jsem šel za nějakou záležitostí na námořní úřad, setkal jsem se opět s tímto kolegou, který se stal vedoucím správního oddělení. Zanechal semináře, zanechal literatury, oženil se a zapomněl na všechno kromě „Panegyriku na svatou Moniku“, nějakých dvacet devět stran, kterým kdekoho poděloval. Protože jsem potřeboval nějaké informace, obrátil jsem se na něho, a těžko bych byl našel někoho, kdo by mi je dal lépe a ochotněji; všechno mi jasně, přesně a obsáhle vysvětlil. Přirozeně jsme přetřásali minulost, osobní vzpomínky, zážitky ze studia, bezvýznamné události, knihy, slova, průpovědky, celá kupa starých, nic neříkajících slov se vyrojila, a společně jsme se smáli a družně vzdychali. Žili jsme chvíli vzpomínkami na svůj starý seminář. Buď proto, že se týkaly jeho, nebo proto, že jsme tehdy byli mladí, měly v sobě takovou sílu pohody, že vyskytl-li se v nich nějaký nepříjemný stín, teď se neobjevil. Přiznal se mi, že ztratil z dohledu všechny spolužáky ze semináře.

„I já, takřka všechny; po vysvěcení se přirozeně vrátili do svých provincií a ti zdejší se stali vikáři venku.“

„Byly to krásné časy!“ zavzdychal.

A po krátké úvaze upřel na mne truchlivě a naléhavě a zeptal se:

„Máš ještě můj ‚Panegyrik‘?“

Nevěděl jsem, co říci; snažil jsem se pohnout rty, ale neměl jsem slov; konečně jsem se zeptal:

„Panegyrik? Jaký Panegyrik?“

„Můj ‚Panegyrik na svatou Moniku‘.“

Nevzpomněl jsem si hned, ale vysvětlení muselo stačit; nějakou chvíli jsem lovil v paměti a pak odpověděl, že jsem jej dlouho schovával, ale stěhování, cesty . . .

„Přinesu ti jeden výtisk.“

Neuplynulo ani čtyřiaadvacet hodin, když se objevil u mne s brožurou, dvacet šest let starou brožurou, ušpiněnou, omšelou časem, ale úplnou, s ručně vepsaným uctivým věnováním.

„Je to předposlední výtisk,“ řekl mi; „teď mi zbývá jen jediný, a ten nemohu dát nikomu.“

A když viděl, jak v tom malém díle listuji, řekl:

„Zdalipak si na nějaký kousek pamatuješ?“

Dvacet šest let přestávky je s to pochovat užší a pevnější přátelství, ale bylo zdvořilé, bylo takřka milosrdné vzpomenout si na nějakou tu chválu; přečetl jsem jednu z nich, zdůrazňuje jisté věty, abych vzbudil dojem, že nacházejí ohlas v mé paměti. Souhlasil, že jsou pěkné, ale jemu se líbily jiná a poukázal na ně.

„Pamatuješ si dobře?“

„Naprosto. ‚Panegyrik na svatou Moniku‘! Jak mi přitom vyvstávají léta mladosti! Nikdy jsem na seminář nezapomněl, věř mi. Léta plynou, události se překotně hrnou a pocity také a přišla nová přátelství, která pak také pominula, jak už to tak v životě běží . . . Nuže, můj drahý kolego, nic

nesetřelo ten čas našeho soužití, pátery, přednášky, zábavy... ty naše zábavy, pamatuješ si? Páter Lopes, ach, ten páter Lopes...“

Dívaje se do prázdna, jistě naslouchal a přirozeně slyšel, ale řekl mi jedinou větu, a to ještě po nějaké chvíli mlčení, kdy zavřel oči a povzdechl si:

„Tento můj ‚Panegyrik‘ se velmi líbil!“

KAPITOLA LV

Sonet

Když to řekl, stíkl mi ruce vši silou rozmáchlého poděkování, rozloučil se a odešel. Zůstal jsem sám s „Panegyrikem“ a to, co mi jeho listy připomínaly, zasluhuje jednu kapitolu nebo i více. Dříve však, protože i já jsem měl svůj „Panegyrik“, budu vypravovat historii sonetu, který jsem nikdy nedopsal. Bylo to ještě v semináři a první verš čtete zde:

Ach, květe nebes, květe něžný a čistý!

Jak a proč se mi tento verš zrodil v hlavě, nevím; zrodil se, když jsem byl v posteli, jako osvobozený výkřik, a když jsem zjistil, že má rozměr verše, pomyslel jsem si, že bych k němu mohl něco složit, třeba sonet. Nespavost, Múza se široce rozevřenými očima, nedala mi spát dobrou hodinu i dvě; svědění si žádalo nehtů a já jsem se škrabal duší. Nerozhodl jsem se pro sonet jen tak nahonem; zpočátku jsem pomýšlel na jinou formu, rýmovanou nebo s volným veršem, ale nakonec jsem zůstal při sonetu. Je to báseň krátká a výhodná. Pokud jde o myšlenku,

první verš ji ještě nevyjadřoval, byl to výkřik; myšlenka přijde později. Tak jsem se v posteli, zahalen do přikrývky, pokoušel básnit. Prožíval jsem radostné vzrušení matky, která cítí své dítě, a to první dítě. Budu básníkem, budu soutěžit s tím mnichem z Bahie, krátce předtím objeveným a tehdy v módě; já, seminarista, vyslovím ve verších svůj smutek, stejně jako je, vyslovil on v klášteře. Naučil jsem se verši dobře nazpaměť a opakoval si jej tiše do ložního prádla; upřímně řečeno, líbil se mi a ani teď se mi nezdá špatný:

Ach, květe nebes, květe něžný a čistý!

Kdo byl tou květinou? Přirozeně Capitu; ale mohla to být ctnost, poezie, víra, jakýkoli jiný pojem, na který by se hodilo přirovnání s květinou, a to s květinou nebes. Recituje stále tento verš, vyčkával jsem další a převaloval se na pravou nebo levou stranu; nakonec jsem se překulil na záda a díval se do stropu, ale ani tak nic nepřicházelo. Pak jsem si uvědomil, že nejchvalnější sonety jsou ty, které mají skvostný závěr, to jest skrývají v sobě jeden z těch hlavních závěrů co do obsahu i formy. Pomýšlel jsem takový závěr ukovat, ale uvážil jsem, že konečný verš, má-li chronologicky vyplývat z třinácti předcházejících, jen stěží bude mít v sobě vychvalovanou dokonalost; představoval jsem si, že je to jako s klíči ulitými dříve než zámek. Tak se stalo, že jsem se rozhodl složit poslední verš sonetu, a po velké námaze jsem vypotil tento:

Byť život svůj ztratíš, bitvu přec vybraješ!

Ješitnost stranou a budu mluvit, jako by to bylo o někom jiném; skvělý verš to byl. Zvučný, o tom není pochyby. A měl myšlenku, vítězství dosažené na úkor vlastního života, myšlenka vznosná a šlechtná. Že není nová, to je možné, ale také není všední; a ještě ani teď si nedovedu vysvětlit, jakou záhadnou cestou se dostala do tak mladé hlavy. Tenkrát jsem ji považoval za vynikající. Zarecitoval jsem jednou a vícekrát ten skvostný závěr; pak jsem zopakoval oba verše za sebou a rozhodl se je spojit těmi dvanácti středními. Vzhledem k poslednímu verši se mi nyní zdálo, že by bylo lepší, kdyby tou myšlenkou nebyla Capitu; bude to spravedlnost. Je vhodnější říci, že v boji za spravedlnost je možno snad ztratit život, ale bitva se vyhrává. Také mě napadlo přijmout bitvu v původním smyslu a udělat z ní například boj za vlast; v tom případě by květinou byla svoboda. Toto pojetí by však tak nesedělo jako to první, protože básník je seminarista, a potřeboval jsem několik minut, abych si vyvolil to neb ono. Za lepší jsem považoval spravedlnost, ale nakonec jsem přijal definitivně myšlenku docela novou, milosrdenství, a zarecitoval oba verše, každý jiným způsobem, jeden unyle:

Ach, květe nebes, květe něžný a čistý!

a druhý s velkým zanícením:

Byť život svůj ztratíš, bitvu přec vyhraješ!

Měl jsem pocit, že z toho vzejde dokonalý sonet. Dobře začít a dobře skončit není málo. Abych trochu osvěžil své inspirace, vzpomněl jsem si

na několik slavných sonetů a zjistil, že většina z nich je velmi snadná; verše plynuly jeden z druhého s myšlenkou v sobě tak přirozeně, žeš nevěděl spolehlivě, zda je vytvořila ta myšlenka, nebo zda ony ji podnítily. Tehdy jsem se vracel k svému sonetu a znovu si předříkával první verš a čekal na druhý; druhý nepřicházel, ani třetí, ani čtvrtý; nepřicházel žádný. Několikrát mě popadl vztek a nejednou jsem pomýšlel vylézt z postele a zajít pro inkoust a papír; možná tím, že budu psát, verše se jen pohnou, ale . . .

Unaven čekáním připadl jsem na myšlenku změnit smysl posledního verše prostým přehozením dvou slov, takto:

Byť život svůj vyhraješ, bitvu přec ztratíš!

Dávalo to právě opačný smysl, ale možná že právě to přinese inspiraci. V tomto případě to byla ironie: nebudeš-li prokazovat milosrdenství, můžeš vyhrát život, ale prohraješ bitvu o nebe. Nabral jsem nových sil a čekal. Nebylo tam okno, kdyby bylo, je možné, že bych byl poposil noc o nějakou myšlenku. A kdož ví, jestli by svatojánské mušky, svítící tam dole, nebyly pro mne hvězdnými rýmy a tato živá metafora by mi nedala ty vzpouzející se verše s jejich rýmováním a vlastním smyslem!

Nadarmo jsem se dřel, hledal, pídil se, čekal, verše nepřicházely. O mnoho let později jsem napsal několik stránek prózy a teď skládám toto vyprávění, přičemž neznám větší nesnáž než psát, ať dobře nebo špatně. Nuže, milý čtenáři, nic mě neutěšuje při vzpomínce na sonet, který jsem nesložil. Ale protože věřím, že sonety existují už hotové stejně jako ódy,

dramata a jiná umělecká díla, jsou dány nějakým metafysickým řádem, daruji tyto dva verše prvnímu člověku, který nemá co dělat a bude je chtít. V neděli, nebo až bude pršet, nebo na venkově, v kterékoli volné chvíli může zkusit, jestli mu sonet vyjde. Nic na tom není, jen mu dát myšlenku a doplnit střed, jenž schází.

KAPITOLA LVI

Seminarista

To ďábelské dílko mi svými starými písmeny a latinskými citáty znovu všechno připomnělo. Vystupovaly z těch listů mnohé profily seminaristů: například bratři Albuquerqueové, z nichž jeden je kanovníkem v Bahii, kdežto druhý se dal na medicínu a objevil prý nějaký zvláštní lék proti žluté zimnici. Uviděl jsem Bastose, takového hubeňouse, který je vikářem v Meia-Ponte, pokud už nezemřel; Luíse Borgese, kterému kněžský stav nevadil, aby se dal na politiku a stal se vládním senátorem... Kolik různých tváří na mne hledělo z chladných stránek „Panegyriku“! Ne, nebyly chladné; sálal z nich žár probouzejícího se mládí, žár minulosti, můj vlastní žár. Chtěl jsem je číst znovu a dařilo se mi rozumět některému z těch textů, které byly tak svěží jako v první den, i když kratší. Bylo kouzelné jimi procházet; občas jsem nevědomky obrátil stránku, jako bych opravdu četl; myslím, že to bylo tehdy, když oči došly k poslednímu slovu na konci stránky a ruka, zvyklá jim pomoci, konala svou povinnost...

A tady máte dalšího seminaristu. Jmenoval se Ezequiel de Sousa Escobar. Byl to štihlý mladík, oči

jasné, trochu těkavé, stejně jako ruce, jako nohy, jako mluva, jako všechno. Kdo si na něj nezvykl, mohl mít nedobrou pověst, nevěda kde ho uchopit. Nedíval se přímo do tváře, nemluvil jasně ani souvisle; ruce neopětovaly stisk ani nedovolily, aby si je jiné tiskly, protože jen sis pomyslel, že máš jeho štihlé a krátké prsty ve svých, už jsi neměl nic. Totéž platí o nohou, které stejně rychle byly hned zde, hned tam. Tato potřeba zůstat v klidu mu nejvíce bránila, aby se mohl přizpůsobit semináři. Jeho úsměv byl mžikový, ale smával se také bezstarostně a srdečně. V jednom však nebyl tak těkavý jako ve všem ostatním; bylo to v uvažování. Často jsme ho zastihli, jak je pohroužen do sebe a přemýšlí. Vždy nám odpovídal, že rozjímá o nějakém duchovním problému, nebo že si opakuje lekci z minulého dne. Když jsme se stali přáteli, žádal mě často, abych mu něco vysvětlil nebo s ním něco probral, a měl takovou paměť, že si všechno zapamatoval, dokonce doslovně. Možná že to bylo na úkor jiných schopností.

Byl o tři roky starší než já, jeho otec byl advokátem v Curitibě, spřízněn s obchodníkem z Rio de Janeiro, který byl jeho obchodním partnerem. Otec byl silně katolického cítění. Escobar měl sestru, o které tvrdil, že je anděl.

„Nejen pro svou krásu, ale též pro svou dobrotu je anděl. Nedovedeš si představit, jak je hodná. Často mi píše, musím ti její dopisy ukázat.“

Skutečně, byly prosté a srdečné, plné něhy a rad. Escobar mi vyprávěl o ní zajímavé příhody a všechny vyzvedávaly dobrotu i ducha této bytůstky; takové byly, že bych se byl nakonec s ní oženil, nebýt Capitu. Brzy nato zemřela. Dojat jeho slovy už už bych mu vypravoval svou historii. Zpočátku jsem byl nedů-

věřivý, ale brzy si mě získal. Ty jeho těkavé způsoby přestávaly, když chtěl, a prostředí i čas je uklidňovaly. Escobar ponenáhlu otevřel celou svou duši, od domovních vrat až do hloubi srdce. Lidská duše, jak víš, je dům, který je takto rozdělen, nezřídka má okna na všechny strany, spoustu světla a čistý vzduch. Jsou také duše zavřené a temné, bez oken nebo s nemnoha zamřížovanými, podobné klášterům a vězením. A jiné jsou podobné kaplím a bazarům, prostým předsíním nebo velkolepým palácům.

Nevím, jaká byla moje. Ještě se ze mne nestal morous, ani Don Morous; strach svazoval mou otevřenost, ale protože vrata neměla klíče, ani zámky, stačilo trochu se do nich opřít, a Escobar se do nich opřel a vstoupil. Nalezl jsem ho tam uvnitř a tam zůstal, dokud . . .

KAPITOLA LVII

V přípravách

Ach, ale nejen seminaristé mi vystupovali z těch omšělých listů „Panegyriku“. Vyvolávaly ve mně také pocity dávno prošlé a takového druhu i množství, že je nebudu moci všechny popsat, abych neubral místa ostatnímu. O jednom z nich, jednom z prvních, chtěl bych zde vyprávět latinsky. Ne proto, že pro toto vyprávění není dosti důstojných výrazů v našem jazyce, který je cudný pro cudné, stejně jako může být nestoudný pro nestoudné. Ano, nejcudnější čtenářko, jak by řekl zesnulý José Dias, můžete dočíst kapitolu až do konce bez strachu a nevole.

Už nyní kladu příhodu do další kapitoly. I kdy-

by se mi ji podařilo co nejlépe vytríbit, je její obsah přece jen poněkud choulostivý, a to vyžaduje několik řádků klidu a přípravy. Nechtě tato kapitola slouží k přípravě. A to je důležité, milý čtenáři; zkoumá-li srdce možnost toho, co má přijít, váhu událostí a jejich dosah, stane se silným a připraveným a zlo je menším zlem. Když se takovým nestane tehdy, nestane se se jím nikdy. A zde pochopíš, jak důvtipný jsem byl; může se však stát i to, že až dočteš, co budeš číst, shledáš to méně hrubým, než jsi očekával.

KAPITOLA LVIII

Smlouva

Stalo se, že jednou v pondělí, když jsem se vracel do semináře, uviděl jsem, jak jedna paní upadla na ulici. V takovém případě mým prvním popudem mělo být, abych buď projevil starost, nebo vyprskl ve smích; nestalo se jedno ani druhé, protože (a to jsem právě chtěl říci latinsky) protože ta paní měla velmi dobře vyprané punčochy a neušpinila je, nosila hedvábné podvazky a neztratila je. Shlukli se kolem lidé, ale neměli čas, aby ji zvedli; vstala celá zahambená, oprášila se, poděkovala a zahnula do nejbližší ulice.

„Tato snaha napodobovat Francouzky ze Soudní ulice,“ řekl mi José Dias, kráčeje vedle mne a komentuje pád, „je naprosto pochybená. Naše dívky ať chodí, jak vždy chodily, rozvázně a zvolna, a ne tak cupitavě podle francouzské manýry . . .“

Jen stěží jsem ho mohl sledovat. Punčochy a podvazky té paní se bělely a vinuly přede mnou, šly, pa-

daly, zvedaly se a mizely. Když jsme došli na roh, podíval jsem se do druhé ulice a spatřil v dálce tu nešťastnici, jak jde týmž krokem, cupity, cupity . . .

„Zdá se, že se neuhodila,“ řekl jsem.

„Tím lépe pro ni, ale je více než jisté, že si odřela kolena; ta její čilost je trik . . .“

Myslím, že řekl „trik“; já jsem zůstal při těch odřených kolenech. Od onoho místa až k semináři jsem si přál, aby upadla každá žena, kterou jsem spatřil na ulici; u některých jsem vytušil, že mají napnuté punčochy a přiléhavé podvazky . . . Byly snad i takové, které punčochy nenosily . . . Ale já je viděl s nimi . . . Nebo . . . Možná také . . .

Přerušuji to těmi tečkami, abyste si učinili představu o mých myšlenkách, jak byly ztřeštěné; určitě se mi to nedaří. Hlava mi jen hořela a šel jsem vrávoravým krokem. V semináři byla první hodina nesnesitelná. Sutany se podobaly ženským sukním a připomínaly mi pád té paní. Nejednu jsem viděl padat, padaly teď všechny, které jsem potkával na ulici, ukazovaly mi teď najednou modré podvazky; modré byly. V noci se mi o nich zdálo. Množství nestydatých stvoření se kolem mne točilo, cupity, cupity . . . Byla hezká, některá něžná, jiná tlustá, všechna čilá jako řas. Probudil jsem se, pokusil se je zahnat zaklínáním nebo jinými způsoby, ale jakmile jsem usnul, ihned se vrátila, ovíjela mě rukama a utvořila kolem mne široký kruh ze sukní, nebo se vznesla do vzduchu a spustila na mou hlavu déšť nohou a stehů. Tak to šlo až do rána. Už jsem neusnul; modlil jsem se Otčenáše, Zdrávasy a Kréda, a protože tato kniha je čirá pravda, musím doznat, že jsem několikrát byl nucen přerušit modlení, abych ve tmě provázal nějakou vzdálenou postavu, cupity, cu-

pity . . . Rychle jsem se opět vracel k modlitbám, navazuje na ně uprostřed, jako by k nějakému přerušování nikdy nebylo došlo, ale docela určitě jsem nespojoval novou větu s dřívější.

Protože pokušení přicházelo i k ránu, snažil jsem se je zdolat, ale tak, abych je docela neztratil. Vy znalci Písma svatého, uhodněte, jak to mohlo být. Bylo to takto. Protože jsem ty obrazy nemohl zapudit, uzavřel jsem smlouvu mezi svým svědomím a svou představou. Od nynějška budu ty ženské přeludy považovat prostě za ztělesněné neřesti; z toho můžete seznat, jakým způsobem lze nejlépe usměrnit charakter a učinit jej odolným pro drsné životní boje. Neformuloval jsem to slovy, nebylo toho ani třeba; tuto dohodu jsem učinil mlčky, s jistým odporem, ale učinil. A po několik dní jsem ty přeludy vyvolával sám, abych se zocelil, a zaháněl je teprve tehdy, když znaveny samy odcházely.

KAPITOLA LIX

Hosté s dobrou pamětí

Jsou i takové vzpomínky, které nedají pokoj, dokud je péro nebo jazyk nezveřejní. Jeden starověký spisovatel říkal, že je nutno střežit se hosta, který má dobrou paměť. Život je plný takových hostů a já jsem náhodou jedním z nich, i když o mé slabé paměti svědčí zrovna to, že mi nyní jméno toho starověkého spisovatele nenapadá; ale byl to starověký spisovatel a to stačí.

Ne, ne, nemám dobrou paměť. Naopak je možno ji přirovnat k člověku, který bydlel v různých pen-

ziónech a nezapamatoval si jejich vzhled ani název a snad jen podružné okolnosti. Kdo stráví svůj život v téměř rodinném domku, s věčně týmiž kusy nábytku a zvyklostmi, lidmi a zálibami, tomu se vryvá všechno trváním a opakováním. Jak závidím těm, kdož nezapomněli na barvu svých prvních kalhot! Já si vzpomínám jen na ty, které jsem oblékl včera. Přisahám pouze, že nebyly žluté, protože ta barva je mi odporná; ale i to může být zapomnětlivost a zmatek.

A spíše to bude zapomnětlivost než zmatek; vložím to. Ve zmatených knihách není možno nic dobře opravit, ale všechno je možné vkládat do knih nepřesných. Čtu-li podobnou knihu, nejsem nikdy sklíčený. Když dojdou na konec, zavřu oči a probírám se vším, co jsem v ní nenašel. Kolik skvělých myšlenek mě v té chvíli napadá! Jaké hluboké úvahy! Řeky, hory, chrámy, které jsem na přečtených stránkách nenašel, všechny se mi nyní objevují se svými proudy, se svými stromy, se svými oltáři; a generálové tasí šavle, které tam zůstaly v pochvě, trubky vyluzují tóny, jež dřímaly v kovu, a všechno ožívá, jako bych tomu vdechl duši.

Neboť to všechno nalezněš, milý čtenáři, mimo knihu, jež není úplná. Takto vyplňuji mezery druhých; takto můžeš vyplňovat i ty mezery mé.

KAPITOLA LX

Milé dílko

Tak jsem to udělal s „Panegyrikem na svatou Moniku“, ba udělal jsem ještě více: vložil jsem do něho

nejen to, co scházelo světicí, ale ještě věci, které se k ní nehodily. Viděl jsi sonet, punčochy, podvazky, seminaristu Escobara a různé jiné. Uvidíš nyní, co dalšího mi toho dne vystupovalo ze zežloutlých stránek dílka.

Milé dílko, nebylo jsi k ničemu, ale k čemupak víc je starý pár pantoflí? A přece je často v té dvojici bačkor trochu pachu a tepla dvou nohou. I když jsou sešlapané a rozbité, stále nám připomínají, že je někdo ráno obouval, když vstával z postele, nebo je večer zouval, když do ní lezl. A jestli toto přirovnání neplatí, protože pantofle jsou ještě částí člověka a stýkaly se s nohama, jsou tu jiné vzpomínky, jako dlažební kámen, domovní vrata, zvláštní hvizd, vyvolávání podomního obchodníka, třebaš toho, co prodával kokosky a o němž jsem vyprávěl v kapitole XVIII. Právě když jsem vypravoval o tom vyvolávání, zmocnil se mě takový stesk, že mě napadlo dát je zapsat svým přítelem, hudebním skladatelem, a připojit je ke kapitole. Škrtl-li jsem potom tuto kapitolu, bylo to proto, že jiný hudebník, kterému jsem ji ukázal, mi upřímně přiznal, že v té zapsané skladbě nenalézá nic, co by mu připomínalo stesk. Aby se to nestalo také jiným příslušníkům povolání, kteří mě náhodou budou číst, je lépe, aby byl vydavatel knihy ušetřen práce a výloh se sazbou. Vidíš tedy, že jsem nic nevložil ani nevkládám. Už nyní věřím, že nestačí, aby vyvolávání na ulici nebo dílka ze semináře zachycovala události, lidi a pocity; lidé je musí poznat a pročitit je v pravý čas, jinak je všechno němé a bezbarvé.

Ale přejděme k dalšímu, co mi vystupovalo ze zažloutlých stránek.

Homérova kráva

Toho dalšího bylo mnoho. Viděl jsem vystupovat první dny odloučení, tvrdé a chmurné přes slova útěchy, jichž se mi dostávalo od kněží a seminaristů, a přes slova mé matky a strýce Cosma, doručená do semináře José Diasem.

„Všem se po tobě stýská,“ řekl mi, „ale největší stesk je přirozeně v největším ze všech srdcí; kterépák to je?“ zeptal se a z jeho očí bylo možno číst odpověď.

„Maminčino,“ doplnil jsem.

José Dias mi radostně stiskl ruce a hned mi vyličil, jak matka po mně truchlí, jak o mně mluví každý den, takřka každou hodinu. A že ji vždy chválil a připojoval nějaké slovo vztahující se k jejím dobrým vlastnostem, darovaným jí od Boha, byla matčina pýcha v těch chvílích nepopsatelná; a to všechno mi vyprávěl s obdivem rozplývajícím se v slzách. Strýc Cosme také hodně jhl.

„Včera došlo dokonce k zajímavému případu. Když jsem milostivé paní matince řekl, že ne synem, ale nebeským andělem ji Bůh obdaroval, byl doktor tak dojat, že nenalezl jiný způsob, jak potlačit pláč, než že na mne spustil jeden ze svých výsměšných chvalozpěvů. Je zbytečné říkat, že dona Glória si pokradmu utřela slzu. Inu matka! Jaké to neskonale milující srdce!“

„Ale pane Diasi, kdypak se odtud dostanu?“

„To nech na mně. Jen až se naskytne cesta do Evropy, ale tu můžeme podniknout za jeden až dva roky, v letech 1859 nebo 1860 . . .“

„Tak pozdě!“

„V tomto roce by to bylo lepší, ale neuhánějme čas. Měj trpělivost, studuj, tím nic neztratíš, když už teď nabudeš vědomostí; a ostatně, i když nebudeš knězem, je život v semináři užitečný a vždy se vyplatí vejít do světa pomazán svatými oleji teologie . . .“

V tomto okamžiku — pamatuji se na to, jako by to bylo dnes — oči José Diasa se zaleskly tak mocně, že jsem se až lekl. Pak víčka poklesla a zůstala takto malou chvíli, než se znovu zvedla, a oči se upřeně zahleděly na stěnu křížové chodby, jako by se do něčeho vpíjely, nevpijely-li se samy do sebe; pak se odlepily od zdi a jaly se bloudit po celé chodbě. Mohl jsem to přirovnat k Homérově krávi; bučíc obcházela mládě, které právě přivedla na svět. Nezeptal jsem se ho, co mu je, jednak jsem byl zaražen, jednak k nám kráčeli dva profesori, z nichž jeden přednášel teologii. Když nás míjeli, rodinný přítel, který je znal, se jim s patričnou uctivostí uklonil a poptal se na můj prospěch.

„Zatím nelze nic určitého slíbovat,“ řekl jeden z nich, „ale zdá se, že mu to půjde.“

„Totéž jsem mu právě nyní říkal,“ dodal spěšně José Dias. „Počítám, že vyslechnu jeho první mši; ale i kdyby nebyl vysvěcen, nemůže se mu dostat lepšího vzdělání než toho, co dostává zde. Na cestu do života,“ uzavřel, zpomaluje slova, „vykročí pomazán svatými oleji teologie . . .“

Tentokrát bylo blýskání očí menší, víčka mu nepoklesla a ani panenky očí se mu nepohybovaly tak, jak tomu bylo před chvílí. Naopak, celý byl soustředěn v otázku; nanejvýš mu naotech pohrával jasný a přátelský usměv. Profesoru teologie se příměr zalíbil a řekl mu to; on poděkoval a dodal, že jsou to

myšlenky, které se mu vybavily během rozhovoru; není spisovatel ani řečník. Mně se to ovšem nelíbilo; a sotva se učitelé vzdálili, potřásl jsem hlavou:

„Co je mi po svatých olejích teologie; chci odtud zmizet, jak jen bude možno nejdříve, nebo ihned . . .“

„Ihned to nepůjde, andílku; ale možná, že to bude dříve, než si představujeme. Kdož ví, jestli to nebude již letos, roku 58? Mám hotový plán a přemýšlím už, jakými slovy jej vyložit doně Glórii; jsem jist, že svolí a pojede s námi.“

„Pochybují, že by maminka vstoupila na loď.“

„Uvidíme. Matky jsou schopny všeho; ale ať s ní nebo bez ní, považuji náš odjezd za jistý, na to vynaložím všechny své síly, tomu věř. Je jen třeba trpělivosti. A nedělej tu nic, za co by tě musili kárat nebo si na tebe stěžovat; buď pěkně hodný a navenek ukazuj, že jsi spokojen. Neslyšels, jak tě pan profesor chválil? To proto, že ses dobře choval. Veď si tak dále.“

„Ale 1859 nebo 1860 je příliš pozdě.“

„Bude to letos,“ odpověděl José Dias.

„Za tři měsíce?“

„Nebo za šest.“

„Ne, za tři měsíce.“

„Nu dobrá. Mám teď plán, který se mi zdá lepší než kterýkoli jiný. Spojit nedostatek milosti k duchovnímu povolání s nutností změnit vzduch. Proč nekašleš?“

„Proč nekašlu?“

„Hned teď ne, ale já ti řeknu, kdy máš kašlat, až bude potřeba, brzy, takový suchý kašlíček a malá chuť k jídlu; já paní matinku už na to připravím . . . Och, to všechno je pro její dobro. Když syn nemůže

sloužit církvi jak náleží, nejlepší způsob, jak splnit Boží vůli, je dát ho na něco jiného. I svět je chrám pro dobré lidi . . .“

Znovu mi připomínal Homérovu krávu, jako by to „i svět je chrám pro dobré lidi“ bylo další tele, bratr těch „svěcených olejů teologie“. Ale nezdržoval jsem se mateřskou něhou a odvětil . . .

„Ach, rozumím! Předstírat, že jsem nemocen, abych se mohl dostat na loď, že?“

„José Dias chvíli zaváhal, pak vysvětlil:

„Jít s pravdou ven, protože upřímně řečeno, Bentiku, už mnoho měsíců se mi nelíbíš. Ty to v prsou nemáš v pořádku. Když jsi byl malý, míval jsi horečky a katary . . . Všechno pominulo, ale jsou dny, kdy býváš bledší. Neříkám, že jde o nemoc, ale nemoc může přijít, ani se nenaděješ. V jediné hodině je dům v troskách. Proto nebude-li chtít ta zbožná paní s námi — nebo bude-li váhat s rozhodnutím, pak takový pořádný kašel . . . Má-li kašel přijít doopravdy, lépe ho uspíšit . . . Nech to na mně, řeknu ti to včas . . .“

„Dobře. Ale až odtud budu odcházet, neznamená to, že musím hned vstoupit na loď; nejdříve odejdu a plavbu necháme na později; cestu můžeme nastoupit až za rok. Copak se neříká, že nejlepší čas je duben nebo květen? Třebas ať to je v květnu. Nejprve opustím seminář, asi za dva měsíce . . .“

A protože se mi to slovo tlačilo ven z krku, rychle jsem otočil list a vpálil mu do tváře otázku:

„Jakpak se daří Capitu?“

Troška Jaga

Otázka byla nerozumná zrovna teď, kdy jsem se snažil odložit plavbu. Bylo to skoro přiznání, že hlavním nebo jediným motivem mého odporu k semináři je Capitu a že jen stěží věřím v možnost cesty. Pochopil jsem to, až když jsem ji vyřkl; chtěl jsem se opravit, ale nevěděl jsem jak, ani mi nedal čas.

„Je veselá jako vždycky; učiněný blázínek. Ovšem do té doby, než sedne na lep nějakému hejskovi ze sousedství, a ten se s ní ožení . . .“

Myšlím, že jsem zbledl; alespoň jsem pocítil, jak mi přeběhl mráz po celém těle. Zpráva, že si vesele žije, zatímco já celé noci propláči, vyvolala ve mně tento pocit, doprovázený tak prudkým tlukotem srdce, že se mi zdá, jako bych jej ještě nyní slyšel. Poněkud přeháním; ale lidský projev už je takový, směs částí přehnaných a částí nedotažených, jež se vzájemně vyrovnávají a přizpůsobují. Na druhé straně, pochopíme-li, že slyšení je zde nikoli záležitost uší, nýbrž paměti, dojdeme k přesné pravdě. Moje paměť slyší ještě nyní, jak mi tehdy tlouklo srdce. Nezapomeň, že to bylo zrušení z první lásky. Už jsem chtěl José Diasovi říci, aby mi Capituinu veselost objasnil a pověděl mi, co dělá, zda je pořád takový smíšek, zda zpívá nebo skáče, ale včas jsem se ovládl, a pak jiná myšlenka.

Jiná myšlenka, ne — krutý a neznámý pocit, čistá žárlivost, čtenáři mého nitra. To bylo to, co ve mně hlodalo, kdykoli jsem si sám pro sebe opakoval Diasova slova: „Nějaký hejssek ze sousedství!“ Věřu, nikdy jsem na takovou pohromu nepomyslel.

Tak jsem žil jí, z ní a pro ni, že vpád nějakého hejska byl jako pojem bez obsahu; nikdy mě nenapadlo, že v sousedství jsou hejsci různého věku a švihů, ti věční návštěvníci večerního korza. Teď jsem si vzpomínal, že někteří po Capitu pokukovali, — a tolik jsem se cítilval jejím pánem, že to bylo, jako by hleděli na mne, prostá povinnost obdivu a závisti. Když jsme teď byli jeden od druhého odloučení prostorem a osudem, připadalo mi nyní to neštěstí nejen možné, ale jisté. A Capituina veselost podezření utvrzovala; to že si tak vesele žije, znamená, že miluje jiného, bude ho doprovázet na ulici očima, mluvit s ním z okna, při klekání, přijímat od něho květiny . . .

A . . . co ještě? Však vše, co ještě bude přijímat; nepřijdeš-li na to sám, je zbytečné, abys četl zbytek kapitoly i knihy, nenalezneš už nic, i kdybych to vyjádřil všemi písmeny etymologie. Ale jestli jsi to našel, pochopíš, že po počátečním ohromení jsem dostal šílenou chuť vyrazit brankou ven, seběhnout zbytek svahu, uhánět, vrazit k Páduům, popadnout Capitu a donutit ji, aby se mi přiznala, kolik, kolik, kolik už jí dal ten hejssek ze sousedství. Nic z toho jsem neučinil. Ani sny, o nichž tu vypravuji, neměly v těch třech nebo čtyřech minutách logiku pohybů a myšlenek. Byly neuspořádané, vylepšované a špatně vylepšované, jako nepodařená a křivá kresba, změť, vír, který mě oslepoval a ohlušoval. Když jsem přišel k sobě, zakončoval José Dias větu, jejíž začátek jsem neslyšel a jejíž konec byl také nejasný: „Však se o sebe postará.“ Kdo a o koho? Domýšlel jsem se přirozeně, že mluví ještě o Capitu, a chtěl se ho zeptat, ale vůle umřela při zrození jako tolik jiných plodů. Omezil jsem se na to, že jsem se rodinného přítele zeptal, kdy půjdu k matce.

„Už se mi velice po mamince stýská. Mohu jít už tento týden?“

„Jdi v sobotu.“

„V sobotu? Ach, ano, ano! Poproste maminku, aby pro mne poslala v sobotu. V sobotu! Tuto sobotu, že? Ať pro mne určitě vzkáže.“

KAPITOLA LXIII

Poloviny jednoho snu

Už jsem se nemohl soboty dočkat. Až do toho dne pronásledovaly mě sny i tehdy, když jsem byl vzhůru, a nebudu zde o nich mluvit, abych nerozváděl tuto část knihy. Jen jeden uvedu, a pokud možno málo slovy, nebo spíše uvedu dva, protože jeden se zrodil z druhého, není-li to tak, že oba tvoří pouze dvě poloviny celku. Je to všechno temné, milá čtenářko, ale vina je ve vašem ženství, které takto mátló jinošství ubohého seminaristy. Nebýt toho, byla by tato kniha snad prostým kněžským kázáním, kdybych byl knězem, nebo pastýřským listem, kdybych byl biskupem, nebo encyklikou, kdybych byl papežem, jak mi to kdysi doporučoval strýc Cosme: „Jeď tam, chlapče, vrať se mi jako papež!“ Ach, proč jsem jen nesplnil toto přání? Po Napoleonovi, který to z poručíka dotáhl až na císaře, jsou všechny osudy v tomto století možné.

S tím snem to bylo takto. Právě když jsem slídlil po těch hejscích ze sousedství, zahlédl jsem jednoho z nich, jak s mou přítelkyní rozmlouvá pod oknem. Běžel jsem tam, on utekl; kráčel jsem ke Capitu, ale nebyla sama, seděla vedle otce, utírala si oči a smutně

hleděla na los z loterie. Protože mi to nebylo jasné, chtěl jsem požádat o vysvětlení, ale vtom mi je otec dal sám; ten hejsk mu přinesl výherní listinu a los nevyhrál. Měl číslo 4004. Řekl mi, že je to záhadná a pěkná symetrie čísel a pravděpodobně se kolo špatně točilo; bylo nemožné, aby nevyšla hlavní výhra. Zatímco mluvil, dávala mi Capitu očima všechny výhry hlavní i ostatní. Tu největší mi měla dát ústy. A tu vstupuje druhá část snu. Pádua zmizel jako jeho naděje s losem. Capitu se vyklonila z okna, já jsem se bleskurychle rozhlédl ulicí, byla pustá. Vzal jsem ji za ruce, zamumlal nevím už jaká slova a probudil se na lůžku sám.

To zajímavé, co právě čteš, není v tom, co se mi zdálo, nýbrž v úsilí, jež jsem vyvinul, abych zjistil, zda se opět dostaví sen, až znova usnu. Jakživ nepochopíš, kolik energie a houževnatosti jsem vynaložil, abych zavřel oči, dobře je stiskl, zapomněl na všechno, jen abych usnul, ale neusínal jsem. Tato činnost mi až do rána nedala spát. K ránu se mi podařilo usnout, ale tehdy už ani hejsci, ani losy z loterie, ani velké nebo malé výhry — nic z toho všeho mě nenavštívilo. Tu noc se mi už nezdálo nic a za dne jsem špatně sledoval přednášky.

KAPITOLA LXIV

Myšlenka a pochybnost

Když si opět pročítám minulou kapitolu, napadá mě jedna myšlenka a jedna pochybnost. Pochybnost je právě v tom, jak tu myšlenku napsat, když není na zemi nic všednějšího, vyjma banality slunka a mě-

síce, kterou nám nebe skýtá den po dni a měsíc po měsíci. Odložil jsem rukopis a rozhlédl se po stěnách. Víš, že tento dům v Engenho Novu je rozměry, polohou a malbou věrnou kopií mého dřívějšího domu z ulice Matacavalos. Rovněž jsem měl v úmyslu, jak jsem ti řekl v kapitole II, tímto napodobením spojit oba póly života, což se mi ostatně nepodařilo. Nuže, totéž se stalo s tím snem ze semináře, ať jsem se sebevíc snažil usnout a také usnul. Z toho usuzuji, že jednou z lidských povinností je zavřít a pevně sevřít oči a čekat, zdali sen, nedokončený v noci mladé, bude pokračovat v noci staré. Taková je ta banální, a nová myšlenka, kterou jsem zde nechtěl uvádět, a jen prozatím o ní píši.

Než jsem ukončil tuto kapitolu, přistoupil jsem k oknu, abych se přeptal noci, proč musí být sny tak křehké, že se trhají při sebemenším otevření očí nebo obrácení těla a už nepokračují. Noc mi na to nedala hned odpověď. Byla úchvatně krásná, kopce byly zalité bledým měsíčním jasem a prostor zmíral tichem. A když jsem naléhal, prohlásila mi, že sny už nemá pod svou pravomocí. Dokud ještě sídlily na ostrově, který jim dal Lukianos a kde měla svůj palác a odkud jim dovozovala vycházet v nejrůznějších podobách, byla by mi dala možná vysvětlení. Ale čas všechno změnil. Staré sny šly na odpočinek a ty novodobé žijí v mozku člověka. Ale nemohou je nahradit, i kdyby chtěly, nejde to; ostrov snů, stejně jako ostrov lásek, jako všechny ostrovy všech moří jsou nyní předmětem mocenských sporů mezi Evropou a Spojenými státy.

To byla nárážka na Filipíny. Protože nemám politiku, a zvláště mezinárodní rád, zavřel jsem okno a šel dokončit tuto kapitolu, abych mohl ulehnout.

Neprosím se teď o Lukianovy sny ani o jiné, děti vzpomínek nebo zažívání; stačí mi klidný a pokojný spánek. Ráno, až budu svěží, řeknu toho ze své historie a o jejích osobách více.

KAPITOLA LXV

Přetvářka

Nadešla sobota, přišly další soboty a já jsem si nakonec ten nový život zamiloval. Střídal jsem domov a seminář. Páteři mě měli rádi, kolegové také a Escobar více než kolegové a páteři. Po pěti týdnech byl bych mu takřka vyprávěl své hoře a naděje; Capitu mě zabrzdila.

„Escobar je můj velmi dobrý přítel, Capitu!“

„Ale není mým přítelem.“

„Může se jím stát; už mi říkal, že musí k nám zajít, aby poznal maminku.“

„Nevadí; nemáš právo vyzrazovat tajemství, které není jen tvoje, nýbrž i moje, a já ti nedovoluji, abys někomu něco říkal!“

Bylo to správné, odmlčel jsem se a poslechl. Ale již příští sobotu se mi naskytla příležitost uposlechnout jejího nápadu, to když jsem šel za ní domů a ona mi po několika minutách rozmluvy doporučila, abych šel pryč.

„Dnes se tu mnoho nezdržuj; jdi domů, přijdu brzy za tebou. Je to přirozené, že dona Glória tě chce mít pro sebe co nejvíce, ne-li celý čas, je-li to možné.“

V tom všem projevovala má přítelkyně tolik pochopení, že jsem mohl klidně upustit od citování

třetího případu, ale příklady se dávají jen proto, aby byly citovány, a tenhle je tak dobrý, že by byl hřích jej neuvést. Stalo se to za mé třetí nebo čtvrté návštěvy doma. Matka poté, co jsem jí odpověděl na tisíce dotazů o tom, jak se mnou zacházejí, jak studuji, s kým se stýkám, jak se chovám a nemám-li nějaké bolesti a zdali dobře spím, o všem, co něha matek vymýšlí, aby unavovala trpělivost dítěte, obrátila se nakonec na José Diasa se slovy:

„Pane Diasi, ještě pochybujete, že z toho hocha bude dobrý kněz?“

„Ale milostivá paní . . .“

„A ty, Capitu,“ přerušila jej matka, obracejíc se k Páduově dceři, jež byla s ní v pokoji, „nezdá se ti, že z našeho Bentika bude dobrý kněz?“

„Myslím, že ano,“ odpověděla Capitu zcela přesvědčivě.

To přesvědčení se mi nelíbilo. Vytkl jsem jí to příštího rána u ní na dvoře, připomínaje jí slova včerejšího večera, a vmetl jí do tváře poprvé veselost, již projevovala od mého vstupu do semináře, zatímco já se sužoval steskem. Capitu se zatvářila vážně a zeptala se mě, jak prý se měla chovat, když nás spolu podezřívají, i ona prožila bezútešné noci a její dny doma byly stejně tak smutné jako mé; mohu si to ověřit u otce a matky. Matka jí dokonce nepřímo naznačila, aby už na mne nemyslela.

„Před donou Glórií a donou Justinou chovám se přirozeně vesele, aby se nezdálo, že zpráva José Diasa byla pravdivá. Neboť jinak by se snažili nás rozdělit ještě více a snad by mě už ani nepřijímali . . . Mně stačí naše přísaha, že se vezmeme.“

To je právě ono; musili jsme se přetvařovat, abychom nebudili podezření a mohli přitom užívat

dřívější svobody a klidně si vytvářet svou budoucnost. Ale příklad je nutno doplnit tím, co jsem uslyšel příštího dne u oběda; zatímco strýc Cosme chtěl ještě vědět, kterou rukou mám při mši žehnat lidu, vyprávěla matka, že před několika dny při hovoru o dívkách, které se brzy vdávají, řekla jí Capitu: „Mně musí oddat jedině farář Bentík; čekám jen na jeho vysvěcení.“ Strýc Cosme se žertu smál, José Dias se pousmál, jenom sestřenka Justina svraštila čelo a pohleděla na mne tázavě. Já, který jsem se díval z jednoho na druhého, nemohl jsem sestřenčinu pohled snést a dal jsem se do jídla. Ale nechutnalo mi; tak jsem byl spokojen tou velkolepou Capituinou přetvářkou, že už jsem nic neviděl, a hned jakmile jsem se naobědval, běžel jsem, abych jí sdělil, o čem se mluvilo, a pochválil ji za její lest. Capitu se vděčně usmívala.

„Máš pravdu, Capitu,“ řekl jsem nakonec já, „musíme klamat všechny lidi.“

„Že?“ řekla s prostou nevinností.

KAPITOLA LXVI

Důvěrné přátelství

Capitu začala pronikat do matčiny duše. Většinu času žily pohromadě, mluvily o mně nebo o slunci, o dešti nebo o ničem; Capitu tam chodívala každé ráno šít; někdy zůstávala i na oběd.

Sestřenka Justina neprojevovala již takovou pozornost jako její příbuzná, ale nechovala se vcelku k mé přítelkyni špatně. Byla dost upřímná, aby řekla to špatné, co si o někom myslí, a nesmyslela o žádné

osobě dobře. Snad o manželovi, ale manžel byl mrtev; přesto nebylo muže, který by byl s to se mu vyrovnat v lásce, v práci a v poctivosti, ve způsobech a bystrosti ducha. Tento názor si však vytvořila až po jeho smrti, jak tvrdil strýc Cosme, neboť během života docházelo mezi nimi k hádkám a posledních šest měsíců žili odloučení. Tím lépe, pokud jde o její smysl pro spravedlnost; chvála mrtvých je jistý druh modlitby za ně. Měla snad ráda také mou matku, nebo smýšlela-li o ní špatně, zůstávalo to mezi ní a polštářem. Rozumí se samo sebou, že navenek jí prokazovala patřičnou úctu. Nemyslím, že měla zásluk na nějaké dědictví; lidé toho druhu se překonávají v přirozených službách, jsou usměvavější, čilejší, znásobují péči, předbíhají služebnictvo. To všechno se povaze sestřenky Justiny přičilo, neboť žila z hořkosti a odmítání. Protože byla v domě z milosti, je pochopitelné, že hospodyně neznevažovala, zamlčovala svou nelibost, nebo hospodyně pomlouvala jen před Bohem nebo ďáblem.

I kdyby na matku nevrážila, nebyl to další důvod nenávidět Capitu, a ani dodatečné důvody nepotřebovala. Přesto se Capitu svým důvěrným přátelstvím k matce mé příbuzné ještě více zošklivila. Jestliže se k ní zpočátku nechovala špatně, časem své způsoby změnila a nakonec před ní prchala. Capitu se na ni pozorně vyptávala, kdykoli ji neviděla, a vyhledávala ji. Sestřenka Justina snášela tyto projevy přízně. Život — to jsou samé povinnosti, jež člověk plní, ačkoli by nejraději šel kolem nich nevšímavě. Kromě toho používala Capitu čarovné moci, která uchvacovala; sestřenka Justina se nakonec usmívala, třebaš kysele, ale byla-li s matkou sama, neopominula prohodit o dívce něco nehezkého.

Když matka ležela v horečce, která ji div nepřivedla do hrobu, chtěla, aby jí Capitu dělala ošetřovatelku. Sestřenka Justina mé přítelkyni toto zasahování neodpustila, přestože tím byla zbavena úmorné péče. Jednou se jí zeptala, zdali nemá co dělat doma; jindy dala k lepšímu toto přísloví: „Zbytečně se honíš; co je ti souzeno, tomu neujdeš.“

KAPITOLA LXVII

Hřích

Teď nechám ležet nemocnou v posteli, dokud nepovím, co se stalo se mnou. Po pěti dnech se probudila matka ráno tak přestrašená, že poručila, aby mě přivedli ze semináře. Marně strýc Cosme říkal: „Milá Glório, lékař se bezdůvodně, horečka přejde . . .“

„Ne! Ne! Pošlete pro něho! Mohu zemřít a má duše nedojde spasení, jestli Bentík nebude u mně!“

„Vylekáme ho.“

„Tak mu nic neříkejte, ale jděte pro něho už, už, nezdržujte se.“

Myslili, že je to delirium; přivést mě však nestálo nic, proto byl tím úkolem pověřen José Dias. Přišel tak vyděšený, že mě vylekal. Vypravoval soukromě rektorovi, co se stalo, a já dostal dovození jet domů. Po ulici jsme kráčeli mlčky, on jako obvykle nezměnil svůj krok — premisa před důsledkem, důsledek před závěrem —, ale se skloněnou hlavou a vzdychaje, já zas s obavou, že vyčtu z jeho tváře nějakou tvrdou a neúprosnou zprávu. Mluvil mi jen o nemoci, jako by šlo o prostou věc; ale to,

že mě volali, to mlčení, ty vzdechy mohly znamenat něco víc. Srdce mi silně tlouklo, nohy se mi chvěly, nejednou jsem myslel, že klesnu . . .

Přání slyšet pravdu mísilo se ve mně se strachem ji poznat. To poprvé se mi smrt zjevila tak blízko, obklopila mě a zírala na mne temnými dutinami svých očí. Čím dále jsem šel ulicí Barbonů, tím více mě děsila myšlenka, že přijdu domů, vejdu, uslyším nářky, spatřím mrtvolu . . . Ach! Nemohl bych zde nikdy vyložit všechno, co jsem procítil v těch strašných minutách. Ulice jako by mi utíkala pod nohama, byť si José Dias vykračoval superlativně pomalu, domy poletovaly z jedné strany na druhou a trubka, na niž v tu chvíli někdo hrál v kasárnách městské posádky, zněla mým uším jako troubení při posledním soudu.

Šel jsem, došel k Podloubí, zahrnul do ulice Mata-cavalos. Dům nebyl hned na kraji, ale hodně dál od Domu invalidů, blízko senátní budovy. Třikrát nebo čtyřikrát jsem se chtěl zeptat svého společníka, neodvážil jsem se však otevřít ústa; ale teď už jsem ani takové přání neměl. Jen jsem šel a šel, přijímaje to nejhorší jako úděl osudu, jako nutnost lidského díla, a právě tehdy mi Naděje, aby přemohla Strach, pošeptala do srdce ne tato slova, neboť neslabikovala nic, co by se slovům podobalo, ale myšlenku, jež by se mohla jimi vyjádřit: „Je-li maminka mrtva, je se seminářem konec.“

Čtenáři, byl to blesk. Jak rychle osvítil noc, tak rychle zhasl a tma se stala ještě neproniknutelnější výčitkami, které mi zůstaly. To mě pokoušela neřest a sobectví. Synovský soucit na chvíli ustoupil při vyhlídce na to, že určitě získám svobodu, zmizí-li dluh a dlužník; byla to jen chvílka, méně než chvílka,

setina chvílky, ale i to stačilo, aby se k mému žalu přidala výčitka.

José Dias vzdychal. Jednou se na mne zahleděl tak bolestiplně, jako by uhodl, co se ve mně děje, a já ho chtěl požádat, aby nic nikomu neříkal, že se potrestám sám atd. Ale pohled měl v sobě tolik lásky, že nemohl znamenat nevoli nad mým hříchem; ale pak tu byla pořád matčina smrt . . . Pocítil jsem hroznou úzkost, hrdlo se mi svíralo, už jsem dále nemohl, najednou jsem se rozplakal.

„Co ti je, Bentíku?“

„Maminka . . .?“

„Ne! Ne! Co tě to napadá? Její stav je co nejvážnější, ale na smrt to nevypadá a Bůh může všechno. Utírá si oči, nehodí se, aby mladík v tvém věku plakal na ulici. Nebude to nic, jen horečka . . . Horečky jak prudce přicházejí, tak také odcházejí . . . Rukou ne; kde máš kapesník?“

Utřel jsem si oči, přestože z celé řeči José Diase mi zůstalo v srdci jen jediné: *co nejvážnější*. Pak jsem zjistil, že chtěl říci pouze *vážný*, ale užívání superlativu je okázalejší a pro lásku k tomuto tvaru zvýšil José Dias i můj zármutek. Nalezneš-li v této knize nějaký případ stejného druhu, upozorni mě, čtenáři, abych jej v druhém vydání opravil; není nic ošklivějšího než dávat nejdelší nohy nejkratším myšlenkám. Tedy, utřel jsem si oči a kráčel ve snaze dostat se brzy domů a prosit matku o odpuštění za svou ničemnou myšlenku. Konečně jsme došli, vstoupili, rozechvěn jsem vyběhl po šesti stupních schodiště a za chvíli nato, skláněje se nad postelí, naslouchal jsem něžným slovům matky, která mi vřele tiskla ruce a říkala mi synáčku. Hořela, oči se vpalovaly do mých, zdálo se, jako by ji celou stravovala

vnitřní sopka. Poklekl jsem k loži, ale protože bylo vysoké, zůstal jsem daleko od jejího laskání.

„Ne, drahý synu, vstaň, vstaň!“

Capitu, která se zdržovala v alkovně, byla ráda, že vidí můj příchod, mé chování, slova a slzy, jak mi potom řekla; ale neměla přirozeně ponětí o všech příčinách mého soužení. Když jsem vstoupil do svého pokoje, pomyslel jsem si, že všechno řeknu matce, jakmile se uzdraví, ale tato myšlenka mě nemučila, byl to pouhý záblesk vůle, čin, který bych nikdy nevykonal, i kdyby mě hřích sebevíce pálil. Nu a za těchto výčitek svědomí sáhl jsem ještě jednou k osvědčenému prostředku duchovních slibů a prosil Boha, aby mi odpustil a zachránil matčin život, a já se mu pomodlím dva tisíce Otčenášů. Důstojný otče, který toto čteš, promiň mi, že jsem se k tomu uchýlil; tehdy jsem toho použil naposled. Krize, v níž jsem se octl, a pak návyk a víra vysvětlují vše. Byly to další dva tisíce; kam se poděly ty dřívější? Nesplatil jsem jedny ani druhé, ale pokud vycházejí z duše čisté a pravdivé, jsou takové sliby jako mince v oběhu — i když jimi dlužník neplatí, mají tu hodnotu, která je na nich vyražena.

KAPITOLA LXVIII

Odložme ctnost na později

Málokdo by měl odvalu přiznat se k té myšlence z ulice Matacalos. Já přiznám všechno, co pro mé vyprávění bude důležité. Montaigne napsal o sobě: *ce ne sont pas mes gestes que j'écris; c'est moi, c'est mon essence*. Nuže, je pouze jediný způsob, jak popsat

svou vlastní podstatu a vypravovat ji celou, to dobré i to špatné. A dělám to potud, pokud si vzpomínám a pokud to vyhovuje stavbě nebo přestavbě mé vlastní bytosti. Například poté, co jsem domluvil o hříchu, řekl bych velice rád nějaký pěkný čin ze stejné doby, kdybych si vzpomněl, ale nevzpomínám si; zůstane to pro vhodnější příležitost.

Tím, že budeš čekat, o nic nepřijdeš, milý čtenáři; naopak, nyní mi něco napadá . . . Krásné činy nejsou jen krásné při nějaké příležitosti, neboť jsou také možné a prokazatelné podle mé teorie o hříších a ctnostech, a ta je stejně prostá jako jasná. Ve stručnosti jde o tohle: každý člověk se rodí s určitým počtem hříchů a ctností, jež se spojují manželstvím, aby se v životě vyrovnaly. Je-li jeden z těchto manželů silnější než druhý, vede tě sám, a ty pak nemůžeš říci, že jsi prost jednoho nebo druhého, protože jsi takovou ctnost neměl, nebo takový hřích nespáchal; ale je pravidlem dělat obojí současně, ku prospěchu nositele obou a někdy k větší slávě nebes i země. Škoda že to nemohu doložit jedním nebo i několika méně obvyklými případy; nezbyvá mi čas.

Pokud jde o mne, je jisté, že jsem se narodil s některými z těchto manželů, a přirozeně je ještě mám. Už se mi stalo zde v Engenho Novu, když jsem měl jednou večer prudké bolesti hlavy, že jsem si přál, aby vlak z Ústředního nádraží explodoval daleko od mého sluchu a přerušil trať na mnoho hodin, i kdyby měl někdo zahynout; a příštího dne zmeškal jsem vlak na stejné trati, protože jsem šel dát svou hůl slepci, který žádnou neměl. *Voilà mes gestes, voilà mon essence*.

Jedna ze složek nejlépe vyjadřujících mou podstatu byla zbožnost, s níž jsem utíkal příští neděli na mši k Sv. Antoníčkovi. Rodinný přítel chtěl jít se mnou a začal se oblékat, ale tak se loudal se šlemi a kamašemi, že jsem na něho nemohl čekat. Kromě toho jsem chtěl být sám. Potřeboval jsem se vyhnout jakékoli rozmluvě, která by odvedla mé myšlenky od rozhodnutí, jímž jsem sledoval smířit se s Bohem po tom, co se stalo v kapitole LXVII. Nešlo jen o to, abych si vyprosil odpuštění hříchu, šlo také o to, poděkovat za matčino uzdravení, a protože říkám všechno, přimět jej, aby upustil od splacení mého slibu. Jehova, ač Bůh, nebo právě proto, je mnohem lidštějším Rotschildem a nestanovuje lhůty, promíjí dluhy v celku, jestliže se dlužník chce opravdu polepšit a uskrovnit se. Nuže já jsem nic jiného nechtěl; do budoucna neučiním žádné sliby, které bych nemohl splatit, a splatím ihned ty, které bych učinil.

Vyslechl jsem mši; při pozdvihování jsem poděkoval za život a za zdraví matčino; pak jsem prosil za odpuštění hříchu a vymazání dluhu a obdržel farářovo závěrečné požeňání jako slavnostní akt usmíření. Nakonec jsem si vzpomněl, že církev zřídila ve zpovědnici spolehlivou registraturu a ve zpovědi nejvhodnější nástroj pro vyrovnání morálních dlužků mezi člověkem a Bohem. Ale moje nenapravitelná bojácnost mi tyto jisté dveře uzavřela; obával jsem se, že nenaleznu slov, jimiž bych mohl zpovědníkovi sdělit své tajemství. Jak se člověk mění! Dnes to zveřejňuji.

Pomodlil jsem se ještě, pokřižoval se, sklapl modlitební knížky a kráčel k východu. Nebylo tam mnoho lidí, avšak kostel také není velký, nemohl jsem tedy rychle vyjít, nýbrž pomalu. Byli tam muži i ženy, staří i mladí, hedvábí i kartoun a pravděpodobně oči ošklivé i krásné, ale já jsem neviděl ani to, ani ono. Nechal jsem se unášet vlnícím se zástupem ke dveřím naslouchaje, jak se lidé zdraví a šuškájí si. Na prostranství před kostelem se rozjasnilo, já se zastavil a porozhlédl. Tu jsem spatřil dívku a muže, jak vyšli z kostela a zastavili se; dívka se dívala na mne a mluvila k muži, a muž se díval na mne, naslouchaje dívce. Zaslechl jsem tato slova:

„Ale co chceš?“

„Chtěla bych se na ni přeptat; tatínku, zeptej se.“

Byla to slečna Sancha, Capituina spolužačka ze školy, a chtěla vědět, jak se daří matce. Otec přistoupil ke mně; řekl jsem mu, že se už uzdravila. Pak jsme vyšli ven, ukázal mi svůj dům, a protože jsem měl stejnou cestu, šli jsme společně. Gurgel byl čtyřicátník nebo něco více, se sklonem k tloustnutí; byl velmi zdvořilý; když došel k vratům, chtěl mermomocí, abych s ním posnídal.

„Děkuji, čeká mě mamínka.“

„Pošleme k ní sluhu, aby jí řekl, že zde zůstanete na snídani a že přijdete později.“

„Přijdu jindy.“

Slečna Sancha, obrácena k otci, naslouchala a čekala. Nebyla ošklivá; nejnápadnější na ní byl nos, na konci také tlustý, ale jsou rysy, jež ubírají půvab

jedněm a dávají jej druhým. Oblékala se prostě. Gurgel byl vdovec a svou dceru přímo zbožňoval. Protože jsem snídani odmítl, chtěl, abych se na chvíli u nich stavil. Nemohl jsem odmítnout a vešel jsem. Zajímal se o můj věk, o studii, o víru a dával mi rady pro kněžské povolání; řekl mi číslo domu v ulici V kotcích, kde má obchod. Konečně jsem se rozloučil a vyšel na zápraží; dcera mě požádala, abych vyřídil Capitu a matce pozdravení. Z ulice jsem se podíval nahoru; otec byl u okna a srdečně mi kynul na rozloučenou.

KAPITOLA LXXI

Escobarova návštěva

Doma už matce nalhali, že jsem se vrátil a že se převlékám.

„Mše o osmé už musila skončit . . . Bentík by už měl být zpátky . . . Že by se mu něco přihodilo, Cosme? . . . Pošlete někoho zjistit . . .“ Takto mluvila, minutu co minutu, ale vešel jsem a zároveň se mnou i uklidnění.

Byl to příjemný den. Escobar mě přišel navštívit a přeptat se, jak se daří matce. Nikdy mě dosud nenavštívil a ani naše vztahy nebyly ještě tak těsné, jak se vyvinuly později; ale když se před třemi dny dozvěděl, proč jsem odjel, využil neděle, aby se se mnou setkal a zeptal se mne, trvá-li nebezpečí nebo ne. Když jsem mu řekl, že ne, oddechl si.

„Měl jsem obavy,“ řekl.

„Druzí to věděli?“

„Zdá se, že ano, někteří věděli.“

Strýci Cosmovi a José Diasovi se mladý muž líbil; rodinný přítel mu řekl, že kdysi viděl jeho otce v Rio de Janeiru. Escobar byl velmi zdvořilý; a přestože mluvil více, než jak tomu bývalo později, přesto toho nebylo tolik jako u hochů našeho věku; toho dne se mi zdál poněkud sdílnější než obvykle. Strýc Cosme chtěl, aby s námi poobědval. Escobar chvíli přemýšlel a nakonec prohlásil, že na něj čeká otcův obchodní partner. Vzpomněl jsem si na Gurgelova slova a opakoval je: „Pošleme tam sluhu, aby řekl, že budete u nás obědvat, a přijdete potom.“

„Takové obtěžování!“

„To není žádné obtěžování,“ zasáhl strýc Cosme.

Escobar svolil a poobědval. Všiml jsem si, že rychlé pohyby, které míval a jež dovedl při vyučování ovládnout, ovládal také nyní v pokoji a u stolu. Hodina, kterou se mnou strávil, byla hodinou upřímného přátelství. Ukázal jsem mu těch několik knih, které jsem měl. Velmi se mu líbila otcova podobizna; když ji chvíli pozoroval, otočil se ke mně a řekl:

„Je vidět, že to byl muž čistého srdce.“

Escobarovy oči, světlé, jak jsem již řekl, byly veleněžné; tak je definoval José Dias po jeho odchodu; chovám toto slovo v paměti, přestože je přikrylo čtyřicet let. V tom rodinný přítel nenadnášel. Hladce oholená tvář měla bělostnou a hebkou pleť. Jen čelo bylo poněkud nízké, přičemž pěšinka ve vlasech začínala takřka nad levým obočím; mělo však přesto potřebnou výšku, aby nerušilo ostatní rysy a nezmenšovalo jejich půvab. Jeho obličej byl skutečně zajímavý, ústa jemná a šibalská, nos zahnutý a úzký. Míval zlovyk cukat tu a tam pravým ramenem, a zbavil se ho, když ho na to jeden z nás

kdysi v semináři upozornil; viděl jsem tak poprvé, jak snadno může člověk opravit své chybičky.

Vždycky jsem býval trochu hrdý na to, že se mi přátelé líbí všem. U nás stoupal Escobar v oblíbě; dokonce i sestřenka Justina jej považovala za vzácného mladého muže, třebaže... „Třebaže co?“ zeptal se jí José Dias, když zjistil, že větu neukončila. Nedostal odpověď, ani ji dostat nemohl; sestřenka Justina pravděpodobně nenašla na našem hostu zjevnou a podstatnou vadu; to „třebaže“ bylo jakýmsi druhem výhrady pro takovou vadu, která by se jednoho dne objevila; snad to způsobil starý zvyk, jenž ji nutil omezovat, kde omezování nenažáela.

Escobar se rozloučil hned po obědě; šel jsem s ním až k východu a tam jsme čekali na příjezd omnibusu. Řekl mi, že obchod otcova partnera je v Rybářské ulici a je otevřen do devíti hodin; prý se nechce dlouho venku zdržet. Rozloučili jsme se velmi srdečně; ještě z omnibusu mi kynul na rozloučenou. Zůstal jsem chvíli ve dveřích, abych zjistil, zdali se ještě z dálky ohlédne, ale neohlédl se.

„Co to je za kamaráda, ten dlouhán?“ zeptal se někdo z vedlejšího okna.

Není třeba říkat, že to byla Capitu. Jsou věci, jež člověk v životě uhodne jako v knihách, ať jsou to romány, či pravdivá vyprávění. Capitu nás delší dobu pozorovala, skryta za žaluzií, a pak otevřela okno dokořán a ukázala se. Byla svědkyní našeho rozevlátého a srdečného loučení a chtěla vědět, koho si tak vážím.

„To je Escobar,“ řekl jsem a postavil se pod okno, dívaje se vzhůru.

KAPITOLA LXXII

Dramatická reforma

Ani já, ani ty, ani ona, ani žádná jiná postava tohoto vyprávění by nemohla odpovědět více, vždyť je známo, že osud jako všichni dramaturgové neohlašuje ani peripetie, ani rozuzlení. Přicházejí ve vhodnou chvíli, až když spadne opona, zhasnou světla a diváci jdou spát. Tu by snad bylo něco k reformování a na zkoušku bych navrhoval, aby hry začínaly od konce. Othello by zabil sebe a Desdemonu v prvním dějství, a tři další by byla věnována zvolna sestupujícímu ději žárlivosti a poslední by zůstalo jedině s úvodními scénami bojů s Turky, s vysvětleními Othella a Desdemony a s dobrou radou lstivého Jaga: „Strč peníze do kapsy!“ Takto by divák našel v divadle jednak obvyklou šarádu, jakou mu dávají noviny, protože poslední dějství by vysvětlovala rozuzlení prvního, což nepostrádá vtípu, a jednak by ulehl do postele s dobrým dojemem něhy a lásky:

*Ona mne pro vytrpěné nebezpečí,
já ji zas pro útrpnost miloval.*

KAPITOLA LXXIII

Inspicient

Osud není jen dramaturgem, je také svým vlastním inspicientem, to jest určuje, kdy mají postavy vstoupit na scénu, dává jim listiny a jiné předměty

do ruky podle pokynů režie, jak to vyžaduje dialog, obstarává bouři, rachot povozu nebo výstřel. Za mých mladých let dávali už nevím v kterém divadle drama, jež končilo posledním soudem. Hlavní postavou byl Ahasver, který v závěrečném obraze zakončil monolog tímto zvoláním: „Slyším archandělovou troubu!“ Žádnou troubu slyšet nebylo. Vyveden z rovnováhy opakoval nyní Ahasver slovo hlasitěji, aby upozornil inspicienta, ale opět nic. Nato vykročil k zákulisí, předstíraje tragickou pózu, ale ve skutečnosti s úmyslem promluvit ke kulise přidruženým hlasem: „Křídlovka! Křídlovka! Křídlovka!“ Obecenstvo toto slovo uslyšelo a vybuchlo smíchy, a když tu najednou trouba opravdu zazněla a Ahasver potěšit vykřikl, že je to archandělova trouba, nějaký vtípalík tam z přízemí ho opravil: „Kdepak, je to archandělova křídlovka.“

Tak lze vysvětlit, proč jsem stál pod Capituiným oknem a proč kolem přejel kavalír, dandy, jak jsme tehdy říkávali. Seděl na pěkném ryzáku, pevně v sedle, uzdu v levé ruce, pravou u pasu, v lakovaných holínkách, štíhlá postava a štíhlá tvář; obličej mi byl povědomý. Už jiní mě minuli a další měli následovat; všichni jeli za svými dívkami. Bylo zvykem doby dvořit se na koni. Přečti si znovu Alencara: „Neboť student“ (říkala jedna z jeho divadelních postav z roku 1858) „nemůže se obejít bez dvou věcí, bez koně a děvčete.“ Čti znovu Álvarese Azeveda. V jedné z jeho básní se mluví (1851) o tom, že bydlil v Catumbi, a aby se mohl sejít s děvčetem v Catete, najal si koně za tři tisíce reisů . . . Tři tisíce reisů! Všechno pohltí noc časů!

Nuže, ten dandy na ryzáku nejel kolem jako ostatní; tentokrát trouba posledního soudu za-

zněla včas; tak jedná osud, který je sám sobě inspicientem. Jezdec se nespokojil jen tím, že jel, ale otočil hlavu k nám, ke Capitu, a podíval se na ni a ona na něj; kuň kráčel a mužova hlava se otáčela za námi. Takový byl ten druhý zub žárlivosti, který mě hlodal. Přísně vzato, bylo to přirozené, obdivovat se krásným postavám; ale ten člověk měl ve zvyku se tam projíždět každé odpoledne; bydlel na starém Korunovačním náměstí a pak . . . a pak . . . Pouštějte se do uvažování s tak žhavým srdcem, jako bylo moje! Capitu jsem ani nic nefekl; opustil jsem rychle ulici, proběhl chodbou a vzpamatoval se opět až v salónu.

KAPITOLA LXXIV

Kamaše

V salónu se spolu bavili strýc Cosme a José Dias, jeden vsedě, druhý se procházel a postával. Setkání s José Diasem mi připomnělo jeho slova ze semináře: „Dokud nesedne na lep nějakému hejskovi ze sousedství, který si ji vezme . . .“ To byla jistě narážka na toho šviháka na koni. Taková vzpomínka ještě zhoršila dojem, který jsem si přinášel z ulice; ale nebylo to právě to slovo, které jsem si nevědomky zachoval v paměti, jež mě přimělo, abych uvěřil počouchlosti jeho pohledu? Měl jsem chuť vzít José Diasa za krk, vytáhnout ho na chodbu a zeptat se ho, zda mluvil pravdu, či to byla jen jeho domněnka; ale José Dias, který se zastavil, jakmile mě uviděl vcházet, začal se znovu procházet a mluvit. Ve své netrpělivosti jsem chtěl zaběhnout do sou-

sedního domu, namlouval jsem si totiž, že Capitu polekána odešla od okna a brzy se zas objeví, aby se vyptávala a vysvětlovala . . . A ti dva mluvili dál, až se strýc Cosme zvedl, maje v úmyslu podívat se na nemocnou, a José Dias přistoupil k výklenku druhého okna, u něhož jsem stál já.

Před malou chvílí jsem si přál zeptat se ho, co bylo mezi Capitu a těmi hejsky z naší čtvrti; teď, domnívaje se, že mi to asi chce říci, jsem se ho bál slyšet. Chtěl jsem mu zacpat ústa. José Dias spatřil v mé tváři jakousi známku odlišnou od obvyklého výrazu a zeptal se mě zúčastněně:

„Co ti je, Bentíku?“

Abych se vyhnul jeho pohledu, sklopil jsem oči. Přitom jsem zahlédl, že jednu kamaši má rodinný přítel rozepnutou, a protože naléhal, abych mu řekl, co mi je, odpověděl jsem mu, ukazuje prstem:

„Hledte, kamaše, zapněte si kamaši.“

José Dias se sehnul, já jsem se spěšně vytratil.

KAPITOLA LXXV

Zoufalství

Unikl jsem rodinnému příteli, unikl jsem matce tím, že jsem nešel do jejího pokoje, ale neunikl jsem sám sobě. Vběhl jsem do svého pokoje a mé myšlenky za mnou. Mluvil jsem sám pro sebe, pronásledoval se, vrhl se na postel, válel se sám se sebou a plakal a dusil vzlyky cípem prostěradla. Odprisáhl jsem, že toho odpoledne již nechci Capitu vidět a už vůbec nikdy a že se stanu knězem ihned. Už jsem se viděl, jak před ní stojím jako duchovní, a ona pláče,

litujíc svého činu, a prosí mě za odpuštění, ale já, chladný a vážný, budu pro ni mít pouze opovržení, mnoho opovržení; otočím se k ní zády. Nazvu ji zvrhlou dívkou. Dvakrát jsem se přistihl, jak zatínám zuby, jako bych jí měl mezi nimi.

Leže na posteli, zaslechl jsem její hlas, když jako obvykle přišla, aby strávila odpoledne s matkou a přirozeně i se mnou; ale protože ten otřes byl větší, než jsem si myslel, nepřinutila mě, abych vyšel z pokoje. Capitu se hlasitě smála, hlasitě mluvila, jako by mi chtěla dávat na vědomí, že tam je; zůstával jsem nadále hluchý, sám se sebou a se svým opovržením. Měl jsem pouze chuť zarýt jí nehty do krku, zarýt je hluboko, až bych uviděl, jak jí s krví uniká život . . .

KAPITOLA LXXVI

Vysvětlení

Po delší chvíli jsem se uklidnil, ale cítil se skleslý. A jak jsem ležel na posteli s očima do stropu, vzpomněl jsem si na matčinu radu, abych si po jídle nelehal, nechci-li dostat nějaké žaludeční obtíže. V mžiku jsem vyskočil, ale z pokoje jsem nevyšel. Capitu se nyní smála méně a mluvila tišeji; asi se rmoutila, že jsem se před ní zamkl do pokoje, ale ani to mnou neotřásl.

Nevečeřel jsem a špatně spal. Příštího rána mi nebylo lépe, pouze jinak. Do mé bolesti se nyní mísila obava, že jsem přestřelil, aniž jsem věc prozkoumal. Protože mě trochu bolela hlava, simuloval jsem větší nevolnost, abych nemusil jít do semináře a

mluvit s Capitu. Třeba se na mne zlobí, třebaš mě nyní nemá ráda a dává přednost tomu švihákovi na koni. Chtěl jsem všechno rozřešit, vyslechnout ji a soudit ji; možná že bude mít něco na svou obranu a na vysvětlenou.

Měla obojí. Když se dozvěděla, proč jsem se večer zavíral, řekla mi, že jí velice křivdím; nemůže prý uvěřit, že po oboustranné přísaze jsem ji mohl považovat za tak povrchní, že jsem mohl věřit... A vtom jí vyhrkly slzy a chystala se k odchodu; ale tu jsem rychle přiskočil, chopil ji za ruce a zlíbal je s takovou odevzdaností a vřelostí, že jsem pocítil, jak se zachvěly. Prsty si utřela oči, já je políbil znovu, pro ně a pro ty slzy; pak vzdychla, pak potřásla hlavou. Přiznala se mi, že toho mladého muže nezná, jen tak jako ty ostatní, kteří tam procházejí odpoledne na koni nebo pěšky. Dívala-li se za ním, je to právě důkaz, že mezi nimi nic není; kdyby bylo, je přirozené, že by to zastírala.

„A co by mohlo být, když se bude ženit?“ uzavřela.

„Bude se ženit?“

Má se prý ženit, řekla mi s kým, s jednou dívkou z ulice Barbonů. Tento důvod byl pro mne pádnější než ostatní a ona to z mého gesta vyčetla; a přesto si neodpustila říci, aby se vyhnula novému omylu, že už nebude chodit k oknu.

„Ne, ne, ne, to od tebe nežádám!“

Souhlasila s tím, že slib odvolá, ale už měla jiný, a to že při sebemenším podezírání z mé strany všechno mezi námi skončí. Přijal jsem tu hrozbu, a přísahal, že ji nebude musit nikdy splnit: bylo to podezření první a poslední.

KAPITOLA LXXVII

Radost ze starých bolestí

Vypravuji-li krizi své jinošské lásky, mám jakýsi pocit — sám nevím, zda to dobře vysvětluji —, že bolesti z té doby časem tak zduchovněly, že se nakonec rozplynuly v radost. Není to docela jasné, ale ani v životě a v knihách není všechno jasné. Je ovšem pravda, že se o takových potížích zmiňuji s pocitem zvláštní záliby, přestože mi připomínají jiné, na které jsem se nechtěl za nic na světě upamatovat.

KAPITOLA LXXVIII

Tajemství za tajemství

Ostatně právě tehdy jsem pocítil jakous takous nutnost vyprávět někomu, co se událo mezi mnou a Capitu. Nepověděl jsem všechno, pouze část, a vyslechl ji Escobar. Když jsem se vrátil ve středu do semináře, zpozoroval jsem, že je neklidný; řekl mi, že měl v úmyslu mě navštívit, kdybych se byl ještě den zdržel doma. Se zájmem se mě ptal, co mi bylo a jestli se cítím docela dobře.

„Zcela.“

Poslouchal, probodáváje mě očima. Za tři dny nato mi řekl, že se všichni pozastavují nad mou roztržitostí; nemám prý to dávat na sobě pokud možno znát. I on má důvody k roztržitosti, ale snaží se být pozorný.

„Domníváš se tedy, že . . .“

„Ano, někdy se tváříš, jako bys nic neslyšel, a

díváš se kdoví kam; musíš se trochu přetvařovat, Santiago.“

„Mám své důvody . . .“

„Věřím; nikdo není roztržitý bezdůvodně.“

„Escobare . . .“

Zaváhal jsem; on čekal.

„Copak?“

„Escobare, jsi můj přítel a já též jsem tvůj přítel; zde v semináři jsi jeden z těch, kdo mi nejvíce přirostli k srdci, a tam venku, nemít rodinu, nemám vlastně přítele.“

„Kdybych řekl totéž,“ odvětil usmívaje se, „ztratí to půvab; zdálo by se, že opakuji. Ale je pravda, že se tu nestýkám s nikým, ty jsi jediný a myslím, že si toho už všimli; ale já si z toho nic nedělám.“

S dojetím jsem cítil, jak se mi slova hrnou do úst.

„Escobare, dovedeš zachovat tajemství?“

„Ptáš se, protože pochybuješ, a v tom případě . . .“

„Promiň, to mi jen tak vyklouzlo. Víím, jsi vážný hoch, a беру to, jako bych se zpovídal knězi.“

„Potřebuješ-li rozhřešení, máš je.“

„Escobare, nemohu být knězem. Jsem zde, rodina v to věří a doufá, ale já nemohu být knězem.“

„Ani já, Santiago.“

„Ani ty?“

„Tajemství za tajemství; i já mám v úmyslu neukončit studijní rok; mým přáním je obchod, ale neřkej nic, zhola nic, zůstane to pouze mezi námi. Ne že bych nebyl zbožný; ale obchod miluji nade všechno.“

„Jen to?“

„A co ještě jiného?“

Prošel jsem dvakrát místností a zašeptal první slovo svého tajemství tak zkráceně a tlumeně, že

ani já jsem je neslyšel; víím však, že jsem řekl „nějaká osoba . . .“ s odmlkou. Nějaká osoba? . . . Vííc nepotřeboval slyšet. Tou osobou musela být dívka. A nemysli si, že byl ohromen, když zjistil, jak jsem zamilován; považoval to dokonce za přirozené, a zabodl se opět pohledem do mých očí. Nato jsem mu nepřiliš podrobně, ale pomalu vyprávěl, co jsem mohl, abych to známé téma co nejvíce vychutnal. Escobar naslouchal se zájmem; na závěr našeho rozhovoru prohlásil, že to tajemství bude u něho jako v hrobě. Radil mi, abych se knězem nestal. Nemohu prý nést do kostela srdce, jež nepatří nebi, nýbrž zemi; špatný kněz není žádný kněz. Naopak, Bůh ochraňuje ty, kdož jsou upřímní; mohu-li mu sloužit pouze na zemi, je mou povinností tu zůstat.

Nedovedeš si představit, jakou jsem měl radost, že jsem se mu svěřil. Bylo mi, jako bych dosáhl dalšího štěstí. To mladé srdce, které mi naslouchalo a dalo mi za pravdu, mělo na tento svět svérázný pohled. Byl to velký a krásný svět, život — skvělá kariéra a já, skromně řečeno, miláček nebes; takové byly mé pocity. Všimni si, že jsem mu neřekl všechno, dokonce ani to nejlepší; nevyprávěl jsem mu například kapitolu o česání, ani jiné, ale i toho, co jsem mu vypravoval, bylo azaž.

Ze jsme se k tomu tématu vrátili, není třeba říkat. Vrátili jsme se jednou a mnohokráte; vynášel jsem mravní vlastnosti Capituíny, vhodná to látka pro seminaristův obdiv, její prostotu, skromnost, pracovitost a zbožnost. Tělesných půvabů jsem se nedotýkal a on se mě na ně ani neptal; pouze jsem naznačil, že by ji měl osobně poznat.

„Teď to není možné,“ řekl jsem mu první týden,

když jsem se vrátil z domu; „Capitu se zdrží několik dnů u své přítelkyně v ulici Invalidů. Až přijde, zajdeš k ní; ale můžeš tam jít i dříve, kdykoli; proč jsi včera se mnou neobědval?“

„Nepozvals mě.“

„A to tě musím zvát? U nás tě již všichni mají velmi rádi.“

„I já jsem si všechny oblíbil, a je-li možné mluvit o někom zvláště, přiznávám, že tvá matka je žena hodná zbožnění.“

„Že?“ odpověděl jsem pln radosti.

KAPITOLA LXXIX

Přejdeme k té kapitole

Opravdu jsem byl rád, že tak mluvil. Víš, co soudím o matce. Ještě nyní, když přerušuji tento řádek a dívám se na její obraz visící na zdi, myslím, že tu vlastnost měla vepsánu do tváře. Jinak si není možné ani Escobarovo mínění vysvětlit, vždyť s ní prohodil sotva pár slov. A stačilo pouze jediné, abys pronikl do její nejnvtřnější podstaty; tak, tak, má matka byla hodna zbožňování. I když mě tehdy tolik nutila k povolání, do něhož se mi nechtělo, měl jsem stále pocit, že si zaslouží, aby byla uctívána jako svěťice.

A cožpak to bylo tak jisté, že mě nutila k církevnímu životu? Zde přicházím k bodu, který, jak jsem doufal, měl přijít později, přestože jsem už přemýšlel o tom, kdy mu věnuji kapitolu. Po pravdě řečeno, nehodí se říkat nyní, co jsem zamýšlel odhalit teprve později; ale když jsem se již toho bodu dotkl, je

lépe jej dokončit. Je závažný a složitý, citlivý a jemný, jeden z těch, při nichž autor má pozorně naslouchat svému dítěti a dítěto naslouchat autorovi, aby jeden i druhý říkal pravdu, pouze pravdu, ale pravdu celou. Zbývá ještě poznamenat, že právě tímto bodem se stává svěťice ještě více hodnou uctívání a nechuzuje se (naopak!) o lidské a pozemské části, které v ní jsou. Dost už předmluvy ke kapitole; a přejdeme k ní.

KAPITOLA LXXXI

Začneme s kapitolou

Začneme s kapitolou. Matka byla bohabojná; znáš to z její účasti na náboženských obřadech a vši, jaká čistá víra ji k tomu vedla. Taktéž ti není neznámo, že má kněžská dráha měla kořen ve slibu učiněném v době mého početí. Všechno jsem vysvětlil na vhodných místech. Kromě toho víš, že své plány a důvody matka svěťila příbuzným a známým, aby upevnila mravní pouto závazku. Slib, daný s vroucností a přijatý s milosrdenstvím, uchovávala radostně v nejtajnějším skrytu svého srdce. Myslím, že jsem toto štěstí vychutnal v mléce, kterým mě kojila. Kdyby otec žil, možná že by byl změnil tento plán, a protože měl sklony k politice, snad by mě vedl jediné na politiku, přestože tato dvě povolání nebyla a nejsou nesmiřitelná a ne jeden kněz vstupuje na politické kolbiště a do světské vlády. Ale otec zemřel, aniž se něco dozvěděl, a ona zůstala ve smlouvě jako jediná dlužnice.

Jeden z Franklinových aforismů říká, že pro toho

kdo má splatit dluh o velikonocích, je půst krátký. Náš půst nebyl delší než všechny ostatní a matka, přestože mě posílala do hodin latiny a katechismu, začala můj vstup do semináře oddalovat. Tomu se říká v obchodní mluvě prolongovat směnku. Věřitel byl multimilionář, jeho obživa nebyla závislá na této částce a souhlasil s odkladem splátnosti bez zvýšení úroku. Avšak jednoho dne někdo z příbuzných, který se stal indosantem směnky, promluvil o nutnosti splatit smluvenou částku; to je už v jedné z prvních kapitol. Matka s tím souhlasila, a tak jsem se dostal do semináře svatojosefského.

Nu a v téže kapitole prolila něco slz, jež bez vysvětlení utřela a kterým nikdo z přítomných, ani strýc Cosme, ani sestřenka Justina, ani rodinný přítel José Dias vůbec nerozuměli; já, který jsem byl za dveřmi, jsem jim nerozuměl o nic lépe. Po důkladném prozkoumání a přes určitý časový odstup zjišťuji, že to byl předem pocitovaný stesk, žal z odloučení — a možná také (to je výchozí bod) lítost nad učiněným slibem. Jako zbožná katolička velmi dobře cítila, že sliby je třeba plnit; přijde na to, zda je vůbec účelné a vhodné je dělat, a přirozeně se přikláněla k tomu, že nikoli. Proč by ji měl Bůh trestat, když jí druhého syna odepřel? Boží vůlí mohl být zrovna můj život a nebylo potřeba mu jej obětovat *ab ovo*. Pozdní úvahy; měly být učiněny v den, kdy jsem byl počat. Konec konců byl to logický závěr; ale protože závěr sám k vyvrácení nestačí, všechno zůstalo při starém a já šel do semináře.

Jediné zakolísání ve víře by bylo rozhodlo tuto záležitost v můj prospěch, ale víra bděla nad vším svými velkýma prostýma očima. Kdyby matka

mohla, byla by směnila slib za část svých let, abych zůstal u ní, mimo klérus, abych se oženil a založil rodinu; domnívám se to a stejně předpokládám, že takovýto nápad zavrhla, protože jí připadal nečestný. Cítil jsem, že je nesena proudem všedního života.

Ponenáhlu se však stalo, že mou nepřítomnost zmírňovala Capitu svými častými návštěvami. Stávala se nepostradatelnou. Ponenáhlu v matce klíčilo přesvědčení, že ta malá mě učiní šťastným. Tehdy (a to je konec bodu, který jsem ohlásil) začala do matčina srdce pronikat tajná a vroucí naděje, že mě naše láska přivede k tomu, abych za nic na světě nezůstal v semináři, ke kterému chovám tajný odpor. Smlouvu poruším já a ona vinu neponese. Zůstane se mnou bez vlastního přičinění, jako by někomu svěžila dlužnou částku, aby ji odevzdal větiteli, a doručitel si peníze ponechal a neodevzdal nic. V civilním životě prostředníkově jednání nezprošťuje kontrahenta závazku; ale výhoda smlouvy uzavřené s nebem je v tom, že úmysl má cenu peněz.

Jistě jsi už měl konflikty podobné těmto, a jsi-li nábožný, snažil ses někdy usmířit nebe a zemi stejným nebo podobným způsobem. Nebe a země se vždycky nakonec smíří; jsou takřka dvojčata, protože nebe bylo stvořeno druhého dne a země třetího. Jako Abrahám zavedla matka syna na horu Vidění a ještě dřevo na oltář, oheň a obětní nůž. A svázal Izáka na hranici dříví, uchopil nůž a vztáhl pak ruku. V okamžiku, kdy chtěl udeřit, slyší hlas anděla, který mu jménem Hospodinovým přikazuje: „Nevztahuj své ruky na chlapce a nic mu nečiň; neboť nyní poznávám, že se Boha bojíš.“ Taková asi byla skrytá naděje matčina.

Capitu byla přirozeně tím andělem z Písma. Pravda je, že matka ji musela mít stále nablízku. Rostoucí náklonnost se projevovala mimořádnými skutky. Capitu se stala okrasou domu, sluncem rána, vlahostí večerů, měsícem noci; prodlévala tam hodiny a hodiny, naslouchala, mluvila a zpívala. Matka jí proklepávala srdce, prozkoumávala jí oči a mé jméno se stalo oběma heslem budoucího života.

KAPITOLA LXXXI

Jediné slovo

Když jsem už takto vyprávěl, co jsem objevil později, mohu sem přenést jedno matčino slovo. Teprve teď je možno pochopit, co mi řekla první sobotu, když jsem přišel domů a dozvěděl se, že Capitu je v ulici Invalidů u slečny Gurgelové:

„Proč ji nenavštívíš? Neříkals mi, že tě Sanchin otec srdečně zval?“

„Říkal.“

„Nu a? Ale dělej, jak chceš. Capitu měla dnes opět přijít, aby se mnou dokončila nějakou práci; určitě ji přítelkyně požádala, aby u ní spala.“

„Možná že šly na freje,“ popíchla sestřenka Justina.

Nezabil jsem ji, protože jsem neměl po ruce meč ani provaz, pistoli ani dýku; ale oči, jimiž jsem po ní šlehl, byly by všechno nahradily, kdyby mohly vraždit. Prozřetelnost se dopustila chyby, že nechala člověku pouze paže a zuby jako zbraně k útoku a nohy jako zbraně k útěku nebo k obraně. Pro první účín oči stačí. Jejich jediný šleh by zastavil nebo

srazil nepřítele nebo soupeře, jejich msta by byla bleskurychlá, ale navíc tytéž smrtící oči, aby zmátly spravedlnost, staly by se očima milosrdnými a pospíšily by si oplakávat oběť. Sestřenka Justina se svým očím vyhnula; zato na mne popíchnutí zapůsobilo tak, že jsem v neděli v jedenáct hodin běžel do ulice Invalidů.

Sanchin otec mě přijal nedbale oblečený a smutný. Dcera onemocněla; večer ulehla s horečkou, a ta se stále stupňovala. Protože měl dceru velice rád, namlouval si, že umírá, a sdělil mi, že se také usmrtí. A hned tu máme pohřební kapitolu s hřbitovem, nebožtíky, sebevraždami, vraždami. Toužil jsem však po paprsku jasného světla, po blankytném nebi. Přinesla je Capitu, když se objevila ve dveřích a přišla Sanchinu otci říci, že ho dcerka volá.

„Je na tom hůř?“ zeptal se Gurgel polekaně.

„Ne, ale chce s vámi mluvit.“

„Zůstaňte zde chvílku,“ řekl jí; a obraceje se ke mně dodal: „Je to Sanchina ošetřovatelka, jinou nechce; hned se vrátím.“

Na Capitu byla vidět únava a vzrušení, ale jakmile mě spatřila, docela se změnila, zas byla tou dřívější dívkou, svěží a veselou a trochu překvapenou. Stěží věřila, že jsem to já. Mluvila na mne, chtěla, abych i já na ni mluvil, a skutečně jsme si několik minut vyprávěli, ale tak tiše a tlumeně, že ani stěny neslyšely, a ty přece mají uši. Ostatně i když něco slyšely, ničemu nerozuměly, ani ony, ani nábytek, který byl tak smutný jako jeho majitel.

KAPITOLA LXXXII

Pohovka

Z nich jediné pohovka jako by byla pochopila naši mravní situaci, protože nám nabízela služby svého čalounění tak vtíravě, že jsme je přijali a posadili se. Od té doby se datuje ono osobité mínění, jež mám o pohovce. Je v ní zároveň něco důvěrného i způsobného, je vizitkou celého domu, aniž vytáhne paty z místnosti. Dva muži sedící na ní mohou přetrásat osud říše a dvě ženy poslední módu; ale muž a žena mohou říci něco, co se nevztahuje na ně, jediné poruší-li se přírodní zákony. A tak jsme učinili i my, Capitu i já. Matně si vzpomínám, že jsem se jí zeptal, jestli se tam zdrží dlouho . . .

„Nevím; zdá se, že horečka polevuje . . . ale . . .“

Také si matně vzpomínám, že jsem jí docela pravdivě vylíčil důvod své návštěvy v ulici Invalidů, to jest že jsem zde na matčinu radu.

„Na její radu?“ zamumlala Capitu.

A s očima, jež nezvykle zářily, dodala:

„Budeme šťastni!“

Opětoval jsem tato slova pouhým stiskem jejích prstů. Pohovka, ať to viděla či nikoli, sloužila nadále našim semknutým rukám a našim hlavám, které byly u sebe nebo takřka u sebe.

KAPITOLA LXXXIII

Podobizna

Gurgel se vrátil do pokoje a řekl Capitu, že ji dcera volá. Rychle jsem se zvedl a nemohl zastřít

rozpaky; klouzal jsem očima po židlích. Capitu se naopak zvedla přirozeně a zeptala se, zda horečka stoupla.

„Ne,“ řekl.

Ani stopa rozrušení, nic, žádné tajnůstkářství z Capituiny strany; otočila se ke mně a řekla mi, abych pozdravoval matku a sestřenku Justinu, a prý brzy na shledanou; podala mi ruku a vyšla na chodbu. Sledoval jsem ji se závistí. Jak je možné, že se Capitu tak lehce ovládá, a já ne?

„Je z ní slečna,“ poznamenal Gurgel, dívaje se také za ní.

Zamumlal jsem, že ano. Opravdu, Capitu se rychle vyvíjela, její tvary se zaoblovaly a zpevňovaly; a stejně tak i povaha. Byla ženou zevnitř i zvenčí, zprava i zleva, žena po všech stránkách, od hlavy až k patě. Toto dospívání bylo rychlejší od té doby, kdy jsem ji vídal jen občas; kdykoli jsem přišel domů, zdála se mi vyšší a plnější, oči jako by měly jiný lesk a ústa jinou moc. Gurgel se otočil ke zdi, kde visela podobizna děvčete, a zeptal se, jestli se Capitu podobá tomu obrazu.

Míval jsem po celý svůj život ve zvyku souhlasit s míněním toho, kdo se mnou mluvil, kdykoli se mi téma nelíbilo, otravovalo mě nebo se mi vnucovalo. Aniž jsem zjišťoval, zda se Capitu skutečně obrazu podobá, odpověděl jsem ano. Nato mi řekl, že je to podobizna jeho ženy a že všichni, kdož ji znali, tvrdí totéž. I jemu se zdá, že mají stejné rysy, hlavně čelo a oči. Povahově jsou úplně stejné, jako by byly sestry.

„Ostatně i přátelství, jež chová k Sanche; ani v matce neměla lepší přítelkyni . . . V životě existují podobnosti někdy docela zvláštní.“

Zavolání

Ještě na zápraží a na ulici jsem uvažoval, zda skutečně neměl nějaké podezření, ale zdálo se mi, že ne, a proto jsem vykročil. Měl jsem z návštěvy, z Capituiny veselosti, z Gurgelovy chvály takovou radost, že jsem si zprvu nepovšiml, jak mě někdo volá:

„Pane Bento! Pane Bento!“

Teprve když hlas zesílil a jeho majitel se přiblížil, zastavil jsem se, uviděl, co je a kde jsem. Byl jsem už v ulici Matacalos. V domě byl malý nuzný krámk s porcelánem; dveře byly napůl zavřeny a volajícím byl chudý šedovlasý muž, chatrně oděný.

„Pane Bento,“ oslovil mě plačky; „víte, že mi zemřel syn Manduca?“

„Skutečně?“

„Před půl hodinou, zítra je pohřeb. Zrovna teď jsem vzkázal vaší matce; byla tak laskava, že se uvolila poslat nějaké květiny na truhlu. Chudák syn! Musil umřít, a dobře že umřel, ubožáček, ale přesto je to bolestivé. Jaký to měl život! . . . Ještě onedý si na vás vzpomněl a ptal se, jste-li v semináti . . . Chcete ho vidět? Vejděte, podívejte se na něho . . .“

Jen stěžl to říkám, ale ať raději zhřeším tím, že to přeženu, než tím, že bych to nedopověděl. Chtěl jsem říci, že ne, že Manducu vidět nechci, a dokonce jsem dal najevo, že bych nejraději utekl. Nebyl to strach; za jiných okolností bych snad dokonce vešel klidně a se zvědavostí, ale teď jsem se cítil tak spojokný! Dívat se na mrtvého, když se vracíš od milé . . . Jsou věci, jež se neslučují a neshodnou. Už ta zpráva mnou silně otrásla. Mé nazlátlé myšlenky docela vybledly,

ztratily lesk a změnily se v tmavý a ošklivý popel a nic jsem nerozeznal. Myslím, že jsem nakonec řekl, že spěchám, ale pravděpodobně jsem to neřekl slovy jasnými ani dost lidskými, protože on, opíraje se o branku, vyběhl mě posunkem, abych vstoupil, a já nemoha se odhodlat ani ke vstupu, ani k útěku, dal jsem tělu úplnou volnost a tělo nakonec vešlo.

Toho muže neobviňuji: v tom okamžiku byl pro něho nejdůležitější jeho syn. Ale ani mně nedávejte vinu; pro mne byla nejdůležitější Capitu. Zlo tkvělo v tom, že se oba případy spojily téhož odpoledne a že smrt jednoho strkala nakonec nos do života druhého. V tom je ten osudný háček. Kdybych byl šel kolem dříve nebo později, nebo kdyby byl Manduca se svou smrtí počkal nějakou tu hodinu, žádná falešná nota by nepřerušila melodii mé duše. Proč umřít právě před půlhodinou? Pro smrt se hodí každá hodina; velmi dobře se umírá zvečera kolem šesté nebo sedmé.

Zesnulý

Tak zmatené pocity jsem měl, když jsem vstoupil do krámk s porcelánem. Krám byl tmavý a vnitřek domu měl nyní, kdy okenice do domku byly zavřeny, ještě méně světla. V jednom rohu světnice jsem spatřil plačící matku; u dveří do alkovny hleděly dovnitř udiveně dvě děti, každé prst v puse. Mrtvola ležela na posteli; postel . . .

Odložme pero a přistupme k oknu, abychom si provětrali paměť. Obraz to byl skutečně ošklivý, už pro samu smrt a pro zemřelého, který vypadal hroz-

ně . . . To zde, and, to je něco jiného. Všechno, co tam venku vidím, dýchá životem, koza přežvykující u vozu, slepice zobající na silnici, vlak Ústřední železnice, jenž šupí, píská, kouří a přejíždí, palma tyčící se do nebe a konečně ta kostelní věž, přestože nemá svaly ani listy. Chlapec v postranní uličce pouští draka, neumřel ani neumírá, ačkoli se také jmenuje Manduca.

Ovšem tamten Manduca byl starší než tento, o něco starší. Bylo mu asi osmnáct nebo devatenáct let, ale stejně dobře bys mu hádal patnáct i dvaadvacet, tvář bránila proniknout do věku, spíše jej ukryvala v záhybech té . . . Nuže, řekněme všechno; je mrtvý, jeho příbuzní jsou mrtví, a jestli některý z nich žije, není s ním tak spřízněn, aby ho to mrzelo nebo bolelo. Řekněme všechno; Manduca trpěl hroznou nemocí, leprou. Už za života byl ošklivý; teď, již mrtvý, mi připadal hrozný. Když jsem spatřil to ubohé tělo svého souseda natažené na posteli, zděsil jsem se a odvrátil se od něho. Nevím, jaká neznámá síla mě nutila podívat se znovu, třebaš kradmo; podrobil jsem se jí, podíval se, pak ještě jednou, až jsem docela ustoupil a vyšel ze světnice.

„Mnoho vytrpěl!“ vzdychl otec.

„Chudáček Manduca!“ zaštkala matka.

Pomyšlel jsem jen na odchod, řekl jsem, že mě čekají doma, a rozloučil se. Jeho otec se mě zeptal, zda mu prokáží laskavost a půjdu na pohřeb; odpověděl jsem po pravdě, že nevím, udělám, co bude chtít matka. A rychle jsem se vytratil, prošel krámem a vyběhl na ulici.

KAPITOLA LXXXVI

Milujte, mládenci!

Bylo to blízko, takže za necelé tři minuty jsem byl doma. Zastavil jsem se na chodbě, abych nabral dechu, snažil jsem se zapomenout na zesnulého, bledého a znetvořeného, ba ještě více, co neříkám, abych do těchto stránek nevnesl odpuzující ovzduší, ale dovedeš si to představit. Všechno mi za několik minut sešlo z očí; stačilo, abych myslel na jiný dům, více na život a na svěží a lepou tvář Capituinu . . . Milujte, mládenci! A především milujte krásné a půvabné dívky; jsou lékem proti nemocem, vůní proti páchnoucí nákazě, mění smrt v život . . . Milujte, mládenci!

KAPITOLA LXXXVII

Kočár

Vystoupil jsem na poslední stupeň schodiště a tu mě napadla myšlenka, jako by na mne čekala ve dveřích. V paměti mi zněla slova Manducova otce, kterak mě prosil, abych příštího dne šel na pohřeb. Zůstal jsem na schodě stát. Chvilí jsem přemýšlel; ano, mohl bych jít na pohřeb, požádám matku, aby mi najala kočár . . .

Nemysli si, že to bylo proto, abych se vozil, i když jsem rád dělal kočího. Pamatuji se, že když jsem byl malý, často jsem takto jezdil s matkou na přátelské nebo zdvořilostní návštěvy a na mši, když přišlo. Byl to starý otcův kočár, který chránila jako oko v hlavě. Kočí, náš otrok, starý jako ten kočár, když

mě vidával u dveří ustrojeného a čekajícího na matku, říkával mi se smíchem:

„Táta João si chlapečka vezme.“

A jen zřídka kdy jsem mu neradil:

„João, přitáhni víc uzdu zvířatům, jeď pomaleji...“

„Paní Glória to nemá ráda.“

„Ale jen přitáhni!“

Je pochopitelné, že jsem to dělal proto, abych užil jízdy kočárem, ne z ješitnosti, protože zvenčí nebylo vidět do vozu na jedoucí osoby. Byla to stará, sešlá dvoukolka, úzká a krátká, s dvěma koženými závěsy vpředu, jež se odhrnovaly na stranu při vystupování a nastupování. Každý závěs měl skleněnou špehyrku, již jsem s oblibou hledíval ven.

„Sedni, Bento!“

„Nech mě koukat ven, mami.“

Když jsem byl malý, stál jsem, přikládal tvář na sklo a hleděl na kočího s jeho velkými holínkami, sedícího rozkročmo na levé mule a držícího uzdu pravé; v ruce třímal silný a dlouhý bič. Všechno bylo nepohodlné, holínky, bič i muly, ale jemu se to líbilo a mně také. Po stranách mi ubíhaly domy, krámy nebo také ne, otevřené nebo zavřené, s lidmi nebo bez nich a na ulici lidé, kteří přicházeli nebo odcházeli nebo uskakovali před kočárem velkými skoky nebo malými krůčky. Kdykoli došlo k shluku lidí nebo zvířat, kočár se zastavoval, a tehdy bylo divadlo zvlášť zajímavé; lidé stojící na chodníku nebo na zápražích hleděli na kočár a bavili se mezi sebou přirozeně o tom, koho asi veze. Když jsem byl starší, představoval jsem si, že to tuší a říkají: „To je paní z ulice Matacavalos, ta, co má syna, malého Benta.“

Tento kočár se stal natolik součástí matčina osamělého života, že když už žádného jiného nebylo,

jezdívali jsme v něm i nadále, a v ulici a čtvrti mu říkali „předpotopní archa“. Nakonec matka souhlasila, že jej vyřadí, ale hned neprodá; vzdala se ho jen proto, že ji k tomu nutily výlohy, které s ním měla. Důvod, abychom si ponechali tohoto vysloužilce, byl toliko citový; byla to vzpomínka na manžela. Všechno, co pocházelo od otce, uschovávalo se jako kus z něho, jako zbytek toho člověka, jako jeho neporušená a čistá duše. Ale tento zvyk byl také plodem staromilství, k čemuž se přátelům přiznávala. Matka lpěla na starých zvycích, starých mravech, starých idejích, starých módách. Mívala svou sbírku relikvií, nepotřebné hřebeny, kousek mantily, několik měděných mincí s daty 1824 a 1825, a aby všechno bylo starobylé, i sama se chtěla dělat starou; ale už jsem řekl, že v tomto případě se jí to tak zcela nedařilo.

KAPITOLA LXXXVIII

Čestná záminka

Ne, nápad jít na pohřeb nevyšel ze vzpomínky na kočár a na radosti, jež mi skýtal. Podstata byla v něčem jiném; v tom, že půjdu-li příštího dne na pohřeb, nemusím do semináře a mohu opět navštívit Capitu a mohu se tam zdržet. V tom to vězelo. Vzpomínka na kočár mohla přijít dodatečně, ale hlavní a bezprostřední byla tamta. Vrátním se na ulici Invalidů pod záminkou, že chci vědět, jak se daří slečně Gurgelové. Počítal jsem s tím, že všechno vyjde jako tehdy: zkormoucený Gurgel, Capitu se mnou na pohovce, ruka v ruce, účes...

„Poprosím maminku.“
 Otevřel jsem branku. Než jsem jí prošel, připomněl jsem si slova nebožtíkova otce a uslyšel zároveň slova matčina, jež jsem polohlasně opakoval:
 „Chudáček Manduca!“

KAPITOLA LXXXIX

Zdrábání

Matka celá strnula, když jsem ji požádal, aby mi dovolila jít na pohřeb.

„Zameškáš den v semináři . . .“

Upozornil jsem na své přátelství s Manducou a pak, jsou to chudí lidé . . . Všechno, na co jsem si vzpomněl, jsem řekl. Sestřenka Justina s tím nesouhlasila.

„Myslíš, že nemá jít?“ zeptala se jí matka.

„Myslím, že ne. Co je to za přátelství, které jsem nikdy nepozorovala?“

Sestřenka Justina zvítězila. Když jsem se o případu zmínil rodinnému příteli, usmál se a řekl, že skrytým sestřenčiným důvodem je pravděpodobně to, že nechce, abych dodal pohřbu „lesku svou osobou“. Ať to bylo cokoli, zlobilo mě to; příštího dne, když jsem o důvodu přemýšlel, začal jsem mu přicházet na chuť; později jsem v něm našel zvláštní požitek.

Příštího dne jsem šel kolem domu nebožtíkova, ale nevešel jsem ani se nezastavil — nebo zastavil-li jsem se, pak jen na chvilku, a to ještě kratší, než je tato, v níž vám to říkám. Nemýlím-li se, šel jsem dokonce rychleji obávaje se, že mě zavolají, jak tomu bylo minulého dne. Když už nemohu jít na pohřeb, raději dál než blízko. Kráčel jsem a myslel na toho chudáka.

Nebývali jsme přáteli, ani jsme se dlouho neznali. Důvěrnost? Jakápak důvěrnost mohla být mezi jeho nemocí a mým zdravím. Stýkali jsme se krátký čas a na dálku. Přemýšlel jsem o těchto stycích, připomínal si některé zážitky. Všechny se točily kolem polemiky, kterou jsme vedli před dvěma léty o . . . Těžko byste věřili, o čem to bylo. Šlo o krymskou válku.

Manduca žil uzavřen v domě, ležel v posteli a pro ukrácení dlouhé chvíle četl. Každou neděli odpoledne mu otec navlékl tmavou kazajku a odnesl ho dozadu do obchodu, odkud mohl pozorovat píd ulice a kolemjdoucí lidi. To bylo celé jeho rozptýlení. Tam jsem ho jednou uzřel a nemálo mě polekal; nemoc mu stravovala části těla, prsty nemohl narovnat; nebyl to zajisté pohled vábný. Bylo mi třináct až čtrnáct let. Podruhé jsem ho tam viděl, když jsme mluvili o krymské válce, která tenkrát zuřila a již byly plné noviny, Manduca řekl, že Spojenci musí zvítězit, a já odpověděl, že ne.

„No, uvidíme,“ odvětil. „Jedině kdyby na tomto světě nezvítězila spravedlnost, což je nemožné, a spravedlnost je na straně Spojenců.“

„Ne, pravda je na straně Rusů.“

Přirozeně jsme zastávali názor, který nám říkaly místní noviny, opisující zprávy zahraničních listů, ale možná že každý z nás měl mínění odpovídající našemu temperamentu. Býval jsem vždy svými názory trochu rusofilem. Hájil jsem právo Ruska, Manduca dělal totéž právu Spojenců a třetí neděli, když jsem se zastavil v krámu, dostali jsme se k tématu znovu. Tehdy Manduca navrhl, abychom si argumenty vyměnili písemně, a v úterý nebo ve středu jsem dostal dva listy, v nichž vykládal a bránil práva Spojenců a integritu Turecka a končil touto prorockou větou:

„Rusové do Cařihradu nevstoupí!“

Přečetl jsem ji a jal se ji rozebírat. Nevzpomínám si ani na jediný argument, jehož jsem použil, a snad není zajímavé je nyní znát, když se století chýlí ke konci; ale zůstala mi na ně vzpomínka, že byly nevyvratitelné. Šel jsem mu odevzdat svůj list osobně. Zavedli mě do alkovny, kde ležel na lůžku, jen zlehka přikryt prošivanou přikrývkou. Buď radost z polemiky nebo nějaká jiná příčina, na kterou si nevzpomínám, mě ochraňovala před vším hnusem, který vycházel z lůžka a z nemocného, a radost, s níž jsem mu podal papír, byla upřímná. Manducova tvář, ač odpuzující, ukryla v úsměvu, jímž se rozzářila, tělesný neduh. Přijal list a řekl, že jej přečte a odpoví naň, s takovým přesvědčením, že není jazyka, který by byl s to je slovy plně a pravdivě vyjádřit; nebylo přepjaté, nebylo hlučné, učinil je bez gesta, nemoc by je ani nedovolovala; bylo prosté, velké, hluboké, bezmezný požitek z vítězství, ještě dříve než se seznámil s mými argumenty. Měl již papír, pero a inkoust u postele. Po několika dnech jsem

dostal odpověď; nepamatuji si, zda přinášela nové důvody nebo ne; byl v ní větší zápal, ale konec byl stejný:

„Rusové do Cařihradu nevstoupí.“

Znovu jsem mu odpověděl a vzešla z toho na nějaký čas ohnivá polemika, v níž nikdo z nás neustupoval, neboť hájil své chráněnce mocně a srdnatě. Manduca byl vytrvalejší a pohotovější než já. Mne přirozeně rozptylovalo tisíce věcí, studium, zábavy, rodina, a vlastní zdraví, jež mě volalo k jiným úkolům. Manduca neměl kromě pídě ulice v neděli odpoledne nic než tuto válku, jež byla sice věcí města a světa, ale o níž se s ním nikdo nechtěl bavit. Náhoda učinila ze mne jeho oponenta; a protože rád psal, vložil se do sporu, jako by to byl nový a účinný lék. Smutné a dlouhé hodiny staly se nyní krátkými a veselými; oči odvykly pláči, jestli snad dříve plakávaly. Pocítil jsem tuto změnu na samotném chování jeho otce a matky.

„Nedovedete si představit, jak se mu daří nyní, co mu píšete ty listy,“ řekl mi majitel krámu jednou u vrat. „Hodně mluví a směje se. Sotva pošlu příručího s listy k vám, hned chce znát odpověď, a když dlouho nejde, chce, abych se zeptal malého otroka, až půjde kolem. Mezitím čte znovu noviny a dělá si poznámky, ale sorva dostane vaše listy, nedočkavě se na ně vrhá a ihned začíná psát odpověď. Někdy nejlí nebo jí špatně; chtěl jsem vás proto požádat jen o to, abyste mu je neposílal v době snídaně nebo oběda . . .“

První jsem byl unaven já. Začal jsem odpovědi odalovat, až jsem toho nechal docela; on ještě dvakrát nebo třikrát po mém odmítní naléhal, ale když nedostal žádnou zprávu, snad z únavy, nebo aby

mě neobtěžoval, skoncoval úplně se svými apologiemi. Poslední z nich, stejně jako první, jako všechny, stvrzovala tutěž věčnou předpověď:

„Rusové do Cařihradu nevstoupí!“

Nevstoupili, měl pravdu, ani tehdy, ani potom, ani dosud. Ale bude ta předpověď věčně platná? Nevstoupí přece jednoho dne? Těžká otázka. I Manduca potřeboval k vstupu do hrobu tři roky rozkladu, a je jisté, že příroda stejně jako historie nežertuje. Jeho život odolával jako Turecko; a podlehl-li nakonec, bylo to proto, že neměl spojence, Anglii a Francii, nelze-li za spojence považovat prostou dohodu medicíny a farmacie. Nakonec umřel, jako umírají státy; v našem zvláštním případě nejde o to vědět, zda Turecko zemře, protože smrt neušetří nikoho, ale zda Rusové jednoho dne vstoupí do Cařihradu; to byla otázka pro mého malomocného souseda pod bédnou, chatrnou a smrdutou příkrývkou . . .

KAPITOLA XCI

Poznatek, který utěšuje

Je jasné, že úvahy, které zde vykládám, nevznikly tehdy na cestě do semináře, nýbrž nyní v pracovně v Engenho Novu. Tehdy jsem vlastně neuvažoval, jedině snad tak: že jsem kdysi sousedovi Manducovi poskytl úlevu. Dnes, když to lépe zvážím, myslím, že jsem mu neposkytl jen úlevu, nýbrž učinil ho šťastným. A tento poznatek mě utěšuje; teď už nezapomenu, že jsem dal dva tři měsíce štěstí jednomu ubožákovi a pomohl mu zapomenout na nemoc a to

ostatní. To už něco znamená v bilanci mého života. Jestliže na onom světě je jakás takás odměna za ctnosti, které nebyly v našem úmyslu, tato splatí jeden nebo dva z mých nesčetných hříchů. Pokud jde o Manducu, nemyslím, že to byl hřích, stavět se proti Rusku, ale když ano, pak už čtyřicet let pyká v očistci za štěstí, kterého se mu dostalo ve dvou až třech měsících, — z čehož usoudí (příliš pozdě), že měl raději trpět a žádné názory nezastávat.

KAPITOLA XCII

Čert není tak ošklivý, jak ho malují

Manducu pochovali beze mne. Mnohým jiným se stalo totéž a nic jsem přitom nepociťoval, ale tento případ mě zvláště dojímal z příčin, které jsem již uvedl. Pociťil jsem také jakousi melancholii při vzpomínce na první životní polemiku, na radost, s jakou přijímal mé listy a snažil se je vyvracet, nepočítaje v to požitek s kočárem . . . Ale čas rychle smazal všechny stesk a minulost se již nevzkřísila. A nejen čas; pomohly mu i dvě osoby, Capitu, jejíž obraz spal se mnou tutěž noc, a druhá, o které promluví v příští kapitole. Zbytek této kapitoly má být jen prosbou, aby ten, kdo bude číst tuto knihu s větší pozorností, než to od něho vyžaduje cena výtisku, došel k závěru, že čert není tak ošklivý, jak ho malují. Chci tím říci . . .

Chci tím říci, že můj soused z Matacavalos, zmírňuje svou nemoc protiruským smýšlením, dával rozkladu svého těla duchovní jiskru, která ho utěšovala. Existují lepší útěchy, to je jisté, a jedna z nej-

skvělejších je netrpět ani touto, ani žádnou jinou nemocí, ale příroda je natolik božím dílem, že se takovými protiklady baví, a těm, kdo vzbuzují největší hnus a jsou sklíčení, kyne květinou. A možná že právě tím se stává květina krásnější; můj zahradník tvrdí, že mají-li mít fialky pronikavější vůni, potřebují prasečí hnůj. Nezkoumal jsem to, ale musí to být pravda.

KAPITOLA XCIII

Přítel místo nebožtíka

Ta druhá osoba se zahlazující silou byl můj spolužák Escobar, který se v neděli před polednem objevil v Matacalos. Přítel tak nahradil nebožtíka, a to takový přítel, který dobrých pět minut tiskl mou ruku, jako by mě už mnoho měsíců neviděl.

„Poobědváš se mnou, Escobare?“

„Právě proto jsem přišel.“

Matka mu poděkovala, že se přátelí se mnou, a on velmi zdvořile odpověděl, i když poněkud nesměle, jako by mu scházelo vhodné slovo. Už jsi viděl, že tomu tak není, býval pánem svých slov, ale člověk není ve všech chvílích stejný. Vcelku řekl, že si mě váží pro mé dobré vlastnosti a dokonalé vystupování; v semináři mě všichni prý mají rádi, jinak to ani nemůže být, dodal. A stále mluvil o vychování, o dobrých příkladech, „o milé a jedinečné matce“, již mi dalo nebe . . . To všechno zajímavým a chvějícím se hlasem.

Všichni ho měli rádi. Byl jsem tak spokojen, jako by Escobar byl můj objev. José Dias prohodil o něm dva superlativy, strýc Cosme si s ním dvakrát rozdál

partii a sestřenka Justina nenalezla na něm poskvrný; později ano, druhou nebo třetí neděli se nám doznala, že přítel Escobar je trochu vtíravý a má oči policajta, nic jim neujde.

„Jsou to jeho oči,“ vysvětlil jsem.

„Neříkám, že patří jinému.“

„Jsou to oči člověka hloubajícího,“ mínil strýc Cosme.

„Jistě,“ dodal spěšně José Dias; „ovšem, dona Justina může mít trochu pravdu. Ta je v tom, že jedina věc druhou nevylučuje a hloubání se velmi dobře snáší s přirozenou zvědavostí. Zdá se, že je zvědavý, to ano, ale . . .“

„Mně připadá, že je to velmi vážný mladík,“ řekla matka.

„Správně!“ potvrdil José Dias, aby se jí neprotivil.

Když jsem Escobarovi pověděl, co si o něm myslí matka (aniž jsem mu přirozeně pověděl, co si o něm myslí ostatní), viděl jsem, že má neobyčejnou radost. Poděkoval, říkal, že mu lichotí, a také pěl chvály na matku, na tu vážnou, důstojnou a mladou dámu, hodně mladou . . . Kolik jí asi je?

„Bylo jí čtyřicet,“ odpověděl jsem váhavě z ješitnosti.

„Není možná!“ zvolal Escobar. „Čtyřicet let! Nevypadá ani na třicet; je velmi mladá a hezká. I ty máš po ní oči, které jí dal Bůh; jsou to přesně její oči. Už je dlouho vdovou?“

Vypravoval jsem mu, co jsem věděl o jejím životě a o otci. Escobar pozorně naslouchal, kladl další otázky, žádal vysvětlení těch částí, které jsem vynesl nebo jež byly nejasné. Když jsem mu řekl, že si nic nepamatuji z doby, kdy jsme žili na venkově,

neboť jsem byl tehdy malý, vyprávěl mi dvě nebo tři vzpomínky ze svého dětství, když mu byly tři roky, a jež měl dosud živě před očima. A nepomýšlíme snad vrátit se na venkov?

„Ne, teď už se nevrátíme. Podívej se, ten černocho, co tamhle jde kolem nás, je odtamtud. Tomáši!“

„Mladej pane!“

Octli jsme se v zahrádce a černocho byl právě v pilné práci; přistoupil k nám a čekal.

„Je ženatý,“ řekl jsem Escobarovi. „Kdepak je Marie?“

„Sím, mlátí kukuřici, mladej pane.“

„Ty se ještě pamatuješ na venkov, Tomáši?“

„Jakpak ne, mladej pane.“

„Dobrá, tak už jdi.“

Ukázal jsem dalšího, ještě dalšího a ještě dalšího, jednou Petra, jednou Josefa, jednou Damiána . . .

„Všechna písmena abecedy,“ poznamenal Escobar.

Opravdu, byla to různá písmena, teprve jsem si toho všiml; předvedl jsem mu ještě další otroky, některé se stejnými jmény a rozlišující se jedině příjmením nebo nějakou osobní vlastností, jako Jan Vzpurný, Marie Tlustá, nebo podle rodiště Petr Benguelský, Antonín Mosambický . . .

„A jsou všichni tady u vás?“ zeptal se.

„Ne, někteří si hledají obživu venku, na ulici, jiné jsme pronajali. Nebylo možno mít všechny doma. A ne všichni jsou z venkova; většina jich zůstala tam.“

„Jen tomu se divím, že si dona Glória tak rychle zvykla žít v městském domě, kde je všechno tak stísněné; tam jste to měli přirozeně rozlehlejší.“

„Nevím, ale zdá se, že ano. Mamínka má jiné do-

my, větší než tento; říká však, že chce zemřít zde. Ostatní pronajala; některé jsou hodně velké, jako třeba ten, co je v ulici V kotcích . . .“

„Znám jej, je pěkný.“

„Také v Rio Compridu, v Cidade Nově, jeden v Catete . . .“

„Zřejmě nepostrádá střechu nad hlavou,“ uzavřel, přátelsky se usmívaje.

Kráčeli jsme do zadního traktu domu. Prošli jsme kolem valchy; chvíli se tam zastavil, všiml si kamene na klepání prádla a prohodil několik poznámek o čistotě; pak jsme šli dále. Co při tom poznamenával, už si nepamatuji; vzpomínám si jen, že jsem to považoval za duchaplné, smál jsem se a on také. Moje veselost probouzela jeho veselost a nebe bylo tak modré a ovzduší tak jasné, že to vypadalo, jako by se příroda smála s námi. To jsou ty dobré chvíle na tomto světě. Escobar se vyslovil o této shodě nitra s vnějším světem slovy tak jemnými a vznešenými, že mě dojala. Když pak jsme došli k otázkám krásy mravní ve spojení s krásou tělesnou, začal opět mluvit o matce, o „dvojnásobném anděli“, jak řekl.

KAPITOLA XCIV

Aritmetické pojmy

Víc k tomu neřeknu, už toho bylo dost. Dovedl nejen chválit a myslet, uměl také rychle a dobře počítat. Měl počtářskou hlavu ($2 + 2 = 4$). Stěžil si můžete představit, s jakou lehkostí z paměti sčítal nebo násobil. Dělení, které bylo vždy pro mne nesnadným úkonem, bylo pro něho hračkou: přivřel trochu oči,

obrátil je zřehůru a mumlaje vyslovoval číslice: hotovo. A to sedmi, třinácti, dvacetimístné číslice. Měl takové nadání, že si zamiloval i samé číslice součtů, a byl toho názoru, že číslice, ač jich je málo, jsou pojmově bohatší než těch dvacet pět písmen abecedy.

„Jsou písmena naprosto zbytečná a jiná postradatelná,“ říkával. „Jakou různou službu konají *d* a *t*? Mají skoro stejný zvuk. Totéž možno říci o *b* a *p*, totéž o *s*, *c* a *z*, totéž o *k* a *g* atd. Jsou to kaligrafické klamy. Všimni si číslic: nenajdeš dvě, které by měly stejnou úlohu; 4 je 4 a 7 je 7. A obdivuj se, s jakou krásou jedna 4 a jedna 7 tvoří něco, co se vyjádří 11. Nyní zdvojnásob 11 a dostaneš 22; násob stejným číslem, dostaneš 484 a tak dále. Ale největší vymoženost je používání nuly. Nula sama o sobě nemá žádnou hodnotu; ale úloha tohoto negativního označení je právě v tom, že hodnotu zvyšuje. Samotná číslice 5 je 5; přidej k ní dvě 00 a máš 500. Nuže to, co nemá žádnou hodnotu, dává velkou hodnotu, což zdvojená písmena nedovedou, neboť stejně tak *saji* s jedním *s* jako s dvěma *ss*.“

Protože jsem byl v pravopise odchovancem svých rodičů, jen stěží jsem naslouchal takovému rouhání, ale neodvažoval jsem se to zavrhnout. Přesto jsem jednoho dne pronesl několik obranných slov, načež odpověděl, že to je předsudek, a dodal, že aritmetické pojmy mohou jít do nekonečna, protože jejich výhoda je v snadnější manipulaci. Tak například nejsem prý schopen rychle vyřešit filosofický nebo lingvistický problém, kdežto on může ve třech minutách sečíst libovolná množství čísel.

„Například . . . zkus to, dej mi hromadu čísel, které neznám, a ani předem nemohu znát . . . hled,

řekni mi, kolik domů má tvá matka a jaký nájem dostává z každého, a neřeknu-li ti za dvě, ba dokonce, za jednu minutu celkovou sumu, ať visím!“

Přijal jsem sázku a příští den jsem mu přinesl na papírku počet domů a nájmu. Escobar vzal papír, prolítl jej očima, aby si číslice vryl do paměti, a zatímco jsem sledoval hodinky, on zvedal zřítelnicu, zavíral víčka a mumlal . . . Ach, vítr není rychlejší! Řečeno, uděláno; za půl minuty zvolal:

„To dělá 1070 reisů měsíčně.“

Byl jsem ohromen. Uvaž, bylo to neméně než deset domů a nájemné bylo u každého jiné, pohybovalo se od 70 do 180 reisů. No a to všechno, k čemu já bych potřeboval tři nebo čtyři minuty — a ještě bych to musil mít na papíře —, provedl Escobar z paměti, hravě. Hleděl na mne vítězně a ptal se, zda je to tak přesně. Jen abych mu ukázal, že ano, vytáhl jsem z kapsy lístek, na němž jsem měl celkovou částku, a ukázal mu jej; bylo to přesně tak, žádná chyba: 1070 reisů.

„To dokazuje, že aritmetické pojmy jsou jednodušší, a proto bližší přírodě. Příroda je prostá. Jen umění je složité.“

Byl jsem tak nadšen dovedností svého přítele, že jsem jej musil obejmout. Byli jsme na nádvoří; našich projevů si všimli jiní seminaristé; páterovi, který byl s nimi, se to znelíbilo.

„Skromnost,“ pravil k nám, „nepřipouští tyto přemrštěné projevy; můžete si jeden druhého vážit, ale vyjadřovat to mírněji.“

Escobar poznamenal, že z těch ostatních a z pátera mluví závist, a navrhl mi, abychom žili každý zvlášť. Přerušil jsem ho, že ne; je-li to závist, tím hůře pro ně.

„Provedme jim nějaké šibalství!“

„Ale . . .“

„Budme ještě lepšími přáteli než dosud.“

Escobar mi stiskl potají ruku takovou silou, že mě ještě dnes bolí prsty. Je to ovšem klam, ne-li vliv dlouhých hodin, kdy jsem bez ustání psal. Odložme pero na nějakou chvíli . . .

KAPITOLA XCV

Papež

Přátelství s Escobarem sílilo a rozkvétalo; ale ani José Dias nechťel v tomto směru zůstat pozadu. Po prvním týdnu mi řekl doma toto:

„Teď už je to jisté, že brzy vystoupíš ze semináře.“

„Já?“

„Počkej do zítřka. Půjdu na partii s jistými pány; zítra, tam v salónu nebo na dvoře, na ulici, až půjdu na mši, ti řeknu, jak věc stojí. Je to myšlenka tak svatá, že se hodí i do svatyně. Zítra, Bentíku.“

„Ale je to jisté?“

„Docela jisté.“

Příštího dne mi to tajemství odhalil. Přiznám se, že jsem byl v prvním okamžiku unesen. Mělo v sobě cosi vznešeného a duchovního, co se mně semináristovi zamlouvalo. Šlo prostě o toto: podle jeho názoru matka lituje toho, co udělala, a přeje si, aby mě mohla mít venku, ale chápe, že morální pouto slibu ji drží tak pevně, že se z něho sotva dostane. Musela by slib zrušit, a k tomu by potřebovala podle Písma svatého pravomoc rozvazovat sliby, danou apoštolům. Pojedeme tedy spolu do Říma

požádat papeže o rozhršení . . . Co prý o tom soudím?

„Zdá se mi to dobré,“ odpověděl jsem po několika vteřinách přemýšlení. „Může to být dobrý prostředek.“

„Je to jediný, Bentíku, jediný! Ještě dnes si pohovořím s donou Glórií, vyložím jí všechno a můžeme odjet za dva měsíce nebo dříve . . .“

„Bylo by líp pohovořit si příští neděli; ještě to promyslím . . .“

„Ach Bentíku!“ přerušil mě rodinný přítel. „Promyslet, a co? Ty se chceš . . . Mám to říci? Nebudeš se zlobit na svého starého přítele? Ty se chceš poradit s jistou osobou.“

Přesně vzato šlo o dvě osoby, o Capitu a Escobara, ale tvrdošjně jsem zapíral, že bych se chtěl s někým poradit. S kým, s rektorem? Takový plán bych mu přirozeně nesvěhoval. Ne, ani rektorovi, ani profesorovi, ani nikomu jinému; chci jen týden času k přemýšlení, v neděli dám odpověď, a už nyní mu říkám, že se mi ten nápad nezdá špatný.

„Ne?“

„Ne.“

„Tak se rozhodněme hned dnes.“

„To není jen tak, jet do Říma.“

„Kdo má ústa, trefí do Říma, a ústa v našem případě jsou peníze. Ty si můžeš vzít na útratu, kolik chceš . . . já ne; pár bot, tři košile a chléb vezdejší, víc nepotřebuji. Budu jako svatý Pavel, který žil z práce, pokud kázal slovo boží. No a já je nebudu kázat, ale půjdu si pro ně. Vezmeme si dopis i od internuncia, od biskupa, dopisy pro našeho vyslance, dopisy od kapucínů . . . Vím, jakou námitku mohou mít proti tomuto nápadu; řeknou, že dispens

je možné žádat i na dálku; je zbytečné dále o tom mluvit, stačí uvážit, že je mnohem slavnostnější a krásnější vejít do Vatikánu, padnout se svou prosbou o milost papežovi k nohám, ty, zaslíbený kněz, který přicházíš prosit pro svou milovanou a něžnou matku od Boha dispens. Vybav si ten obraz, jak líbáš nohy knížeti apoštolů; Jeho Svatost se sklání s apoštolským úsměvem, táže se, naslouchá, dává ti roz-
hřešení a žehná. Andělé přihlížejí, Panna Maria doporučuje přesvatému synu svému, aby všechna tvá přání, Bentiku, byla uspokojena a aby to, co miluješ na zemi, bylo stejně milováno na nebi . . .“

Víc neřeknu, protože já musím kapitolu ukončit, a on svou řeč neukončil. Utočil na mé katolické a milenecké cítění. Viděl jsem, jak se matce ulevilo, viděl jsem Capituinu šťastnou duši, obě doma a já s nimi a on s námi, všechno jako výsledek malé cesty do Říma, o kterém jsem věděl jen ze zeměpisu, kde leží; sice i z náboženství, ale nikoli to, zda vzdálenost bude podle Capituiny vůle. Ale v tom je jádro věci. Bude-li se to Capitu zdát daleko, nepůjdu; ale je třeba ji vyslechnout a Escobara taktéž, jistě mi dá dobrou radu.

KAPITOLA XCVI

Náhradník

Vyložil jsem Capitu nápad José Diase. Pozorně mě vyslechla a zesmutněla.

„Jakmile odjedeš, docela na mne zapomeš.“

„Nikdy.“

„Zapomeš. Říkají, že Evropa je tak hezká, a

hlavně Itálie. Zpěvačky přece přicházejí odtamtud. Zapomeneš na mne, Bentiku. A není jiné řešení možné? Dona Glória by si k smrti přála, abys opustil seminář.“

„To vím, ale domnívá se, že je vázána slibem.“

Capitu na jiný nápad nepřišla, ale ani tento se jí nezamlouval. Cestou mě prosila, abych přísahal, že se vrátím do šesti měsíců, jestli náhodou půjdu do Říma.

„Přísahám.“

„Při Bohu?“

„Při Bohu. Při všem. Přísahám, že než uplyne šest měsíců, budu zpátky.“

„Ale co když tě papež ještě nezproští?“

„Sdělím ti to.“

„A budeš-li lhát?“

To slovo se mě bolestně dotklo a nenapadlo mě honem, jak jí odpovědět. Capitu převedla celou záležitost v žert, smějíc se a nazývajíc mě pokrytcem. Pak prohlásila, že mé přísaze věří, ale ani tak hned nesouhlasila; podívá se prý, není-li jiná možnost, a já to mám udělat také.

Když jsem se vrátil do semináře, vypravoval jsem všechno příteli Escobarovi, který mě vyslechl stejně pozorně a končil týmž smutkem jako ona. Oči, obvykle plaché, takřka mě hltaly. Najednou jsem zpozoroval, jak se obličej rozjasnil, bleskl nápad. A slyšel jsem, s jakou slastí říká:

„Ne, Bentiku, toho není třeba. Existuje něco lepšího — těžko říci lepšího, protože nad Svatého otce nic lepšího není —, ale vím o něčem, co bude působit stejně.“

„A co?“

„Tvá matka slíbila Bohu, že mu dá kněze, že?

Dobrá, tak ať mu dá kněze, ale nemusíš to být ty. Může si docela dobře vzít nějakého sirotka za vlastního, dát ho vysvětit za své peníze a má kněze u oltáře, aniž bys . . .“

„Chápu, chápu, to je totéž.“

„Nemyslíš?“ pokračoval. „Porad se o tom s pronotářem; řekne ti, zda je to totéž, nebo, chceš-li, poradím se sám; bude-li se vytáčet, promluvíme s panem biskupem.“

Uvažoval jsem:

„Ano, myslím, že je to správné; skutečně, slib se splní, kněz bude zachován.“

Escobar poznamenal, že z hospodářského hlediska je otázka snadná; matka vydá tolik, co na mne, a takový sirotek nepotřebuje velké pohodlí. Připomněl vyšší nájemného za domy, 1070 reisů, kromě otroků . . .

„Není jiného východiska,“ řekl jsem.

„A pak odejdeme společně.“

„Ty také?“

„Já také. Zdokonalím se v latině a odejdu; teologii nepotřebuji. Ani latina není potřebná; načpak, v obchodě?“

„*In hoc signo vinces,*“ řekl jsem se smíchem.

Myslel jsem, jak jsem vtipný. Ach, jak je s nadějí všechno hned veselejší. Escobar se usmál, odpověď se mu zřejmě líbila. Pak jsme přemýšleli každý o sobě, pravděpodobně se zasněnými očima. Alespoň jeho bylo takové, když jsem se probral ze svého snění a znovu poděkoval za navržený plán; lepší by ani nemohl být. Escobar mně naslouchal navýsost spokojený.

„Opět jednou,“ řekl vážně, „dochází k dobré družbě mezi náboženstvím a svobodou.“

Odchod

Všechno se událo podle předpokladu. Matka trochu zaváhala, ale nakonec svolila, když se páter Cabral poradil s biskupem a přišel říci, že ano, že to jde. Opustil jsem seminář koncem roku.

Bylo mi tehdy něco přes sedmáct let . . . tady by měla být polovina knihy, ale má nezkušenost zaviničila, že jsem zůstal pozadu za pérem a s nejlepší částí vyprávění přicházím takřka na konec rukopisu. Teď už nezbyvá než dovést je do konce milovými kroky, kapitolu za kapitolou, málo vylepšovat, málo přemýšlet, všechno zhuštěně. Už tato stránka vydá za měsíce, další vydají za léta a takto dojdeme na konec. Jednou z obětí, již přináším této tvrdé nutnosti, je rozbor mých sedmnáctiletých citů. Nevím, zda ti někdy bylo sedmáct let. Jestliže ano, pak víš, že je to věk, v němž půlka muže a půlka chlapce tvoří podivný celek. Já jsem byl nanejvýš podivný, řekl by rodinný přítel José Dias, a neřekl by to špatně. Co tato superlativní vlastnost ve mně vykonala, nebudu moci zde nikdy říci, aniž upadnu do chyby, kterou právě odsuzuji; avšak rozbor mých tehdejších citů patřil do mého plánu. Jako odchovanec semináře a matčin syn pociťoval jsem již pod duchovní slupkou jisté náznaky bujnosti a odvahy; bylo to z krve, ale také z děvčat, která mě přiváděla z klidu v oknech a na ulici. Líbil jsem se jim a říkala mi to; některá si chtěla prohlédnout mou krásu z větší blízkosti, a ješitnost je začátek zkaženosti.

Pět let

Zvítězil rozum; šel jsem na studie. Bylo mi osmáct, devatenáct, dvacet, jedenadvacet; ve dvaadvaceti jsem se stal bakalářem práv.

Všechno se kolem mne změnilo. Matka se rozhodla, že zestárne; ale i tak objevovaly se jí bílé vlasy jen nerady, tu a tam, pořídku; čepec, šaty, nízké a nehlukné střevíce byly tytéž jako kdysi. Už tak čiperně nepobíhala. Strýc Cosme trpěl srdeční chorobou a chystal se na penzi. Sestřenka Justina přišla jen trochu do let. José Dias také, ale ne natolik, aby mi neprokázal laskavost účastí na mé promoci a společným výletem do hor, veselý a svěží, jako by bakalářem byl on. Capituina matka umřela, otec odešel na odpočinek ve stejné hodnosti, s jakou chtěl podat demisi životu.

Escobar začal obchodovat s kávou, když předtím čtyři léta pracoval v jedné z předních riodejaneirských firem. Podle mínění sestřenky Justiny pomýšlel, že nabídne sňatek mé matce; ale mysleli na něco takového, nelze opominout velký věkový rozdíl. Možná že pomýšlel jen na to, učinit z ní společníci svých prvních obchodních transakcí, a opravdu, na mou prosbu mu matka půjčila nějaké peníze, které jí vrátil hned, jak to bylo možné, ale neodpustil si tuto poznámku: „Dona Glória je strašpytel a bez ctížádosti.“

Odloučení neochladilo naše vztahy. Zprostředkoval výměnu dopisů mezi mnou a Capitu. Od první chvíle, kdy ji uviděl, velice mě podporoval v naší lásce. Vztahy, jež navázal se Sanchiným otcem,

upevnilly ještě více ty, které už měl ke Capitu, a způsobily, že byl přítelem nás obou. Zpočátku jí bylo zatěžko vidět v něm přítele, měla raději José Diase, ale José Dias mi nehověl, neboť jsem k němu choval ještě trochu dětské úcty. Zvítězil Escobar; ač s nevolí, odevzdala mu první dopis, který se stal matkou a babičkou ostatních. Ani pak, když se oženil, nepřestal dělat poslíčka lásky... A oženil se — hádej s kým —, oženil se s hodnou Sanchou, Capituinou přítelkyní, takřka její sestrou, kterou kdysi v dopise nazval svou „roztomilou švagrovou“. Tak vznikají náklonnosti a příbuzenské vztahy, mňlostná dobrodružství a knihy.

KAPITOLA XCIX

Syn jako by otci z oka vypadl

Když jsem se po promoci vrátil, matka se takřka štěstím zalykala. Ještě slyším hlas José Diase, jak vida nás v objetí, pravil citátem z evangelia sv. Jana: „Ženo, hle tvůj syn! Synu, hle tvá matka!“

Matka v slzách poznamenala:

„Milý Cosme, že je, jako by otci z oka vypadl?“

„Ano, má z něho něco, oči, rysy ve tváři. Celý otec, ale trochu modernější,“ dodal žertem. „A řekni mi teď, milá Glório, nebylo to lepší, že se nechtěl mermomocí stát knězem? Jen se podívej, jestli by z toho šviháka mohl být pořádný farář.“

„Jakpak se daří mému nástupci?“

„Dobře, za rok bude vysvěcen,“ odpověděl strýc Cosme. „Musíš přijít na jeho svěcení; já také půjdu, jestliže mi to dovolí srdce, můj pán a velitel. Je

dobře, když se vcítíš do duše druhého, jako bys dostával svěcení sám do sebe.“

„Správně!“ zvolala matka. „Ale jen se dobře podívej, milý Cosme, jen se podívej, ta postava, to je celý můj nebožtík manžel. Pohled, Bentíku, pohled dobře na mne. Vždy jsem shledávala, že se mu podobáš, ale teď ještě více. Jen knírek tě trochu mění . . .“

„Ano, Glório, ten knírek skutečně . . . ale je velice podobný.“

Matka mě políbila s takovou něhou, že to nedovedu popsat. Strýc Cosme, aby ji potěšil, oslovil mě doktor, José Dias také a ostatní v domě, sestřenka, otroci, návštěvy, Pádua, jeho dcera a pak i má matka, všichni mi ten titul dávali.

KAPITOLA C

„Budeš šťastný, Bentíku!“

V pokoji, rozbaluje kufr a vytahuje z pouzdra diplom, začal jsem přemýšlet o štěstí a o slávě. Představoval jsem si svatbu a skvělou kariéru, zatímco mi José Dias mlčenlivě a čile pomáhal. Jedna neviditelná sudička přistoupila ke mně a řekla mi zároveň něžným i vroucím hlasem: „Budeš šťastný, Bentíku; budeš šťastný.“

„A proč bys neměl být šťastný?“ zeptal se José Dias, narovnáváje záda a díváje se na mne.

„Vy jste slyšel?“ zeptal jsem se udiveně, zvedaje se také.

„Co slyšel?“

„Hlas, který říkal, že budu šťastný?“

„To je mi dobré! Vždyť jsi to říkal sám . . .“

Ještě nyní bych mohl přísahat, že to byl hlas sudičky; sudičky, vypuzené z pohádek a bájí, uchýlily se přirozeně do lidského srdce a mluví odtamtud. Tuto jsem například velmi často slyšel jasně a zřetelně. Asi byla sestřenkou skotských čarodějnic: „Budeš králem, Macbethe!“ — „Budeš šťastný, Bentíku!“ Konec konců je to tatáž předpověď s tímž univerzálním a věčným refrémem. Když jsem se vzpamatoval z údivu, zaslechl jsem, jak José Dias uzavírá proslov:

„ . . . musíš být šťastný, zasloužíš si to, stejně jako sis zasloužil tenhle diplom, který ti nikdo nedal z milosti. Ty výborné, které jsi dostal ze všech předmětů, jsou toho důkazem; už jsem ti vyprávěl, co jsem soukromě slyšel z úst profesorů, samé chvály; ostatně, štěstí, to není jen sláva, je to také něco jiného . . . Ach, ty ses nesvěděl se vším starému José Diasovi! Ubohý José Dias už patří do starého železa, není ti už k ničemu; teď už máš jiné, Escobary . . . Nepopírám, že to je velmi slušný mladík, a pracovitý a manžel k pohledání; ale konečně i starý člověk dovede mít rád . . .“

„Ale co je?“

„Co by bylo. A komupak jsi všechno neřekl? . . . Ten důvěrný vztah k sousedům musel tak skončit, protože je skutečně požeňnáním nebes, vždyť ona je anděl nejandělštější . . . Promiň, že přeháním, Bentíku, to já jen tak chtěl zdůraznit dokonalost té dívky. Kdysi jsem měl jiný názor; mylně jsem pokládal její dětské způsoby za projevy charakteru a neviděl, že to rozpustilé děvčátko se svýma již přemýšlivýma očima je rozmarným květem zralého a sladkého plodu . . . Pročpak jsi mi také nevypravoval, co

ostatní vědí a co u vás doma už dávno tuší a schvalují?“

„Maminka to skutečně schvaluje?“

„No a? Mluvili jsme o tom a ona se mě laskavě ptala na mé mínění. Zeptej se jí, co jsem jí řekl naprosto jasně a přesně; zeptej se jí. Řekl jsem jí, že by si nemohla přát pro sebe lepší snachu, hodnou, chytrou, nadanou, oblíbenou u lidí . . . a takovou hospodyni, že lepší si nemůžeš přát. Po smrti své matky se stará o celou domácnost. Pádua, teď co šel do penze, nedělá už nic, než pobírá důchod a odevzdává jej dceři. Dcera s penězi hospodaří, platí účty, vede knihu výdajů, stará se o všechno, o živobyčí, prádlo, světlo; viděl jsi to už loni. A pokud jde o krásu, víš to lépe než kdokoliv jiný . . .“

„Ale skutečně se maminka radila s vámi o našem sňatku?“

„Přímo ne; ráčila se mě zeptat, jestli by Capitu byla dobrou manželkou; já jsem v odpovědi mluvil o snaše. Dona Glória proti tomu nic nenamítala a dokonce se ztelně usmívala.“

„Maminka se o Capitu zmiňovala v každém dopise.“

„Víš, že se velmi dobře snášejí, a proto se tvá sestřenka stále více vzteká. Alespoň se teď rychleji provdá.“

„Sestřenka Justina?“

„Ty to nevíš? Jsou to přirozeně řeči; ale konečně, doktor João da Costa odvoděl před několika měsíci a říká se (sám to nevím, říkal mi to pronotář), říká se, že oba jsou zpola srozuměni praštit s vdovstvím a vzít se. Možná že z toho nic nebude, ale není to tak nepodložené, přestože vždycky považovala doktora za svazek kostí. To by ona musila být hřbitovem,“

poznámenal se smíchem; a hned zas vážně: „Říkám to žertem . . .“

Zbytek jsem neslyšel. Slyšel jsem jen hlas vnitřní sudičky, která mi opakovala, ale tehdy už beze slov: „Budeš šťastný, Bentíku!“ A Capituin hlas mi říkal totéž v různých obměnách a podobně i hlas Escobarův, oba mi potvrzovaly Diasovu zprávu ze svého vlastního dojmu. Konečně i matka, když jsem ji šel po několika týdnech požádat o svolení k sňatku, dala mi kromě souhlasu stejnou předpověď, ovšem poněkud upravenou, jak se na matku sluší: „Budeš šťastný, drahý synu!“

KAPITOLA CI

V nebi

Nuže, budme šťastni najednou, dříve než se čtenář unaven čekáním dopálí a praští druhou částí knihy; vezměme se. Bylo to v roce 1865, jednoho deštivého březnového odpoledne. Když jsme došli na výšinu Tijuca, kde bylo naše novomanželské hnízdečko, nebe děšť zastavilo a zažehlo hvězdy, nejen ty známé, ale i jiné, jež budou teprve objeveny za mnoho set roků. Byla to veliká laskavost, a nikoli jediná. Svátý Petr, nebeský klíčník, otevřel nám brány, nechal nás vstoupit, a poklepav nás berlí, zarcitoval několik veršů své první epištoly: „Ženy ať jsou poddány mužům svým . . . Jejich ozdoba nebudiž splétání vlasů nebo zlaté spony, ale člověk, který je skryt v srdci . . . Taktéž vy, muži, žijte s nimi, prokazujte jim úctu jako nejkřehčím nádobám a spoludědičkám milosti života . . .“ Vzápětí

pokynul andělům a ti zapěli úryvek z „Písně písní“ tak virtuózně, že by vyvrátili hypotézu italského tenora, kdyby provedení bylo na zemi; ale bylo to v nebi. Hudba doplňovala text, jako by se byly zrodily společně po vzoru Wagnerových oper. Pak jsme navštívili část toho rajskeho místa. Buď klidný, nebudu nic popisovat, lidský jazyk nemá pro to ani vhodných slov.

Ostatně, to všechno mohlo být pouhým snem; nic není přirozenějšího pro bývalého seminaristu než slyšet všude latinu a Písmo. Avšak Capitu, která neznala Písmo ani latinu, naučila se zpaměti některým slovům, například těmto: „Ve stínu jeho, jak prahla jsem, sedím.“ Pokud jde o slova sv. Petra, řekla mi příštího dne, že s nimi souhlasí, že jsem jedinou ozdobou a jedinou sponou, kterou kdy na sebe zavěsí. Nato jsem odpověděl, že moje manželka bude mít vždy jen nejjemnější ozdoby z tohoto světa.

KAPITOLA CII

Jako vdaná žena

Představ si hodiny, které by měly jen kyvadlo bez ciferníku, takže bys číslice neviděl. Kyvadlo by se pohybovalo ze strany na stranu, ale žádný vnější znak by nezaznamenával chod času. Takový byl ten týden v Tijuce.

Tu a tam jsme se vraceli do minulosti a bavili se tím, že jsme si připomínali vše, co bývalo smutné i nepřijemné, ale i to byl jen způsob, jak žít pro sebe. Tak jsme znovu prožívali své dlouhé milenecké období, léta mladosti, tu výpověď, o níž se mluví

v prvních kapitolách, a smáli se José Diasovi, který naší známosti nepřál, a nakonec oslavil náš sňatek. Jednou nebo dvakrát jsme mluvili o tom, že se podíváme dolů do města, ale určené dny byly vždycky deštivé nebo slunečné a my jsme čekali na podmračný den, který ne a ne přijít.

Nicméně jsem shledal, že se Capitu nemůže dočkat návratu do města. Souhlasila s tím, abychom zůstávali doma, ale začínala mluvit o otci, o mé matce, stěžovat si na nedostatek zpráv o našich, na to a na ono, až jsme se trochu poškorčili. Zeptal jsem se jí, zda jsem se jí už omrzel.

„Mně?“

„Zdá se.“

„Ty budeš věčné dítě,“ řekla mi, uchopila mi tváře rukama a přiblížila těsně své oči k mým. „Copak jsem tolik let čekala, aby ses mi omrzel za týden? Ne, Bentíku; říkám to proto, že je to skutečně tak, myslím, že si nás mohou přát vidět nebo se domnívat, že jsme nemocni; a přiznávám se, že bych tatínka ráda viděla.“

„Tak pojďme zítra.“

„Ne, až bude pod mrakem,“ odpověděla se smíchem.

Vzal jsem ji za smích a za slovo, ale její netrpělivost nekončila, a tak jsme sešli dolů za slunka.

Radost, s jakou si nasadila klobouk vdané ženy, a chování vdané ženy, když mi podala ruku při nastupování a vystupování z kočáru, a paži, když jsme kráčeli ulicí, to všechno mi naznačovalo, že příčinou Capituiny netrpělivosti jsou vnější znaky nového stavu. Nestáčílo jí, aby byla vdaná mezi čtyřmi stěnami a několika stromy; potřebovala také ostatní svět. A když jsem sešel dolů, chodil s ní po

ulici, zastavoval se, díval se, rozmlouval, pocítil jsem totéž. Vymýšlel jsem procházky, aby mě viděli, brali mě na vědomí, záviděli mi. Na ulici se mnozí zvědavě ohlíželi, jiní se zastavovali, někteří se ptali: „Kdo to je?“ a zasvěcenec vysvětloval: „To je doktor Santiago, který si před několika dny vzal tu dívku, donu Capitolinu; byla to dlouholetá láska, už z dětství; bydlí v Glórii, rodiny žijí v ulici Matacavalos.“ A oba společně: „Je to ale fešná holka!“

KAPITOLA CIII

Štěstí má dobrou duši

Fešná holka, to je hrubé; José Dias našel něco lepšího. On jediný se na nás přišel podívat na Tijucu a přinesl pozdravy od našich a jejich slova, ale slova, jež nám zněla jako opravdová hudba; nevkládám je zde, abych šetřil papírem, ale byla překrásná. Jednoho dne nás přirovnal k ptákům odchovaným ve dvou skulinách sousedících střech. Představ si to další, ptákům narůstá peří na křídlech a vzlétají do nebes a nebesa jsou nyní širší, aby je také mohla pojmut. Nikdo z nás se nesmál; oba jsme pohnutě a přesvědčivě naslouchali, zapomínající na všechno od toho odpoledne roku 1857... Štěstí má dobrou duši.

KAPITOLA CIV

Pyramidy

José Dias se nyní rozděloval mezi mne a matku a chodil střídavě na oběd do Glórie a na snídani do

ulice Matacavalos. Všechno šlo dobře. Po dvou letech manželství, přestože nás velmi trápilo, že nemáme dítě, šlo všechno dobře. Ztratil jsem tchána, to je pravda, a strýc Cosme už měl namále, ale matčino zdraví bylo dobré; naše zdraví výtečné.

Byl jsem advokátem několika bohatých firem a procesy jen přšely. Escobar se podílel velkou měrou na mých prvních úspěších před soudy. Vymohl mi u slavného advokáta, aby mě přijal do kanceláře a opatřil mi několik zastoupení, a to všechno sám od sebe.

Ani naše rodinné vztahy se nezměnily; Sancha a Capitu i po svatbě pokračovaly v přátelství ze školních lavic, Escobar a já v přátelství ze semináře. Oni bydleli v Andaraí a chtěli, abychom tam častěji docházeli, a protože to nešlo, chodili jsme tam někdy v neděli na oběd nebo oni k nám. Na oběd, to je málo. Chodívali jsme vždycky velmi brzy, hned po snídani, abychom vychutnali celou délku dne, a loučivali se teprve v devět, deset nebo v jedenáct hodin, když už to déle nebylo možné. Teď, když si vzpomínám na ty dny v Andaraí a v Glórii, cítím, že život se vším, co v něm je, není tak strohý jako pyramidy.

Escobar a jeho žena žili šťastně; měli dcerušku. Kdysi jsem slyšel o nějaké manželově zápletce, něco kolem divadla, nevím zda herečka nebo baletka, ale byla-li to pravda, nevzbudilo to žádný skandál. Sancha byla skromná, muž pracovitý. Když jsem jednou řekl Escobarovi, jak mě mrzí, že nemám syna, odpověděl mi:

„Člověče, nech toho! Bůh vám nadělí, až bude chtít, a když nenadělí, pak je chce pro sebe a je lepší, když zůstanou v nebi.“

„Takové dítě, syn, to je přirozený doplněk života.“

„Přijde, bude-li to muset být.“

Nepřicházel. Capitu jej vyprošovala ve svých modlitbách, já jsem se opět pustil do modlení, abych jej vyprosil. Už ne jako v dětství, nyní jsem platil předem, jako nájemné.

KAPITOLA CV

Paže

Jinak šlo všechno dobře. Capitu se ráda smála a bavila a zprvu, když jsme chodívali na procházky nebo do divadla, bývala jako ptáče vypuštěné z klece. Strojila se vkusně a skromně. Přestože měla ráda klenoty jako jiná děvčata, nechtěla, abych jich kupoval mnoho ani drahé, a jednoho dne ji to tak zarmoutilo, že jsem slíbil už nekupovat žádné; ale to bylo jen na krátký čas.

Náš život běžel povětšinou klidně. Když jsme nepobývali s rodinou nebo s přáteli, nebo když jsme nešli na představení nebo do společnosti (a to bylo zřídka), trávili jsme noci u okna v Glórii, pozorující moře a nebe, stíny hor a lodí nebo lidi procházející se po nábřeží. Někdy jsem Capitu seznamoval s dějinami města, jindy jí sděloval poznatky z astronomie; poznatky laické, jimž naslouchala pozorně a zvědavě, ale ne zase tak, aby trochu nepodřimovala. Protože neuměla hrát na klavír, naučila se po svatbě, a to rychle a za nějaký čas hrávala při návštěvách u přátel. V Glórii to patřilo k našim zábavám; také zpívala, ale málo a zřídka, protože neměla hlas; jednoho dne pochopila, že je lepší vůbec nezpívat, a toto předsevzetí splnila. Ráda tančívávala, a když

šla na ples, s oblibou se vyšňořila; její paže . . . Ach, ty si zaslouhují zvláštní zmínky.

Byly krásné a první večer, kdy je měla na plese obnažené, myslím, že podobných v městě nebylo, ani ty vaše, milá čtenářko, jež tehdy byly dívčí, byly-li už na světě, ale pravděpodobně vězely ještě v mramoru, odkud vzešly, nebo v rukou božského sochaře. Byly toho večera ze všech nejkrásnější a já byl na ně velmi hrdý. Neměl jsem čas sledovat, co jiní mi říkají, jen abych je měl na očích, tím spíše, že se vinuly kolem cizích fraků. Na druhém plese už tomu tak nebylo; když jsem tam viděl, jak si je muži nenasytně prohlížejí, jak je vyhledávají, takřka o ně žadoní, a jak se o ně otírají černé rukávy, hnětlo mě to a zlobilo. Na třetí ples jsem nešel, a tu se mě Escobar, jemuž jsem se svěčil se svými pocity, zastal; docela se mnou souhlasil.

„Sancha také nepůjde, nebo půjde s dlouhými rukávy; v krátkých mi to připadá neslušné.“

„Vid? Ale neříkej jim proč; nazvaly by nás seminaristy. Capitu mě už tak nazvala.“

Ale přesto jsem si neodpustil Capitu sdělit Escobarův souhlasný názor. Zasmála se a odpověděla, že Sanchiny paže jsou špatně formované, ale rychle couvla a na ples nešla; později chodila, ale halila paže do organtýnu nebo do čehosi podobného, což úplně ani nekrylo, ani neodkrývalo, jako Camoesova páska na oči.

Deset liber šterlinků

Že byla šetrná, už jsem snad pověděl nebo to říkám teď, a to nejen pokud šlo o peníze, nýbrž i o obnošené věci, které se uchovávají z tradice, pro památku nebo z citových důvodů. Například jedny střevíce, hladké sandálky s černými stuhami, které se křížily na přechodu nártu a lýtka, poslední, které nosila, než obula polovysoké, vzala s sebou a čas od času je vyťahovala ze zásuvky prádelníku s jinými starými věcmi a říkala o nich, že jsou to střípky jejího dětství. Matka, která měla stejnou povahu, byla ráda, když ji takto slyšela mluvit a jednat.

O samotném peněžním spojení řeknu jediný případ a dost. Bylo to právě v souvislosti s lekcí z astronomie na glórijském nábřeží. Víš, že si jednou při tom trochu zdřímla. Kteréhosi večera se zahleděla na moře tak upřeně a soustředěně, že jsem začal žárlit.

„Ty mě neposloucháš, Capitu?“

„Já? Poslouchám tě napjatě.“

„Tak co jsem říkal?“

„Říkals . . . mluvil jsi o Síriu.“

„O jakém Síriu, Capitu? O Síriu jsem mluvil před dvaceti minutami.“

„Mluvil jsi . . . mluvil jsi o Marsu,“ opravila se spěšně.

Skutečně, bylo to o Marsu, ale je jasné, že pouze zachytila zvuk slova, ne význam. Zamračil jsem se a rozladěn jsem chtěl odejít z pokoje; když to Capitu zpozorovala, změnila se v nejnežnější bytost, vzala mě za ruku, svěřila se mi, že právě počítala, to jest

sčítala nějaké peníze, aby přišla na nějakou částku, která jí schází. Jde prý o směnu cenných papírů za zlato. Zpočátku jsem měl za to, že se jen vytáčí, abych se přestal zlobit, ale za chvíli jsem už i já počítal, papír a tužku na kolenou, a našel rozdíl, který hledala.

„Ale odkud máš ty libry?“ zeptal jsem se jí nakonec.

Capitu na mne s úsměvem pohleděla a odvětila, že je to moje vina, když musí porušit tajemství. Zvedla se, zašla do pokoje a vrátila se s desítkami šterlinků v ruce; byly to přebytky z peněz, jež jsem jí měsíčně dával na výlohy.

„To všechno?“

„Není toho moc, pouze deset liber; to je vše, co tvá lakomá ženuška mohla uškodit za několik měsíců,“ řekla, cinkajíc zlatem v ruce.

„Kdo ti to směnil?“

„Tvůj přítel Escobar.“

„Jak to, že mi nic neřekl?“

„Dnes tu byl.“

„On byl tady?“

„Chvilíčku předtím, než jsi přišel; neřekla jsem ti to, abys nepodezíral.“

Měl jsem chuť utratit dvojnásobek toho zlata za nějaký dárkový předmět, ale Capitu mi v tom zabránila. Naopak, poradila se se mnou, co s těmi librami uděláme.

„Jsou tvoje,“ odpověděl jsem.

„Jsou naše,“ opravila mě.

„Ale nech je u sebe.“

Příštího dne jsem šel za Escobarem do obchodu a smál se jejich společnému tajemství. Escobar mi s úsměvem řekl, že právě chtěl jít ke mně do kance-

láře, aby mi všechno pověděl. Švagrová (nadále dával Capitu tento titul) s ním o tom mluvila, když jsme byli posledně na návštěvě v Andaraí, a řekla mu důvod, proč to tají.

„Když jsem to vypravoval Sanche,“ ukončil, „divila se: ‚Jak to, že Capitu může šetřit, nyní, když všechno je tak drahé?‘ — ‚Nevím děvče; vím že našetřila deset liber.‘“

„Uvidíš, i ona se to naučí.“

„Nemyslím; Sancha zbytečně neutrácí, ale také není šetrná; co jí dám, s tím vystačí, ale pouze vystačí.“

Po chvíli přemýšlení jsem dodal:

„Capitu je anděl!“

Escobar přitakal, ale bez nadšení, jako ten, kdo totéž nemůže říci o své ženě. I ty bys tak myslel, neboť vskutku je to tak, že ctnosti lidí nám blízkých v nás vzbuzují jakous takous ješitnost, hrdost nebo uspokojení.

KAPITOLA CVII

Žárlím na moře

Nebýt astronomie, nebyl bych tak brzy objevil oněch Capituiných deset liber; ale ne proto se k ní vracím; jde mi o to, abys nemyslel, že mé učitelské ješitnosti se dotkla Capituina nepozornost a já žárlil na moře. Ne, milý příteli. Chci ti vysvětlit, že jsem žárlil na to, co se mohlo dít v hlavě mé ženy, a nikoli co se dělo mimo ni nebo nad ní. Je známo, že lidská roztržitost může být vinna, napůl vinna, z třetiny, pětiny, desetiny vinna, neboť pokud jde o vinu, je stupnice nekonečná. Vzpomínka na pár

prostých očí stačí, abychom se zahleděli do jiných, které je připomínají, a těšili se jejich představou. Opravdový smrtelný hřích není nutný, ani vyměňná role, prosté slovo, pokyn, vzdech nebo sebe-menší a letmé znamení. Jediný neznámý nebo jediná neznámá, která zahne za roh ulice, způsobí, že zasadíme Síría do Marsu, a ty víš, čtenáři, jaký rozdíl je mezi jedním a druhým ve vzdálenosti a v rozměrech, ale v astronomii už takové zmatky bývají. A proto jsem zbledl, odmlčel se, chtěl uprchnout z místnosti a kdoví kdy se vrátit; pravděpodobně za deset minut nato. Za deset minut bych opět byl v pokoji u klavíru nebo u okna, pokračuje v přerušené lekci:

„Mars je vzdálen . . .“

Za tak málo? Ano, za tak málo, za deset minut. Má žárlivost byla silná, ale krátká; v malé chvíli byl bych všechno rozmetal, ale za tutéž malou chvíli, nebo ještě menší znovu vybudoval nebe, zemi a hvězdy.

Pravda je, že jsem se s Capitu ještě více spřátelil, pokud to bylo ještě možné, a že ona se stala ještě srdečnější, vzduch vlažnější, noci jasnější a Bůh více Bohem. A vlastně to nezpůsobilo těch deset liber šterlinků ani smysl pro spořivost, kterou ony odhalily a kterou jsem znal, ale opatrnost, s níž mi Capitu jednoho dne svěřila, co měla ty dny starostí. I Escobar mi více přirostl k srdci. Naše návštěvy se stávaly častější a naše rozmluvy důvěrnější.

Syn

Ale to všechno neukájelo mou žízeň po synovi, mohl by to být i chlapec neduživý, bledý a hubený, ale syn, vlastní syn. Když jsme chodili do Andaraí a vidávali Escobarovu a Sanchínu dcerušku, již říkali Capitulinka, aby se odlišila od mé ženy — dali jí totiž u křtu totéž jméno —, záviděli jsme jim. Ta maličká byla rozkošná, buclatá, žvatlavá a zvědavá. Rodiče, jako všichni rodiče, vyprávěli o tom, jak to děvčátko je rozpustilé a vtípné, a my, když jsme se večer vraceli do Glórie, závistivě jsme vzdychali a v duchu prosili nebe, aby tu závist v nás usmrtilo . . .

. . . Závist umřela, naděje se rodily a netrvalo dlouho a na svět přišel jejich plod. Nebyl slaboučký ani ošklivý, jak jsem dříve připouštěl, ale hezký cvalík.

Nemohu popsat, jakou jsem měl radost, když se narodil; takovou jsem už neměl nikdy a nemyslím, že by podobná mohla být, aby se jí alespoň z dálky nebo zblízka rovnala. Bylo to závrtné a k zbláznění. Z pochopitelného ostychu jsem na ulici nezpíval, ba ani doma, abych neobtěžoval Capitu, jež se zotavovala. Ani mě to neporazilo, neboť existuje nějaký bůh pro novopečené otce. Venku jsem žil myšlenkou na chlapce, doma jsem ho hlтал očima, pozoroval ho, vypyta val se ho, odkud přišel a proč se tak docela v něm vidím, a ještě různé další nesmysly beze slov, ale o nichž jsem každým okamžikem přemýšlel nebo snil. Snad jsem dokonce z nedbalosti prohrál několik procesů na soudech.

Capitu nebyla ke mně a k němu o nic méně něžná. Brávali jsme se za ruce, a když jsme se nedívali na syna, rozmlouvali jsme o sobě, o své minulosti a budoucnosti. Největší kouzlo a tajemství měly v sobě hodiny kojení. Když jsem svého syna viděl sát matčino mléko, to dokonalé spojení přírody k obživě a zachování bytosti, která nebyla ničím, ale která, jak tvrdil náš osud, něčím bude, a díky naší vytrvalosti a naší lásce nakonec byla, cítil jsem se tak, že to nemohu vypovědět; přesně si to nepamatuji a obávám se, že to, co bych řekl, by nebylo jasné.

Promiňte mi, že vypustím podrobnosti. Není proto třeba vypravovat o matčině obětavosti a o Sanche, která také prodlévala u Capitu první dny a noci. Chtěl jsem Sanchinu laskavost odmítnout; odpověděla mi, že se do toho nemám míchat; i Capitu ještě za svobodna chodila k ní do ulice Invalidů a pečovala o ni.

„Nepamatujete si, že jste ji tam navštívil?“

„Pamatuji si; ale Escobar . . .“

„Budu k vám chodit na oběd a vrátím se do Andaraí vždy večer; ještě týden, a všechno je v pořádku. Je vidět, že jsi otcem poprvé.“

„Ty také; kdy budeš mít další?“

Tenkrát jsme se v rodině takto škádlívali. Dnes, když jsem upadl do svého morouství, nevím, jestli taková řeč existuje, ale asi ano. Escobar splnil, co řekl; obědval s námi a večer odcházel. V odpoledních hodinách jsme chodili dolů k nábřeží nebo na Promenádu a tam sprádal on své výpočty a já své sny. Představoval jsem si svého syna jako lékaře, advokáta, obchodníka, dával jsem ho do různých universit, bankovních domů, a dokonce jsem i při-

pustil, že by mohl být básníkem. Uvážil jsem i možnost politické dráhy a věřil, že by z něho mohl být řečník, velký řečník.

„Proč ne,“ odpovídal Escobar; „nikdo by nebyl o Démostenovi řekl, co z něho jednou bude.“

Escobar mě často provázel v těchto dětinskostech; také on věštil budoucnost. Dokonce mluvil o možnosti oženit maličkého s dceruškou. Přátelství tu je; celé bylo v rukou, jimiž jsem tiskl ruce Escobarovy, když jsem to od něho uslyšel, i v tom, že jsem při zpečetění úmluvy neřekl ani slovo; slova se mi vybavovala později, překotně, vytrřibena srdcem, jež mocně tlouklo. Návrh jsem přijal a doporučil, abychom je k tomu cíli vedli stejnou a společnou výchovou, družným a správným dětstvím.

Byl to můj nápad, aby se Escobar stal kmotrem maličkého; kmotrou měla být a byla moje matka. Ale první část se změnila zásahem strýce Cosma, který dítěti, jakmile je spatřil, řekl mezi jinými něžnostkami:

„Pojď sem, lotříku, ať ti kmotříček požehná.“

A obraceje se ke mně:

„Tuto poctu si vzít nedám; a ať jsou křtiny brzy, dokud mě nemoc nesklátí.“

Vypravoval jsem tuto událost Escobarovi šetrně, aby mě pochopil a prominul mi. Smál se a nemrzelo ho to. Udělal navíc to, že chtěl, aby křtiny byly u něho na venkově, a tak se i stalo. Pokusil jsem se ještě obřad posunout, abych viděl, jestli strýce Cosma nesklátí nemoc dříve, ale zdá se, že ta ho více sužovala než usmrcovala. Nezbyvalo než jít s malým ke křtu, kde dostal jméno Ezequiel; bylo to jméno Escobarovo, čímž jsem mu chtěl vynahradit to, že se nestal jeho kmotrem.

KAPITOLA CIX

Jediný syn

Když jsem začínal předešlou kapitolu, nebyl Ezequiel ještě počat; když jsem ji ukončil, byl pokřtěn a stal se katolíkem. V této další kapitole dám svému Ezequielovi dorůst do pěti let, kdy se z něho stal pěkný kluk s modrýma očima, už neklidnýma, které jako by se chtěly zamilovat do všech dívek v sousedství, nebo skoro do všech.

Uvážíš-li teď, že byl jedináček, že žádný další nepřišel, ani jistý, ani nejistý, ani mrtvý, ani živý, jeden jediný, pochopíš, jakou starost jsme o něho měli, o kolik spánku nás připravil a jaké obavy nám způsobily krize zubní a jiné, nepatrné zvýšení teploty, celé to prostě bytí dětí. Ke všemu jsme spěchali, jako by to bylo nutné a naléhavé, o tom všem není třeba hovořit, ale jsou čtenáři tak nezkušení, že nic nepochopí, když se jim to nevysvětlí do posledního puntíku. Přejděme k tomu puntíku.

KAPITOLA CX

Črty z dětství

Ten puntík mi zabere ještě mnoho kapitol; leč který život jich má méně, a přesto se považuje za úplný a uzavřený.

V pěti nebo v šesti letech se zdálo, že Ezequiel nezklame mé sny z glórijského nábřeží; naopak, dal v sobě tušit všechny možné talenty, od tuláka až po apoštola. Slova tulák je zde užito v pravém smyslu,

ve smyslu člověka, který přemýšlí a mlčí; občas se uzavíral do sebe a tím připomínal matku, když byla malá. Také byl tak neposedný a odbíhal přesvědčovat sousedy, že cukroví, které jsem mu přinášel, je opravdové cukroví; dělal to teprve, až ho byl syt, ale i apoštolové šíří pravé učení, teprve mají-li ho plné srdce. Escobar se jako dobrý obchodník domníval, že hlavní příčina toho druhého sklonu je asi ve snaze přimět sousední děti k témuž apoštolskému činu, když rodiče přinesou cukroví jim; a smával se svému vlastnímu vtipu a prohlašoval mi, že ho udělá svým společníkem.

Hudbu měl přinejmenším tak rád jako cukroví, a proto jsem řekl Capitu, aby mu zahrála na klavír melodii toho černocha, co prodával v Maticavalos kokosky . . .

„Nepamatuji se.“

„Jakže, ty se nepamatuješ na toho černocha, který prodával cukroví každé odpoledne . . .“

„Pamatuji se na nějakého černocha, který prodával cukroví, ale melodie mi už vyprchala z paměti.“

„Ani na slova si nevzpomínáš?“

„Ani na slova.“

Čtenářku, která si ještě vzpomene na slova, pokud mě pozorně četla, překvapí taková zapomnětlivost tím spíše, že si dosud vzpomene na hlasy vlastního dětství a dospívání; některý snad zapomněla, ale ne všechno zůstává v hlavě. Tak mi odpověděla Capitu a na to jsem nemohl nic říci. Udělal jsem něco, co nečekala; běžel jsem k svým starým zápiskům. V São Paulu jsem ještě jako student požádal jednoho učitele hudby, aby mi melodii toho vyvolávání zaznamenal; udělal to s radostí (stačilo, že jsem mu ji z paměti zopakoval) a

záznam jsem schoval; šel jsem pro něj. Krátce nato jsem s papírkem v ruce přerušil nějakou romanci, kterou hrála. Vysvětlil jsem jí to; vyfukala oněch šestnáct not.

Capitu shledala v refrénu zvláštní kouzlo, připadal jí rozkošný; vypravovala synovi tu historku s prodávácem a pak zpívala a vyfukávala. Ezequiel využil hraní a poprosil mě o nějaký peníz, aby nebyl tak chudý, jak se o tom mluví v písničce.

Hrával si na lékaře, vojáka, herce a tanečníka. Nikdy jsem mu nedal oltářičky; zato dřevěné koníčky a šavle na opasku, to bylo jeho. A to ani nemluvím o bataliínech pochodujících ulicí, na něž se běhával dívat; všechny děti to dělávají. Všechny ovšem nemají takové oči, jaké měl on. V žádných jsem neviděl tu žhavou touhu, když se díval na pochodující jednotku a slyšel hrát pochod tamborů.

„Podívej se, táto! Podívej se!“

„Vidím, synku!“

„Podívej se na velitele! Podívej se na velitelova koně! Podívej se na vojáky!“

Jednou časně ráno troubil, napodobuje rukama trubku; dal jsem mu tedy trubku kovovou. Koupil jsem mu olovené vojáčky, obrazy bitev, na které dlouho hledíval, chtěl, abych mu vysvětlil, co je to dělo, proč tenhle ten voják padl, proč tamhle ten má tasenou šavli, a největší láskou zahrnul toho s tasenou šavlí. Jednou (ten naivní věk!) zeptal se mě netrpělivě:

„Ale proč, táto, s tou šavlí rázem nesečne?“

„To proto, synáčku, že je namalovaný.“

„Tak proč se namaloval?“

Smál jsem se jeho omylu a vysvětlil mu, že se sám na papír nenamaloval, to udělal kreslíř, a musel jsem

mu také vysvětlit, co je to kreslíř a co je to kresba: prostě a jednoduše, Capituina zvědavost.

Takové jsou ty hlavní črty z dětství: ještě jedna a ukončím kapitolu. Kteréhosi dne uviděl u Escobara na venkově kočku držící v zubech myš. Kočka svou kořist nepouštěla, a nevěděla, kam s ní. Ezequiel neřekl nic, sedl si na bobek a díval se. Když jsme viděli, s jakou napjatostí ji pozoruje, zeptali jsme se ho z dálky, co se děje; dal nám znamení, abychom byli tiše. Escobar usoudil:

„Uvidíte, že to bude kočka s polapenou myší. Ty myši mi zamoří celý dům, potvory. Pojďte se podívat!“

Capitu také chtěla syna vidět; šel jsem s ní. Skutečně, byla to kočka s myší, všední příhoda bez zajímavosti a bez půvabu. Jedinou zvláštností bylo to, že myš žila, mrskala sebou a můj malý byl tím unesen. Trvalo to ostatně jen okamžik. Jakmile kočka pocítila kolem sebe více lidí, dala se na útěk; chlapec, aniž z ní spustil oči, dal nám znovu znamení, abychom byli tiše; a ticho už nemohlo být větší. Chtěl jsem říci nábožnější, škrtl jsem toto slovo, ale kladu je zde opět, nejen proto, že znamená dokonalé ticho, ale také proto, že v tom jednání kočky a myši bylo něco, co upoutávalo jako rituál. Jediným porušením klidu bylo poslední zapištění myši, ostatně velmi slabé; nohama sotva hýbala, a nepravdělně. Trochu znechucen jsem zatleskal, aby kočka utekla, a ona utekla. Ostatní ani neměli čas mi v tom zabránit, Ezequiel byl z toho smutný.

„Ale tati!“

„Copak je? Teď už je po myši.“

„No ano, ale já jsem to chtěl vidět!“

Oba se zasmáli; i mně to u něho bylo k smíchu.

Rychle vyprávěno

Bylo mi to k smíchu a nepopírám to ani dnes, byť uplynulo tolik času, tolik věcí se událo, a přes jakýs takýs soucit, který chovám k myším; bylo mi to k smíchu. Není mi zatěžko to říci; ti, kdož milují přírodu tak, jak chce být milována, bez dílčích námitek a nespravedlivých výhrad, nenacházejí v ní nic nízkého. Miluji myš a neopovrhuji kočkou. Už jsem pomýšlel na to, nechat je žít pohromadě, ale zjistil jsem, že se nesnesou. Skutečně, jedna mi ohlodává knihy, druhá sýr; ale to není velká zásluha, že jim promím, když jsem už promínil psovi, který mi za horších okolností bral klid. Povím vám pár slov o tom případě, ale rychle.

To bylo, když se narodil Ezequiel; jeho matka měla horečku, Sancha u ní bděla a tři psi štěkali na ulici celou noc. Hledal jsem pohodného, a to bylo, jako bych hledal čtenáře, který teprve teď o tom ví. Pak jsem se rozhodl je usmrtit; koupil jsem jed, dal připravit tři kuličky masa a sám je do nich přidal. V noci jsem vyšel; byla jedna hodina; ani nemocná, ani ošetřovatelka nemohly spát, takový rámus psi dělali. Když mě zahlédli, odtáhli, dva seběhli k nábreží Flamengo, jeden zůstal poblíž, jako by vyčkával. Zamířil jsem k němu, pískaje a lákaje ho prsty. Potvora ještě štěkal, ale pak začal důvěřovat přátelským posunkům, pomalu přestával, až přestal docela. Protože jsem pokračoval, přísouval se ke mně, pomalounku, vrtě ocasem, což u nich znamená smích; já už měl v ruce otrávené kuličky a chtěl jsem mu právě jednu z nich hodit, když mi ten zvláštní smích,

ta něha, důvěra nebo ať je to cokoli, podvázalo vůli; a tu, nevím ani jak, zůstal jsem v pohnutí stát a schoval kuličky do kapsy. Čtenáři se může zdát, že pes umlkl, když ucítil vůni masa. I já to připouštím; myslím však, že mým pohybům nepřipisoval prodradnost a plně mi důvěřoval. A výsledek — zůstal naživu.

KAPITOLA CXII

Ezequiellovy napodobovací schopnosti

To by Ezequiel neudělal. Předpokládám, že by si nepřipravoval otrávené kuličky, ale také by je neodmítl. Docela určitě by běžel za psy a zaháněl je kamením. A kdyby měl hůl, šel by na ně s holí. Capitu zmírala z toho budoucího rváče.

„Ten vůbec není po nás, my přece máme rádi mír,“ řekla mi kterýsi den, „ale tatínek jako kluk byl právě takový; maminka mi to vyprávěla.“

„Ano, bačkora z něho nebude,“ odpověděl jsem; „pozoruji na něm jen jedinou chybičku, rád se opičí po druhých.“

„Jak tomu mám rozumět?“

„Napodobuje pohyby, způsoby, chování; napodobuje sestřenku Justinu, napodobuje José Diase; dokonce jsem u něho přišel na tentýž způsob chůze a pohledů jako u Escobara . . .“

Capitu se zamyslela a zahleděla na mne a nakonec řekla, že je nutno ho na to upozorňovat. Teď prý si všimla, že je skutečně synův zlozvyk, ale zdálo se jí, že to není nic než obyčejné napodobování, jak se to stává i u dospělých, kteří přejímají způsoby druhých; a aby to nešlo ještě dále . . .

„Kvůli tomu ho nebudeme mučit. Na napravování je pořád ještě dost času.“

„Je, uvidíme. Také jsi nebyl takový, když jsi měl na někoho zlost . . .“

„Když jsem měl na někoho zlost, to souhlasím, byla to klukovská msta.“

„Ano, ale já nemám ráda v domě takové napodobování.“

„A tehdy jsi mě měla ráda?“ řekl jsem jí, uhodiv ji lehce do tváře.

Capituinou odpovědí byl sladký výsměšný smích, takový, který nelze popsat, ale jedinečným namalovat; pak roztáhla paže a položila mi je na ramena s takovým půvabem, že se podobaly květinovému náhrdelníku (jak otřelý to obraz!). Učinil jsem totéž se svými a litoval jen, že tam nebyl sochař, který by tento výjev vtělil do kusu mramoru. Zaskvěl by se jedinečným umělcem, to je jisté. Když nějaká osoba nebo skupina dobře vyjde, nikdo se nepídí po modelu, ale po díle, a jen to dílo zůstává. Nevadí; my už bychom věděli, že jsme to byli my.

KAPITOLA CXIII

Soudní protesty

Protože jsem o tom mluvil, je přirozené, že se mě zeptáš, jestli i potom, když jsem měl syna a byl již v letech, jsem na ni nepřestal žárlit jako kdysi. Ano, nepřestal. Šlo to tak daleko, že mě znepokojil sebe-menší posunek, nejprostší slovo, jakákoli neústupnost; často stačila jen lhostejnost. Nakonec jsem byl žárlivý na všechno a na všechny. Soused, partner při valčíku, kterýkoli muž, mladý nebo starší, mi nahá-

něl strach nebo nedůvěru. Ovšem, Capitu byla ráda, když se na ni dívali, a nejvhodnější způsob, jak toho dosáhnout, je (jak mi řekla kdysi jedna paní) sama se dívat, neboť není možno se dívat a nedávat najevo, že se díváme.

Paní, která mi to řekla, mě tuším měla ráda, a přirozeně jen proto, že u mně nenalezla pochopení pro své city, zdůvodnila mi tímto způsobem své žádostivé oči. I jiné oči mě vyhledávaly, ne mnohé, a nic o nich nepovím, přestože jsem na počátku slíbil, že budu vypravovat svá milostná dobrodružství, narazím-li na ně, ale zatím ještě pořád musíte čekat. Tehdy ať jsem potkal sebehezčí ženu, žádná by nedostala ani nepatrný díl lásky, již jsem choval ke Capitu. Má vlastní matka chtěla pouze polovinu, Capitu byla pro mne vším, ba víc než vším; žil jsem a pracoval pouze s myšlenkou na ni. Do divadla jsme chodili společně; pamatuji si, že jen dvakrát jsem šel bez ní, na dobročinné představení kteréhosi herce a operní premiéru, na kterou nešla, protože onemocněla, ale silou mocí chtěla, abych šel sám. Už bylo pozdě obstarat lóži Escobarovi; šel jsem, ale vrátil se na konci prvního jednání. Potkal jsem Escobara u dveří do chodby.

„Přišel jsem si s tebou pohovořit,“ řekl mi.

Vysvětlil jsem mu, že jsem šel do divadla a vrátil se, protože jsem měl starosti o nemocnou Capitu.

„Ona je nemocna? A co jí schází?“ zeptal se Escobar.

„Stěžovala si na hlavu a na žaludek.“

„To abych odešel. Přišel jsem v té záležitosti soudních protestů . . .“

Byly to jakési protesty obchodního prostředníka; šlo o důležitý případ, a protože obědval v městě,

nechtěl se vrátit domů, aby mi neřekl, co bylo, ale teď to nechá na jindy . . .

„Ne, promluvme si o tom hned, pojd nahoru; už jí bude líp. Bude-li hůř, odejdeš.“

Capitu bylo líp, a dokonce dobře. Přiznala se mi, že to bylo toliko nepatrné bolení hlavy, ale své trápení zveličila, abych se šel pobavit. Neznělo to vesele, což ve mně vzbudilo podezření, že nemluví pravdu, aby mě zbytečně nestrašila, ale odpřisáhla, že je to čirá pravda. Escobar se usmál a řekl:

„Moje milá švagrová je tak nemocná jako ty nebo já. Pustme se do těch protestů.“

KAPITOLA CXIV

V níž se vysvětluje vysvětlené

Dříve než se dáme do soudních protestů, vysvětleme si ještě jeden bod, který už byl vysvětlen, ale nebyl vysvětlen dobře. Všiml sis (v kapitole CX), že jsem požádal jednoho učitele hudby ze São Paula, aby mi zaznamenal melodii toho vyvolávače cukroví z Matacavalos. Sama o sobě tato látka je bezvýznamná a nestojí ani za jednu kapitolu, tím méně za dvě; ale jsou taková témata, jež přinášejí zajímavá, ale ne vždy příjemná poučení. Vysvětleme vysvětlené.

Capitu a já jsme kdysi přísahali, že to vyvolávání nezapomeneme; bylo to v okamžiku veliké něhy, a božský písař ví, na jaké věci se přísahá v takových okamžicích, vždyť je zanáší do věčných knih.

„Přisáháš?“

„Přisáhám,“ řekla, napřahujíc tragicky paži.

Využil jsem posunků, abych jí políbil ruku; byl

jsem ještě v semináři. Když jsem přišel do São Paula a chtěl si jednoho dne nápěv připomenout, zjistil jsem, že jej už docela zapomínám; podařilo se mi vybavit si jej a utíkal jsem k učitelí, který mi jej laskavě zapsal na kousek papíru. Udělal jsem to jen proto, abych se nezpronevěřil přísaze. Ale uvěříš mi, že ani já jsem se neupamatoval na melodii a slova, když jsem onoho večera v Glórii běžel k svým starým zápiskům? Dělal jsem, jako bych dostal přísaze, a to byl můj hřích; zapomenout, každý zapomene.

S určitostí však nikdo neví, zda má přísahu plnit nebo ne. Přenechme to budoucnosti! I přesto je naše ústava tím, že nahrazuje přísahu prostým ujištěním, hluboce mravní. Strašlivý hřích je tentam. Zpronevěřit se slíbu zůstává vždy věrolomností, ale tomu, kdo se více bojí Boha než lidí, nebude vadit, když tu a tam zalže, ví-li, že tím nevrhá duši do očištěnce. Nezaměňujte si očištěnce za peklo, jež znamená věčnou záhubu. Očištěnce je půjčovna, která půjčuje na všechny ctnosti za vysoký úrok a na krátkou lhůtu. Ale lhůty lze prodlužovat až do dne, kdy jedna nebo dvě skrovné ctnosti splatí všechny velké i malé hříchy.

KAPITOLA CXV

Pochybnost nad pochybnost

Přejděme teď k protestům. A proč přejít k protestům? Bůh ví, co to dá námahy o nich psát a ještě více o nich vypravovat. O nových okolnostech procesu, které mi Escobar sdělil, povím jediné to, co jsem mu říkal tehdy, to jest, že nestály za nic.

„Za nic?“

„Takřka za nic.“

„Tak přece jen za něco.“

„K tomu, aby dodaly váhu důvodům, které už máme, mají menší cenu než čaj, který spolu vypijeme.“

„Už je na čaj pozdě.“

„Vypijeme ho rychle.“

Vypili jsme ho rychle. Při něm se na mne Escobar nedůvěřivě díval, jako by se obával, že odmítám nové okolnosti procesu, protože se mi nechce do psaní, ale takové podezírání se neslučovalo s naším přátelstvím.

Když odešel, zmínil jsem se o svých pochybnostech Capitu; rozptýlila je tím jemným uměním, které jí bylo vlastní, jediným posunkem, celou svou líbezností, schopnou rozptýlit samotný smutek Olympu.

„To bude asi ta záležitost s protesty,“ usoudila; „a on jen proto sem přišel v tuto hodinu, že ho to obeslání mrzí.“

„Máš pravdu.“

Slovo stihá slovo, mluvil jsem o jiných pochybnostech. Bylo jich tenkrát ve mně jako ve studni: kvákaly tam jako skutečné žáby, takže mi někdy připravily bezesné noci. Řekl jsem jí, že se mi zdá, jako by se k ní matka chovala chladněji a odmítavěji. Ale i tu se uplatnilo jemné Capituino umění.

„Už jsem ti řekla, co v tom je; tak je to s každou tchyní. Naše drahá máti na tebe žárlí; jakmile to pomine a bude se jí po tobě více stýskat, stane se zatekovou, jakou byla. Tím, že jí schází vnuk . . .“

„Ale já jsem zpozoroval, že se už chová chladně i k Ezequielovi. Když jde se mnou, není k němu stejně milá.“

„Kdož ví, jestli není nemocná.“

„Půjdeme k ní zítra na oběd?“

„Ano . . . Ne . . . Dobrá, tak půjdeme.“

Šli jsme k babičce na oběd. Už jsem jí mohl tak říkat, přestože její bílé vlasy nebyly všechny docela bílé a tvář ještě vypadala poměrně svěže; byl to příklad padesátiletého mládí nebo svěžího stáří, vyberte si . . . Ale pryč s melancholií, nechci mluvit o zavlhlých očích při setkání a loučení. Málo se zúčastňovala rozhovorů. Nebyla ani jiná než obvykle. José Dias mluvil o sňatku a jeho krásách, o politice, o Evropě a homeopatii, strýc Cosme o svých potížích, sestřenka Justina o sousedech nebo o José Diasovi, jakmile se vzdálil z pokoje.

Když jsme se večer vraceli, šli jsme odtamtud pěšky, mluvíce o mých pochybnostech. Capitu mi opětovně radila, abychom vyčkali. Všechny tchyně prý jsou takové; dočkáme se však dne, kdy se změní. Čím více mluvila, tím se stávala něžnější. Od té doby byla ke mně stále milejší; nevyhlížela mě u okna, aby nevzbuzovala mou žárlivost, ale když jsem stoupal po schodech, vídával jsem nahoře mezi zábradlím rozkošnou tvář své přítelkyně a ženy, úsměvnou jako celé naše dětství. Někdy byl Ezequiel s ní, navykli jsme ho, aby se díval na nás, jak se při příchodu a odchodu líbáme, a také on mi zasy-pával tvář polibky.

KAPITOLA CXVI

Syn člověka

Při rozmluvě s José Diasem jsem se dotkl změny v matčině chování; překvapilo ho to. Nic v tom prý

nemám hledat, nemůže v tom nic být, vždyť slychá, jak ji matka ustavičně chválí a jinak o ní nemluví než o „krásné a ctnostné Capitu“.

„Teď, když tyto chvály slyším, sám se přidávám ke sboru; ale zpočátku jsem se velice zpěchoval. Pro toho, kdo jako já tomuto svazku nepřál, bylo zatěžko přiznat, že byl opravdovým požeňnáním z nebes. Jaká důstojná žena vyrostla z toho rozpustilého dítěte z Matavacalos! Otec nás sice trochu rozděloval, dokud jsme se neznali, ale nakonec všechno dobře skončilo. Nuže, když dona Glória chválí svou snachu a kmotřičku . . .“

„Opravdu to maminka dělá? . . .“

„Docela jistě!“

„Ale proč nás už tak dlouho nenavštěvuje?“

„Myslím, že ji stále více trápí revma. Letos bylo chladněji . . . Představ si, jak ji to rmoutí, když byla zvyklá celý den pobíhat, a nyní je nucena vysedávat u lože svého bratra, který také má své trápení . . .“

Chtěl jsem poznamenat, že podobným způsobem se dá vysvětlit přerušování návštěv, a nikoli chlad, s nímž nás vítá v Matavacalos; ale nepřehnal jsem svou důvěrnost k rodinnému příteli. José Dias žádal, aby směl vidět našeho „malého proroka“ (tak nazýval Ezequiela), a dováděl s ním jako obvykle. Tentokrát mluvil biblickým slohem (předcházející večer listoval, jak jsme se potom dozvěděli, v Ezechielově proroctví) a ptal se ho: „Tak co, synu člověka?“ — „Řekni mi, synu člověka, kde máš hračky?“ — „Chceš cukrátko, synu člověka?“

„Co máte s tím synem člověka?“ zeptala se Capitu nazlobeně.

„Tak je psáno v bibli.“

„Ale já to nesnáším,“ odpověděla příkře.

„Máš pravdu, Capitu,“ přitakal rodinný přítel. „Nedovedeš si představit, jak je bible plna surových a hrubých výrazů. Mluvil jsem tak, aby byla nějaká změna . . . Jak se ti daří, andílku? A ukaž, jak chodím po ulici, andílku?“

„Ne,“ vložila se do toho Capitu; „já z něho vyženou ten zvyk opičít se po jiných.“

„Ale vždyť je to rozkošné; připomíná mi to mé dětství, když mě napodobuje. Tuhle udělal pohyb jako dona Glória, a tak povedeně, že ho za odměnu políbila. Tak ukaž, jak chodím?“

„Ne, Ezequieli,“ řekl jsem, „maminka to nechce.“

Ani mně se tento zlozvyk nelíbil. Některá gesta se u něho opakovala častěji, jako Escobarovy pohyby rukou a nohou; posledně dokonce zachytil jeho způsob obracet hlavu při řeči a svésit ji, když se směje. Capitu hubovala, ale chlapec byl rozpustilý jako čertík; sotva jsme začali mluvit o něčem jiném, skočil doprostřed místnosti a řekl José Diasovi:

„Vy chodíte takhle.“

Nemohli jsme se udržet smíchy, já více než druzí. První, kdo nasadil vážnou tvář, byla Capitu, pokárala ho a zavolala k sobě:

„Nechci to, slyšels?“

KAPITOLA CXVII

Nejbližší přátelé

Už tehdy Escobar přesídlil z Andaraí a koupil dům na Flamengu; tento dům jsem tam ještě před několika dny viděl, když jsem dostal chuť ověřit si, zda staré pocity jsou mrtvé, nebo pouze spí; nemohu

na to dobře odpovědět, protože v hlubokém spánku míjí se živí a zesnulí, nerozeznáš-li je podle dýchání. Já jsem trochu dýchal, ale možná že to způsobilo moře, které bylo poněkud rozbouřené. Nakonec jsem vykročil, zapálil si doutník a octl se, ani nevím jak, v Catete; šel jsem vzhůru ulicí Princezninou, starobyloou uličkou . . . Ach ty starobylé uličky! Ach ty starobylé domy! Ach ty starobylé nohy! My všichni jsme byli staří a není potřeba říkat, že je to míněno v nedobrému smyslu, ve smyslu starý a sešlý.

Dům je to zchátralý, ale nic se v něm nezměnilo. Nevím ani, jestli má stejné číslo. Neříkám, jaké má číslo, abyste tam nepátrali po minulosti a nevyhrabávali ji. Ne proto, že by tam Escobar bydlil, nebo že by ještě vůbec žil; zemřel krátce poté za okolností, které vylíčím. Pokud žil a byli jsme si tak blízcí, sdíleli jsme takřka jeden dům, já bydlel v jeho a on v mém, a ten kousek nábřeží mezi Glórií a Flamen-gem byl jako naše soukromá cesta. Připomínalo mi to oba domy v Matacavalos, rozdělené zdí.

Jistý historik našeho jazyka, tuším João de Barros, vkládá do úst králi divochů několik nedivošských slov, když mu Portugalci navrhnou, že vybudují blízko něho pevnost; král řekl, že dobří přátelé mají bydlet daleko od sebe, ne blízko, aby se mezi sebou nesvářili, jako mořské vlny zuřivě napadající útes, jež odtamtud bylo vidět. Ať mi spisovatelův stín odpustí, pochybuji-li, že král tato slova řekl, nebo že jsou pravdivá. Možná že je vymyslel sám spisovatel, aby vyšňořil text, a to nevádí, protože jsou pěkná; skutečně, jsou pěkná. Věřím, že moře tenkrát bušilo do skály, jak to dělává od Ulixových časů, ba ještě dříve. Že by to přirovnání platilo zde, se říci nedá. Jsou zajisté nepřátelé žijící vedle sebe, ale jsou

také přátelé, již jsou sousedy a mají se od srdce rádi. A spisovatel zapomněl na přísloví (možná však, že v jeho době ještě nebylo): sejde z očí, sejde z mysli. Nemohli jsme tehdy mít svá srdce blíže. Naše ženy žily střídavě v domě jednoho i druhého, trávili jsme večery v rozmluvách, při hrách nebo se dívali do moře, ať jsme byli u nás nebo u nich. Obě děti trávily dny buď na Flamengu, buď v Glórii.

Když jsem poznamenal, že by mezi nimi mohlo vzniknout totéž, co se událo mezi mnou a Capitu, přisvědčili všichni a Sancha dodala, že si začínají být dokonce podobní. Vysvětlil jsem to takto:

„Ne; to proto, že se Ezequiel opíčí po druhých.“

Escobar mi dal za pravdu a prohodil, že děti, které se stále stýkají, se mohou nakonec podobat jedno druhému. Přikývl jsem, což jsem dělával při tématech, kterým jsem docela jasně nerozuměl. Všechno bylo možné. Jisté je, že se měli velmi rádi a mohli se nakonec vzít, ale nevzali se.

KAPITOLA CXVIII

Sanchina ruka

Všechno končí, milý čtenáři; je to stará pravda, k níž možno dodat, že ani všechno, co trvá, netrvá dlouho. Tato druhá část nenalezne lehkověrné čtenáře; naopak, myšlenka, že vzdušný zámek přetrvá samotný vzduch, z něhož je vystaven, jen stěží se vykouří z hlavy a tak je to správné, alespoň si člověk neodvykne budovat tyto takřka věčné stavby.

Náš zámek byl pevný, leč jednou v neděli... Předcházející večer jsme strávili na Flamengu, ne-

jen oba nerozlučné manželské páry, nýbrž i rodinný přítel a sestřenka Justina. Tehdy mi při rozmluvě u okna Escobar řekl, abychom k nim zašli příští den na oběd; máme prý prohodit nějaký rodinný plán, plán pro čtyři.

„Pro čtyři? Nějakou čtverylku?“

„Ne. Neuhodneš, oč jde, ani ti to nepovím. Přijď zítra.“

Sancha během rozmluvy v rohu u okna z nás nespouštěla oči. Když manžel vyšel, přišla ke mně. Zeptala se mě, o čem jsme mluvili; řekl jsem jí, že o nějakém plánu, o němž nic nevím; prosila mě, abych si to nechal pro sebe, a prozradila mi, oč jde: o cestu do Evropy za dva roky. Řekla to zády obrácená do pokoje, takřka s povzdechem. Moře prudce doráželo na břeh; byl příboj.

„Pojedeme všichni?“ zeptal jsem se nakonec.

„Ano.“

Sancha zvedla hlavu a podívala se na mne s takovou radostí, že bych ji byl mohl vzhledem k jejím vztahům ke Capitu políbit na čelo. Zatím však Sanchiny oči nezvaly k přemrštěnému bratříčkování, vypadaly láskyplně a vybízivě, říkaly něco jiného a brzy nato se vzdálily od okna, u něhož jsem stál a zamýšleně hleděl na moře. Noc byla jasná.

I odtamtud jsem vyhledal Sanchiny oči u klavíru; potkal jsem je na cestě. Všechny čtyři se zastavily a zůstaly proti sobě stát, jedny v očekávání, že druhé uhnou, ale žádné neuhýbaly. Něco takového se odehrává i na ulici mezi dvěma neústupnými lidmi. Rozdělila nás opatrnost; znovu jsem se obrátil ven. A v tomto postoji jsem začal dolovat v paměti, zda jsem se někdy na ni díval se stejným výrazem, a nebyl jsem si jist. Měl jsem jedinou jistotu, že jsem na

ni jednou myslel, jako člověk myslívá na krásnou neznámou, která nás mívá; ale pak by to znamenalo, že ona něco tuší... Možná že mi tu myšlenku viděla napsánu na čele a tehdy přede mnou prchla, rozzlobená nebo poplašená, kdežto teď z neovladatelného pohnutí... Neovladatelné; toto slovo bylo jako kněžské požehnání při mši, jež lidé přijímají a v sobě opakují.

„Moře si to zítra s lidmi rozdá,“ řekl mi Escobarův hlas těsně u mne.

„Ty si troufáš zítra na moře?“

„Už jsem se koupal za horšího vlnobití, za mnohem horšího. Ani si nedovedeš představit takové opravdové moře, když se rozzuří. Je třeba umět plavat tak dobře jako já a mít takovéhle plíce,“ řekl, buše si do prsou, „a tyhle paže; sáhni si.“

Ohmatal jsem mu paže, jako by patřily Sanche. Jen nerad se k tomu přiznávám, ale nemohu to v sobě zapřít; znamenalo by to bránit se pravdě. A nejenže jsem je s touto myšlenkou ohmatal, ale cítil jsem něco jiného; uvědomil jsem si, že jsou mocnější a silnější než moje, a záviděl jsem jim; navíc uměly plavat. Když jsme vyšli, jal jsem se opět domlouvat s očima domácí paní. Její ruka pevně stiskla mou a setrvala déle než obvykle.

Skromnost tehdy stejně jako nyní vyžadovala, abych v tom Sanchině gestu spatřoval souhlas vyslovený s manželovým plánem a poděkování. Tak to mělo být, ale zvláštní fluidum, které mi proběhlo celým tělem, odvedlo mě od závěru, který zde píši. Pociťil jsem ještě stisk Sanchiných prstů mezi svými. Byl to závatný a hříšný okamžik. Rychle uběhl na hodinách času; když jsem hodiny přiložil k uchu, tikaly už jen minuty ctnosti a rozumu.

„Velmi rozkošná žena,“ uzavřel José Dias proslov, který právě měl.

„Velmi rozkošná!“ odpověděl jsem s jistým nadšením, které jsem honem zmírnil opravuje se: „Skutečně, krásná noc!“

„A taková je zřejmě každá v tomto domě,“ pokračoval rodinný přítel. „Tam venku ne; tam venku zuří moře; poslouvej.“

Naslouchali jsme bouřlivému moři — slyšeli jsme je už z domu —, byl mocný příboj a z dálky bylo vidět, jak se vlny vzdouvají. Capitu a sestřenka Justina, které šly vpředu, zastavily se u zátočiny a všichni čtyři jsme se dali do řeči; ale já jsem sotva promluvil. Nenašel jsem prosředek, jak docela zapomenout na Sanchinu ruku a na pohledy, které jsme si vyměnili. Hned jsem na nich nalézal to, hned zas ono. Dáblovky chvilky se prolínaly s božími minutami a hodiny takto střídavě zaznamenávaly mou záhubu a mé spasení. José Dias se s námi rozloučil u dveří. Sestřenka Justina přespala u nás; odejde příštího dne po snídani a po mši. Uchýlil jsem se do pracovny a zdržel se tam déle než obvykle.

Escobarova podobizna, kterou jsem tam měl v blízkosti matčiny fotografie, promlouvala ke mně, jako by to byl on sám. Upřímně jsem potíral vzněty, které jsem přinášel z Flamengo; zapudil jsem podobu ženy svého přítele a nazval sám sebe ničemou. Ostatně, kdo mi tvrdí, že v gestu rozloučení i v těch dřívějších vězel nějaký úmysl toho druhu? Všechno šlo spojovat se zájmem o naši cestu. Sancha i Capitu byly tak dobré přítelkyně, že společné cestování by pro ně znamenalo ještě větší potěšení. Kdyby šlo o nějaký milostný úmysl, kdo by mi dokázal, že to bylo víc než pouhé citové vzplanutí, určené k tomu,

aby s příchodem noci a spánku zhaslo? Existují výčitky svědomí, které nepocházejí z jiného hříchu, a proto ani nemají delšího trvání. Chopil jsem se této domněnky, která nebyla v rozporu se Sanchinou rukou, již jsem v podvědomí cítil ve své, teplou a setrvávající, stisknutou a tisknoucí . . .

Upřímně řečeno, necítil jsem se dobře mezi přítelem a tou silou, jež mě přitahovala. Možná že strach byl další příčinou krize; nejen nebe nás obdarovává ctnostmi, strach také, nemluvě o náhodě, ale náhoda není nic než náhoda; nejlepší ctnosti jsou však ty, které jsou původu nebeského. Ovšem tím, že strach pochází z nebe, které nás zrodilo, má ctnost jako jeho dcera z hlediska genealogie tutéž nebeskou krev. Tak bych byl uvažoval, kdybych mohl; ale zpočátku jsem tékal nazdařbůh. Vášně to nebyla, ani náklonnost. Měl to být rozmar, nebo co? Po dvaceti minutách to nebylo nic, zhola nic. Zdálo se, že Escobara podobizna ke mně promlouvá; zachytil jsem jeho přímý a prostý výraz, pokýval jsem hlavou a šel si lehnout.

KAPITOLA CXIX

Nedělej to, drahá!

Čtenářka, která ke mně chová přátelské city a otevřela tuto knihu proto, aby si po včerejší čtverylce odpočinula na dnešní valčík, chce ji honem sklápnout, vidí-li, jak se dostáváme na okraj propasti. Nedělej to, drahá; dám se jiným směrem.

KAPITOLA CXX

Spisy

Příštího rána jsem se probudil bez těch ošklivých myšlenek z minulého dne; nazval jsem je halucinacemi, vypil kávu, přelétl noviny a šel studovat soudní spisy. Capitu a sestřenka Justina odešly na mši do Lapy. Sanchina podoba docela zmizela uprostřed vývodů odpůrcovy strany, jež jsem pročetl ve spisech, vývodů falešných, nepřipustných, nemajících oporu v zákonu ani v praxi. Viděl jsem, že je snadné vyhrát stání; konzultoval jsem u Dalloze, Pereiry a Sousy . . .

Jeň jednou jsem se podíval na Escobarovu podobiznu. Byl to krásný snímek, zhotovený před rokem. Stál tam vzpřímeně, plášť zapnutý, levou ruku na opěradle židle, pravou na prsou, pohled upřený do dálky nalevo od diváka. Byla v něm elegance a přirozenost. Rám, který jsem dal zhotovit, nezakrýval věnování napsané dole, nikoli na rubu kartónu: „Drahému Bentíkovi od přítele Escobara. 20. 4. 70“ Tato slova dodala síly úvahám z tohoto rána a úplně rozptýlila vzpomínky na předešlý večer. Tehdy jsem měl ještě dobrý zrak; mohl jsem je číst z místa, kde jsem seděl. Vrátil jsem se k spisům.

KAPITOLA CXXI

Pobroma

Když jsem byl v nejpilnější práci, uslyšel jsem na schodech spěšné kroky, zazněl zvonek, ozvalo se

tleskání, úderý do vrat, hlasy, sběhli se všichni, přiběhl jsem i já. Volal mě jeden otrok ze Sanchina domu:

„Máte tam přijít . . . pán plavat, pán umřít!“

Nic více neřekl, nebo jsem neslyšel zbytek jeho slov. Oblékl jsem se, zanechal Capitu vzkaz a běžel na Flamengo.

Cestou se mi začalo jasnit. Escobar šel plavat, jak mívával ve zvyku, odvážil se trochu dál než obvykle, přestože moře bylo rozbourané, pohltily ho vlny a utopil se. Vyslané čluny už stěží mohly přivést jen jeho mrtvolu.

KAPITOLA CXXII

Pohřeb

Vdova . . . Ušetřím vás vdoviných slz, slz mých a slz jiných lidí. Odešel jsem odtamtud kolem jednácté hodiny; Capitu a sestřenka Justina mě očekávaly, jedna s výrazem sklíčenosti a otupělosti, druhá pouze znechuceně.

„Jděte ubohou Snachu nějak zabavit; já se postarám o pohřeb.“

Tak jsme učinili. Chtěl jsem, aby pohřeb byl poměrní, a přátel se sešlo odevšad mnoho. Na nábřeží, na ulicích, na náměstí Glórie, všude stály kočáry, mnohé z nich soukromé. Protože dům nebyl velký, nemohli se tam vejít všichni; mnozí zůstali na nábřeží, povíдали si o neštěstí, ukazovali místo, kde Escobar zahynul, a naslouchali vyprávění o tom, jak přinesli jeho mrtvolu. José Dias zaslechl také řeči o obchodních záležitostech zesnulého, přičemž někteří se rozcházeli v oceňování jeho majetku, ale zto-

tožňovali se v tom, že pasiva jsou zřejmě malá. Vychvalovali Escobarovy vlastnosti. Ten neb onen diskutoval o novém kabinetu Ria Branca; byl březen roku 1871. Nikdy mi tento měsíc a rok nevymizel z mysli.

Protože jsem se rozhodl promluvit nad hrobem, sestavil jsem si několik řádků a ukázal je doma José Diasovi; považoval je za skutečně hodné jak zemřelého, tak mne. Vyžádal si papír, přednesl pomalu řeč, odvažuje každé slovo, a potvrdil svůj první dojem; rozšířil tuto zprávu na Flamengu. Někteří známi se mě přišli zeptat:

„Tak vás uslyšíme?“

„Pár slov.“

Bude jich o málo více. Z obavy, že by mi dojetí zabránilo v improvizaci, jsem si je napsal. V dvoukolce, již jsem jezdil jednu nebo dvě hodiny, nedělal jsem nic jiného, než vzpomínal na čas v semináři, na vztahy k Escobarovi, na naši náklonnost, naše přátelství, jak začalo, pokračovalo a nebylo přerušeno, dokud ruka osudu navždy nerozdělila dvě bytosti, které slibovaly, že na dlouhý čas zůstanou spojeny. Tu a tam jsem si utíral oči. Kočí se odvážil dvěma nebo třemi otázkami poptat se na můj duševní stav; nedostal ze mne nic a konal dále svou povinnost. Jakmile jsem přišel domů, načrtl jsem si pocity na papír; takový měl být projev.

KAPITOLA CXXIII

Strhující oči

Konečně nadešla hodina pohřebního obřadu a odchodu. Sancha se chtěla s manželem rozloučit a zou-

falství tohoto činu všemi otřásl. I mnozí muži plakali, ženy všechny. Jedině Capitu, která podpírala vdovu, vypadala, jako by se ovládala. Utěšovala druhou a chtěla ji odtud odvést. Zmatek byl všeobecný. Vtom se Capitu zadívala chvíli na mrtvolu tak upřeně, tak vášnivě upřeně, že nebylo divu, když jí vytrysklo několik tichých slz . . .

Mé slzy rázem zmizely. Pozoroval jsem její; Capitu je rychle osušila, dívajíc se kradmo po lidech, kteří byli v místnosti. Ještě více se rozplývala v něžnostech k přítelkyni a chtěla s ní odejít; ale zdá se, že také ji mrtvola zadržovala. V jedné chvíli se Capituiny oči, upřené na zesnulého, podobaly očím vdovy, ale bez jejího lkání a slov, zato velké a rozevřené jako ta mořská vlna venku, jako by i ony chtěly ranního plavce pohltit.

KAPITOLA CXXIV

Projev

„Pojďme, už je čas . . .“

To José Dias mě vybídl, abych zavřel rakev. Zavřeli jsme ji a já se chopil jednoho kruhu; propukl poslední nářek. Na mou věru, když jsem prošel východem, uviděl sluneční jas, všude lidi a kočáry, obnažené hlavy, tu jsem měl jeden ze svých okamžitých nápadů, jež nikdy nedošly uskutečnění: praštit na ulici s rakví, s nebožtkem a se vším. V kočáře jsem řekl José Diasovi, aby mlčel. Na hřbitově jsem musel opakovat domácí obřad, povolit řemeny a pomoci rakev odnést k hrobu. Dovedeš si představit, co mě to stálo námahy. Když byla mrtvola uložena do hrobu, přinesli vápno a lopatu; znáš to, byl jsi

zajisté na nejednom pohřbu, ale co neznáš, a žádný z tvých přátel, milý čtenáři, ani kterýkoli cizí člověk znát nemůže, je krize, která mě zachvátila, když jsem viděl všechny oči na sobě, nohy v pozoru, uši napjaté a po několika okamžicích hrobového ticha uslyšel neurčitý šepot, několik tázajících se hlasů, posunky, a kdosi, José Dias, mi říkal do ucha:

„Tak mluv.“

Šlo o projev. Chtěli slyšet projev. Měli právo na ohlášený projev. Mechanicky jsem sáhl rukou do kapsy, vytáhl papír a přečetl jej překotně, ne celý, ani souvisle, ani jasně; hlas jako by mi vcházel dovnitř, místo aby vycházel, ruce se mi chvěly. Nejen to nové dojetí na mne tak zapůsobilo, nýbrž samotný text, vzpomínky na přítele, stesk, ke kterému jsem se přiznával, chvály na osobu a na její zásluhy; vše, co bylo mou povinností říci a co jsem říkal špatně. Zároveň z obavy, aby ve mně nevytušili pravdu, snažil jsem se ji dobře skrýt. Myslím, že mě málokterí slyšeli, ale většinou se tvářili, že mi rozumějí a souhlasí se mnou. Ve stiscích rukou, jež mi podávali, byl projev solidarity; někteří říkali: „Velmi hezké! Výborné! Skvělé!“ José Dias usoudil, že výřečnost byla na výši zbožnosti. Jistý člověk, jak se mi zdálo novinář, prosil mě, abych mu dovolil vzít si rukopis a otisknout jej. Jedině mé velké duševní pohnutí mohlo odmltnout tak prostou laskavost.

KAPITOLA CXXV

Srovnání

O Priamovi se soudí, že byl nejnešťastnější mezi lidmi, protože musel políbit ruku toho, kdo mu zabil syna. Vypravuje to Homér, a to je dobrý spisovatel, ovšem, vypravuje to veršem, ale existují přesná vyprávění veršem, a dokonce špatným veršem. Srovnej si situaci Priamovu s mou; před chvílí jsem vychvaloval ctnosti člověka, který, ač mrtev, upoutal na sebe ty oči . . . Takový Homér by docela určitě vytěžil z mé situace mnohem více, nebo alespoň tolik co já. Neříkej, že nemáme Homéry z důvodů, které uvedl již Camoes; ne, milý čtenáři, nemáme je, zajisté, ale hlavně proto, že Priamové vyhledávají stín a závětrí. Slzy, pokud je mají, osušují za dveřmi, aby tvář vypadala čistě a jasně; projevy jsou spíše výsledek radosti než zármutku a všechno jde tak, jako by Achilles nebyl Hektora zabil.

KAPITOLA CXXVI

Hloubám

Krátce poté, co jsem vyjel kočárem ze hřbitova, roztrhal jsem projev a útržky vyhodil dvířky, přestože se mi José Dias snažil v tom zabránit.

„Nestojí za nic,“ řekl jsem mu, „a protože bych mohl dostat pokušení dát jej otisknout, je lépe, když ho zničím najednou. Nestojí za nic, je bezcenný.“

José Dias dlouze dokazoval opak, pak pochválil pohřeb a nakonec chvalořečil zesnulému, člověku

velkodušnému, bystrému, upřímného srdce, příteli, skvělému příteli, jenž je hoden nejlíbeznější ženy, kterou mu Bůh dal . . .

V této části projevu jsem ho nechal mluvit samého a zhloubal se. To, o čem jsem hloubal, bylo tak nejasné a zmatené, že jsem se nemohl zachytit pevné půdy. V Catete jsem dal zastavit kočár a požádal José Diase, aby zašel pro dámy na Flamengo a přivedl je domů; já půjdu pěšky.

„Ale . . .“

„Půjdu na návštěvu.“

Chtěl jsem totiž shrnout své úvahy a vybrat si rozhodnutí, které by bylo pro tu chvíli vhodné. Kočár by byl rychlejší než nohy; ty půjdou pomalu nebo také ne, mohou krok zvolnit, zastavit se, odbočit a nechat hlavu, ať si hloubá, jak chce. Šel jsem a přemýšlel. Srovnal jsem už Sanchino včerejší chování a zoufalství onoho dne; byly neslučitelné. Vdova byla skutečně nejlíbeznější žena. Tím se docela rozplynula iluze mé ješitnosti. Nebyl by to stejný případ u Capitu? Pokusil jsem se vybavit si její oči, postoj, v kterém jsem ji spatřil, shromáždění lidí, jež ji přirozeně nutilo k přetvářce, kdyby se musila v něčem přetvařovat. To, co tady má svůj logický a deduktivní sled, byla předtím změt pocitů a myšlenek, způsobená drkotáním kočáru a Diasovým přerušováním. Teď jsem však uvažoval a vybavoval si jasně a správně. Usoudil jsem sám v sobě, že to, co mě ještě šálí a mate, je jako vždycky má dřívější vášeň.

Když jsem došel k tomuto konečnému závěru, přicházel jsem už také k domovním vratům, ale vrátil jsem se a šel opět vzhůru ulicí Catete. Byly to pochybnosti, které mě zarmucovaly, nebo potřeba zarmoutit Capitu svým pozdním příchodem? Dejme

tomu, že to bylo obojí; ušel jsem velký kus cesty, až jsem se uklidnil a zamířil domů. V jedné pekárně tlouklo osm hodin.

KAPITOLA CXXVII

Holič

Blízko domu byl holič, který mě znal od vidění, miloval housle a nehrál tak docela špatně. Když jsem šel kolem, hrál už ani nevím jaký kousek. Zastavil jsem se na chodníku, abych si ho poslechl (všechno je záminka pro krvácející srdce), on mě uviděl a hrál dále. Neobsloužil prvního zákazníka, pak dalšího, který k němu zašel, aby svěřil jeho břitvě své tváře, přestože už hodina pokročila a byla neděle. Ztratil je, ale neztratil jedinou notu; hrál pro mne. Tato pozornost mě přiměla k tomu, že jsem se bezostyšně postavil před vchod do krámu obrácen k němu. Vzadu jsem spatřil, jak někdo zvedl kartounový závěs, který odděloval vnitřek domu, a za ním se objevila černovlasá dívka ve světlých šatech a s květinou ve vlasech. Byla to jeho žena; myslím, že mě zpozorovala zevnitř a vyšla, aby mi svou přítomností poděkovala za projevy přízně, jež prokazují jejímu muži. Nemýlím-li se, říkala mi to očima. Manžel hrál nyní s větším zápalem; neviděl ženu, neviděl zákazníky, tiskl tvář k nástroji, vkládal duši do smyčce a hrál, hrál . . .

Božské umění! Protože se už tvořil hlouček, odešel jsem od dveří vedoucích do krámu a kráčel pomalu domů; šel jsem chodbou a vystoupil nehlučně po schodech. Nikdy jsem na tu příhodu

s holičem nezapomněl, buď že se vztahovala k vážnému okamžiku v mém životě, buď pro mravní poučení, které kompilátoři mohou z tohoto místa vzít a zařadit do školských učebnic. Mravní poučení je v tom, že lidé pomalu zapomínají na dobré skutky, které činí, ale ve skutečnosti je nezapomenou nikdy. Ubohý holič! Toho večera ztratil dvě brady, jež mohly být jeho chlebem pro příští den, a to vše jen proto, že mu naslouchal náhodný chodec. Představ si nyní, že ten, místo aby šel pryč jako já, zůstal by u dveří, aby si ho poslechl, a přitom si namlouval jeho ženu; jak zoufale by pak hrál, docela pohroužen do svého smyčce a do svých houslí! Božské umění!

KAPITOLA CXXVIII

Hrst přítod

Jak už jsem říkal, vystoupil jsem nehlučně po schodech, strčil do branky, která byla jen přivřena, a spatřil sestřenku Justinu a José Diase, jak hrají ve vedlejším salónku karty. Capitu se zvedla z pohovky a přistoupila ke mně. Měla nyní tvář klidnou a vyrovnanou. Ostatní zanechali hry a společně jsme hovořili o neštěstí a o vdově. Capitu kárala Escobarovu nerozumnost a nezakrývala smutek způsobený přítelčíným bolem. Zeptal jsem se jí, proč v noci nezůstala u Sanchy.

„Je tam mnoho lidí; přesto jsem se nabídla, ale nechtěla. Řekla jsem jí také, že by bylo lepší, kdyby přišla sem a strávila tu s námi pár dní.“

„Také nechtěla?“

„Také ne.“

„Ovšem, vidět každé ráno moře musí být pro ni velmi bolestné,“ uvážil José Dias, „a nevím jak bude moci . . .“

„Ach, to přejde; vždyť všechno přejde!“ vpadla mu do řeči sestřenka Justina.

A protože jsme kolem této myšlenky zapředli hovor, Capitu vyšla ven, aby se podívala, zda syn spí. Když procházela kolem zrcadla, upravovala si vlasy tak dlouze, že se to mohlo zdát fintěním, kdybychom nevěděli, jak na svůj vzhled dbá. Když se vrátila, měla zarudlé oči; řekla nám, že při pohledu na spícího synka myslela na Sanchinu dcerušku a na vdovin zármutek. A nedbajíc návštěvníků ani sluhy, jenž by tam mohl být, objala mě a řekla mi, že musím především myslet na svůj život, chci-li myslet na ni. José Dias považoval tuto větu za „překrásnou“ a zeptal se Capitu, proč neskládá verše. Pokusil jsem se věc převést v žert a tak jsme ukončili večer.

Příštího dne jsem litoval, že jsem projev roztrhal, ne proto, že bych jej chtěl dát otisknout, ale byla to památka na zesnulého. Napadlo mě, abych jej opět sestavil, ale shledával jsem pouze nesouvislé věty, které dohromady nedávaly smysl. A také mě napadlo udělat druhý, ale to už bylo nesnadné a ti, kdo mě slyšeli na hřbitově, by si to mohli falešně vykládat. A sesbírat útržky papíru, vyhozené na ulici, už bylo pozdě; jistě je už zametli.

Udělal jsem soupis upomínkových předmětů, které jsem dostal od Escobara: knihy, bronzový kalamář, špacírka ze slonové kosti, ptáček, Capituino album, dvě krajinky z Paraná a jiné. I on měl takové ode mne. Žili jsme tak, že jsme si vzájemně dávali dárky na památku buď k narozeninám, nebo i bez

zvláštního důvodu. To všechno mi vhánělo slzy do očí . . . Přišly noviny; přinášely zprávu o neštěstí a o Escobarově smrti, jeho studiích, úředních záležitostech, osobních vlastnostech, o přízni obchodních kruhů, a také mluvily o majetku, který zanechal, o ženě a o dceři. To všechno bylo v pondělí. V úterý byla otevřena závěť, v níž jsem byl jmenován druhým vykonavatelem; na prvním místě byla manželka. Neodkázal mi nic, ale slova, jež mi napsal ve zvláštním dopise, dýchala přátelstvím a úctou. Tentokrát Capitu velmi plakala; ale rychle se vzpamatovala.

Závěť, soupis věcí, všechno šlo tak rychle, téměř jak je zde řečeno. Po krátkém čase Sancha se uchýlila ke svým příbuzným do Paraná.

KAPITOLA CXXIX

Doně Sanche

Dono Sancho, prosím vás, nečtěte tuto knihu; nebo četla-li jste ji až sem, upustte od zbytku. Stačí, když ji sklapnete; lepší by bylo ji spálit, aby vás neuviedla v pokušení ji znovu otevřít. Jestli byste přes toto upozornění chtěla pokračovat až do konce, je to vaše vina; neberu odpovědnost za hoře, které podstoupíte. To, jež jsem vám již způsobil, když jsem vám vyprávěl o onom sobotním chování, to pomínulo, protože události a já s nimi ukázaly, že má iluze je klamná; ale co by vás nyní postihlo, je nezníčitelné. Ne, drahá přítelkyně, nečtěte dále. Stárňte bez manžela a dcery, i já to dělám, a to je ještě to nejlepší, co se dá dělat, končí-li mladost. Jednoho

dne půjdeme odtud až k nebeské bráně a tam se setkáme znovuzrození, jako mladé rostliny, *come piante novelle* :

Rinovellate di novelle fronde.

Zbytek v Dantovi.

KAPITOLA CXXX

Jednoho dne . . .

Přesto chtěla Capitu jednoho dne vědět, proč chodím tak zasmušilý a mrzutý. A navrhla mi Evropu, Minas, Petrópolis, řadu plesů, tisícero podobných léků doporučovaných melancholikům. Nevěděl jsem, co jí odpovědět; zábavy jsem odmítl. Když naléhala, odvětil jsem jí, že mi jdou špatně obchody. Capitu se usmála, aby mě povzbudila. A co z toho, když jdou špatně? Jednou půjdou opět dobře, a do té doby můžeme odprodávat šperky, cenné předměty a přestěhovat se do nějaké zapadlé uličky. Budeme žít klidně a v ústraní; pak opět vyplujeme na povrch. Řekla mi to s takovou něhou, že by to i kamenem hnulo. Ale ani tak. Odpověděl jsem jí suše, že není třeba nic prodávat. Zůstal jsem dále zasmušilý a mrzutý. Navrhla mi, abych si zahrál karty nebo dámu, nebo šel na procházku pěšky, na návštěvu do Matacalos; a protože jsem na nic nepřistoupil, odešla do salónu, sedla ke klavíru a začala hrát; využil jsem její nepřítomnosti, vzal klobouk a odešel.

. . . Promiňte, ale tuto kapitolu měla předcházet jiná, v níž bych vyprávěl příhodu, jež se udála před

několika týdny, dva měsíce po Sanchině odjezdu. Napiši ji; mohl bych ji zařadit před tuto kapitolu, než dám knihu do tisku, ale dá to moc práce, měnit čísla stránek; i tak to bude dobré, potom už vypravování povedu přímo až do konce. Nadto je krátká.

KAPITOLA CXXXI

Před předešlou

Stalo se, že můj život plynul opět příjemně a pokojně, advokátní kancelář mi hodně vynášela. Capitu byla krásnější, Ezequiel rostl. Začínal rok 1872.

„Už jsi zpozoroval, jaký podivný výraz má Ezequiel v očích?“ zeptala se mě Capitu. „Jen u dvou osob jsem takové viděla, u otcova přítele a u zesnulého Escobara. Podívej se sem, Ezequieli; otoč se k tatínkovi, nemusíš tak koulet očima. Tak, tak . . .“

Bylo to po obědě; seděli jsme ještě u stolu, Capitu si hrála se synem, nebo on s ní, nebo jeden s druhým, protože se opravdu měli velice rádi, ale je také jisto, že mne měl ještě radši. Přistoupil jsem k Ezequielovi blíže, zjistil jsem, že Capitu má pravdu; byly to Escobarovy oči, a nepřipadaly mi proto divné. Konečně, ve světě není více než půl tuctu různých výrazů a mnohé podobnosti jsou přirozené. Ezequiel nerozuměl ničemu, podíval se překvapeně na ni a na mne a nakonec mi vyskočil na klín.

„Půjdeme na procházku, tati?“

„Hned, synku.“

Capitu se nyní dívala nepřítomně na druhý konec stolu; ale když jsem jí řekl, že co do krásy má Ezequiel oči po mamince, usmála se a potřásla hlavou

s výrazem, který jsem nikdy nenalezl u žádné ženy, asi proto že jsem žádnou tak nemiloval. Lidé mají takovou cenu, jakou jim dávají lidské city, a proto lidová moudrost vytvořila přísloví, že kdo miluje, nevidí. U Capitu jsem postřehl půl tuctu gest na zemi jedinečných. Toto se mi vrylo až do duše. Tak lze vysvětlit, že jsem běžel ke své ženě a přítelkyni a pokryl jí celou tvář polibky; ale tato další příhoda není skutečně nutná k porozumění minulé kapitoly a kapitol dalších; zůstaňme u Ezequiellových očí.

KAPITOLA CXXXII

Náčrt a vybarvení

Nejen oči, nýbrž i to ostatní, tvář, tělo, celá postava se časem zdokonalovaly. Podobaly se prvnímu náčrtu, který umělec ponenáhlu vyplňuje a vybarvuje, a postava začíná vidět, smát se, dýchat, takřka mluvit, až rodina pověsí obraz na zeď jako památku na toho, kdo byl a už být nemůže. Zde mohl být a byl. Zvyk působil, že se změna hned neprojevila; ale ke změně došlo ne jako v divadle, nastala tak, jako začíná jítro nesmělým rozbřeskem, kdy je nejdříve stěží možno přečíst dopis, pak se dopis čte na ulici, doma, v pracovně, aniž je nutno otevřít okno; světlo procházející žaluziemi stačí k rozeznání písmen. Četl jsem dopis zpočátku špatně a ne celý, pak jsem už četl lépe. Prchal jsem samozřejmě před ním, strkal papír do kapsy, běžel domů, zavíral se, neotvíral okna, a nakonec ani oči. Když jsem znovu oči a dopis otevřel, bylo písmo čitelné a zpráva naprosto zřetelná.

Tak mi Escobar vystupoval z hrobu, ze semináře a z Flamenga, aby usedl se mnou ke stolu, uvítal mě na schodišti, objal mě ráno v pracovně nebo mě večer požádal o obvyklé požeňání. Všechny tyto činy mi byly odporové; snášel jsem je a opětoval, abych se neprozradil sám před sebou a před světem. Ale co jsem mohl ukrývat světu, nemohl jsem skrývat sobě, neboť jsem žil tak blízko sebe jako žádný jiný. Když se mnou nebyla ani matka, ani syn, bylo mé zoufalství velké a přísahal jsem, že je zabiji oba buď jednou ranou, nebo pomalu, abych se délkou jejich umírání odškodnil za všechny minuty svého promarněného a zmučeného života. Jakmile jsem však přišel domů a spatřil nahoře na schodech tu malou milující bytost, která mě očekávala, stával jsem se bezbranný a odkládal trest ze dne na den.

Co se dělo mezi mnou a Capitu v těch ponurých dnech, nebudu zde popisovat, abych nezacházel do podrobností a neopakoval se; ostatně je už tak pozdě, že bych musel leccos vynechat a stálo by mě to mnoho námahy. Ale to hlavní se dovíte. A to hlavní je, že bouře byly u nás nyní na denním pořádku a strašlivé. Než jsem objevil tu nehostinnou pevninu pravdy, přicházely jiné, avšak krátkého trvání; brzy se nebe zamodralo, slunko vysvitlo a moře uklidnilo a my opět napínali plachty, jež nás hnaly na nejlíbeznější ostrovy a břehy celého světa, dokud nový poryv větru všechno nezničil a my, číhající na příhodnou chvíli, nevyčkali další dobré pohody, která nepřišla ani pozdě, ani váhavě a byla úplná, blízká a stálá.

Odpusť mi tato přirovnání; zavánějí mořem a vlnobitím, jež způsobilo smrt příteli Escobarovi, s nímž jsem se dělil o ženu. Mají také vůni Capitu-

iných strhujících očí. A tak, přestože jsem vždycky býval mužem pevniny, vypravuji tuto část svého života jako námořník, který líčí své ztroskotání.

Už nám zbývalo vyřknout jen poslední slovo; četli jsme je však vzájemně v očích, to chvějivé a rozhodující slovo, a kdykoli Ezequiel k nám přistoupil, ještě více nás rozděloval. Capitu navrhl, abychom ho dali do školy, odkud by přicházel jen každou sobotu; jen stěží se chlapec smířil s tímto rozhodnutím.

„Chci jít s tatínkem! Ať jde tatínek se mnou!“ křičel.

Sám jsem ho tam zavedl jednou ráno, v pondělí. Škola byla na starém náměstí Lapa, blízko našeho domu. Doprovázel jsem ho pěšky, veda ho za ruku, jak jsem kdysi doprovázel rakev toho druhého. Malý plakal a na každém kroku se ptal, vrátí-li se domů a kdy a zda ho navštívím . . .

„Přijdu.“

„Tati, ty nepříjdeš.“

„Ano, přijdu.“

„Přísahaj, tati!“

„Tak dobře.“

„Tati, ty nepřísaháš.“

„Tak přísahám.“

A tam jsem ho zavedl a nechal. Dočasná přítomnost neuvolnila napětí a veškeré Capituino umění, které je mělo alespoň zmírnit, nebylo k ničemu; bylo mi stále hůře. Nová situace dokonce mou nenávisť zhoršila. Ezequiela jsem nyní vidával málo; ale při jeho návratu na sklonku týdne, buď že jsem si odvykl, nebo že čas ubíhal a hnětl podobu, jsem se setkával s Escobarem, živějším a hlučnějším. Brzy mi ho připomínal i hlasem. Každou sobotu

jsem se snažil, abych nemusel obědvat doma a mohl se vracet, teprve když už spal; ale nevyhnul jsem se neděním v pracovně, když jsem se zahloubal do novin a do soudních spisů. Ezequiel přicházel ke mně rozjařen, rozdováděn, pln smíchu a lásky, protože ten malý diblík mě miloval stále více. Já, abych mluvil pravdu, jsem nyní pocítoval odpor, který jsem jen špatně mohl zakrývat, a to jak před ní, tak i před ostatními. Protože jsem tento duševní stav nemohl docela zastřít, snažil jsem se nestýkat se s ním, nebo alespoň být s ním co nejméně; buď jsem měl práci, s níž jsem se musel uzavírat v pracovně, nebo jsem v neděli vycházel, abych se provětral ve městě a v okolí i se svým mučivým tajemstvím.

KAPITOLA CXXXIII

Myšlenka

Jednoho dne — bylo to v pátek — jsem děle nemohl. Jistá myšlenka, která ve mně dřímala, rozevřela křídla a začala jimi tlouci kolem sebe, jak to dělají myšlenky, které se derou ven. To, že byl pátek, byla snad náhoda, ale možná že to bylo úmyslné; vychovali mě v pověřčivém strachu před tímto dnem; slychával jsem doma zpívat balady pocházející z vnitrozemí a ze staré metropole, v nichž byl pátek nešťastný den. Protože v hlavě nejsou žádné kalendáře, je možné, že myšlenka tloukla křídly jedině z potřeby dostat se na vzduch a do života. Život je tak krásný, že i sama myšlenka na smrt musí přijít k němu dřív, než se naplní. Už mi začínáš rozumět; čti nyní další kapitolu.

Sobotní den

Myšlenka se konečně vydrala z mozku. Byla noc, a nemohl jsem spát, ať jakkoli jsem ji od sebe odháněl. Ani jedna noc mi tak rychle neuběhla. Svítalo, když jsem se domníval, že je teprve jedna nebo dvě hodiny. Vyšel jsem ven předpokládaje, že myšlenka zůstane doma; šla se mnou. Tam venku měla tutéž temnou barvu, tatáž třepotavá křídla, a přestože jimi mávala, bylo to, jako by stála; nesl jsem ji v zornici, ne aby mi zahalovala vnější věci, ale viděl jsem je skrze ni v bledší barvě než obvykle, aniž daly na sebe čekat. Nepamatuji si dobře na zbytek dne. Víím, že jsem napsal několik dopisů, koupil nějaký prostředek, jež neprozradím, aby nikoho nenapadlo vyzkoušet jej. Lékárna ohlásila úpadek, to je pravda; z majitele se stal bankéř a banka prosperuje. Když jsem měl smrt v kapse, pocítil jsem tak nesmírnou radost, jako kdybych vyhrál hlavní prémii, nebo ještě větší, protože výhru z loterie člověk promrhá, ale smrt nepromrhá. Šel jsem se rozloučit s matkou předstíraje, že přicházím na návštěvu. Buď opravdu, nebo se mi to jen zdálo, všechno mi tam toho dne připadalo lepší, moje matka byla méně smutná, strýc Cosme zapomněl na srdce, sestřenka Justina na jazyk. Strávil jsem hodinu v klidu. Chtěl jsem se již svého plánu vzdát. Co jsem potřeboval k životu? Nikdy neopustit ten dům nebo uchopit tuto hodinu pro sebe.

Othello

Obědval jsem venku. Večer jsem šel do divadla. Dávali právě „Othella“, kus, který jsem nikdy neviděl ani nečetl; znal jsem jedině obsah a uvítal proto shodu okolností. Spatřil jsem, jak Maur strašlivě zuří pro šáteček — pro obyčejný šáteček! —, a zde dávám psychologům tohoto a jiných kontinentů látku k přemýšlení, protože nemohlo ujít mé pozornosti, že k rozdmýchání Othellovy žárlivosti a napsání nejvznešenější tragédie tohoto světa stačil šáteček. Šátečky zmizely, dnes už je třeba prostěradel; někdy nejsou ani prostěradla a platí jen košile. Takové to byly myšlenky, jež mi procházely hlavou, zmatené a vzrušené, zatímco se Maur svíjel v mukách a Jago mu našeptával své pomluvy. V přestávkách jsem neopouštěl místo; nechtěl jsem riskovat možnost, že potkám některého známého. Dámy zůstávaly takřka všechny v lóžích, kdežto muži chodili kouřit. Tehdy jsem sám sobě kladl otázku, jestli některá z nich milovala někoho, kdo již leží na hřbitově, a přišly i jiné nesouvislé myšlenky, až se opona zvedla a kus pokračoval. Poslední dějství mi ukázalo, že nikoli já, nýbrž Capitu má umřít. Vyslechl jsem Desdemoniny úpěnlivé prosby, její láskyplná a čirá slova a Maurovu zuřivost a smrt, kterou jí připravil za bouřlivého potlesku obecnstva.

„A byla nevinná,“ říkal jsem si na ulici při návratu; „co by dělalo obecnstvo, kdyby byla skutečně vinna, tak vinna jako Capitu? A jakou smrt by jí připravil Maur? Polštář by nestačil; bylo by třeba krve a plamene, mocného a zničujícího plamene,

kteřý by ji celou strávil a proměnil v popel, a ten popel by bylo třeba rozhodit do větru na věčnou záhubu . . .“

Po zbytek noci jsem bloudil ulicemi. Nevečeřel jsem takřka nic, to je pravda, ale přece dost, abych chodil až do rána. Uviděl jsem poslední hodiny noci a první hodiny rána, uviděl jsem pozdní chodce a první metaře, první povozy, první rámus, první červánky, den, který přicházel po jiném a jenž spatřil můj odchod do nenávratna. Ulice, kterými jsem šel, jako by samy přede mnou prchaly. Už nespátřím moře u Glórie, ani pohoří Orgão, ani pevnost Santa Cruz, ani nic jiného. Nepotkávalo mě tolik lidí jako ve všední dny v týdnu, ale bylo jich dost, šli za svou prací, která se bude opakovat; jen u mne se už nebude opakovat nic.

Přišel jsem domů, pomaloučku otevřel dveře, opatrně vystoupil po schodech a vešel do pracovny; blížila se šestá. Vytáhl jsem z kapsy jed, svlékl si kabát a napsal ještě Capitu dopis, poslední dopis pro ni. Žádný jiný nebyval pro ni; cítil jsem, že jí musím říci nějaké slovo, z něhož by jí zůstaly výčitky z mé smrti. Napsal jsem dvě verze. První jsem spálil, protože byla dlouhá a rozvláčná. Druhá obsahovala jen to nejnnutnější, jasně a stručně. Neřípomínal jsem jí naši minulost, ani dřívější hádky, ani žádnou radost; psal jsem jí jenom o Escobarovi a o nutnosti zemřít.

Šálek kávy

Měl jsem v úmyslu počkat na kávu, rozpustit v ní drogu a spolknout. Protože jsem do té doby ještě docela nezapomněl římské dějiny, napadlo mi, že Kato, dříve než se usmrtil, přečetl několikrát jednu Platónovu knihu. Neměl jsem Platóna u sebe; ale neúplný svazek Plutarcha, v němž se líčil život toho slavného Římana, mi stačil k ukrácení chvíle, a abych ho ve všem napodobil, natáhl jsem se na pohovku. A nejen v tom jsem ho chtěl napodobit; musel jsem do sebe vlít jeho odvalu, tak jako on potřeboval filosofovy pocity, aby neohroženě zemřel. Je zlo nevědomosti, že při poslední hodině nemáme tohoto prostředku. Mnozí lidé se usmrcují bez něho a skonávají důstojně; ale mám za to, že mnozí lidé by za svým životem udělali tečku, kdyby mohli najít v dobrých knihách tento druh morálního kokainu. Protože jsem se chtěl vyhnout jakémukoli podezření z epigonství, totiž aby u mne nenalezli Plutarchovu knihu a do novin se nedostala zpráva o barvě kalhot, které jsem přitom měl na sobě, dobře si pamatuji, že jsem se rozhodl znovu ji dát na původní místo, dříve než vypiji jed.

Sluha přinesl kávu. Zvedl jsem se, schoval knihu a šel ke stolu, kde stál šálek. V domě už byl ruch; nejvyšší čas udělat všemu konec. Ruka se mi trásla při rozbalování papíru, v němž jsem měl zabalenou drogu. A přesto jsem měl odvahu vsypat prášek do šálku a začal míchat kávu, pohled tékavý, myšlenky na nevinou Desdemonu; věřejší představení se začalo mísit se skutečností rána. Ale Escobarova

fotografie mi dodala odvahy, která mě začínala pouštět; tam je, ruku na opěradle, pohled upřený do dále . . .

„Ukončeme to,“ pomyslel jsem si.

Když jsem už chtěl pít, uvážil jsem, zda by nebylo lepší vyčkat, až Capitu a syn odejdou na mši; vypiji to potom; je to lepší. S tímto rozhodnutím jsem se začal procházet po pracovně. Uslyšel jsem na chodbě Ezequielaův hlas, viděl jsem, jak vchází a běží ke mně s voláním:

„Tati! Tati!“

Čtenáři, udělal jsem tehdy posunek, který nepopíší, protože jsem jej úplně zapomněl, ale věř, že byl krásný a tragický. Skutečně, náhlý příchod maličkého způsobil, že jsem couval, až jsem narazil zády do regálu. Ezequiel mi objal kolena, stoupl si na špičky, jako by chtěl dosáhnout nahoru a políbit mě, jak to dělával; a cloumaje mnou, opakoval:

„Tati! Tati!“

KAPITOLA CXXXVII

Druhý podnět

Kdybych se nebyl podíval na Ezequiela, asi bych zde nepsal tuto knihu, protože můj první nápad byl běžet ke kávě a vypít ji. Už jsem se chytal šálku, ale malý mi líbal jako obvykle ruku a pohled na něho a na to, co dělá, dal mi jiný podnět, k němuž se jen stěží přiznávám; ale ať, povím všechno. Nazvete mě třeba vrahem; nebudu vám to vymlouvat ani vám odporovat; můj druhý podnět byl zločinný. Shýbl jsem se a zeptal se Ezequiela, zda už pil kávu.

„Už, tatínku; jdu s maminkou na mši.“

„Vypij si ještě jeden šálek, aspoň půl šálku.“

„A ty, tatínku?“

„Pošlu pro další; na, pij.“

Ezequiel otevřel ústa. Přidržel jsem mu šálek a chvíl se při tom tak, že jsem jej takřka převrhl, ale byl jsem rozhodnut vlit mu jej do hrdla, kdyby se mu protivila chuť nebo teplota, protože káva byla studená . . . Ale nevím, cosi se ve mně pohnulo a já couvl. Položil jsem šálek na stůl a bláznivě začal líbat chlapcovu hlavu.

„Tati! Tati!“ volal Ezequiel.

„Ne, ne, já nejsem tvůj táta!“

KAPITOLA CXXXVIII

Vchází Capitu

Když jsem zvedl hlavu, stála přede mnou Capitu. Tady začíná další výstup, který se někomu bude zdát teatrální, ale je tak přirozený jako první, neboť matka a syn chodívali na mši a Capitu se mnou obvykle před odchodem mluvila. Bývala to jen strohá a stručná výměna slov; často jsem se na ni ani nedíval. Ona na mne hleděla vždycky plna očekávání.

Tentokrát, když jsem ji spatřil, nevím, zda mě neklamal zrak, mi připadala Capitu nápadně bledá. Následovalo jedno z těch mlčení, které bez lhaní lze nazvat staleté, takové je časové rozpětí velkých krizí. Capitu se vzchopila; řekla synovi, aby odešel, a požádala mě, abych jí vysvětlil . . .

„Není co vysvětlovat,“ řekl jsem.

„Je mnoho; nechápu ani tvé, ani Ezequiellovy slyzy. Co bylo mezi vámi?“

„Neslyšela jsi, co jsem mu řekl?“

Capitu odpověděla, že slyšela pláč a vzrušená slova. Myslím, že všechno slyšela jasně, ale kdyby to přiznala, znamenalo by to ztratit naději na mlčení a usmíření; proto popřela, že by něco jiného slyšela, a tvrdila, že pouze viděla. Aniž jsem jí vypravoval příhodu s kávou, opakoval jsem jí slova z konce kapitoly.

„Cože?“ zeptala se, jako by špatně slyšela.

„Že není mým synem.“

Velké bylo Capituino ohromení a nemenší rozhořčení, jež poté následovalo, obojí tak přirozené, že by zvuklalo očitě svědky našeho soudního stání. Slyšel jsem už, že se takoví svědkové dají sehnat pro různé případy, je to jen otázka ceny; já tomu nevěřím, tím spíše, že osoba, která mi to vyprávěla, právě proces prohrála. Ale ať jsou nebo nejsou najatí svědkové, můj byl opravdový; sama příroda za sebe přísahala a já jsem o ní nechtěl pochybovat. A proto, nic nedbaje Capituiných slov, jejich posunků, bolesti, jež jí zmítala, ničeho, zopakoval jsem řečená slova dvakrát, s takovou rozhodností, že ztichla. Po několika okamžicích mi řekla:

„Takovou urážku je možno vysvětlit jedině tím, že jsi o tom vážně přesvědčen; jenže ty, který jsi žárlil na sebemenší pohyb, nikdy jsi neprojevoval nejmenší stín nedůvěry. Co tě vedlo k takové myšlence? Řekni,“ pokračovala, když zjistila, že vůbec neodpovídám, „řekni všechno; po tom, co jsem vyslechla, mohu slyšet zbytek, nemůže toho být mnoho. Co tě přivedlo k tomu přesvědčení? Mluv, Bento! Vyhod mě odtud, ale nejdříve všechno řekni.“

„Jsou věci, o kterých se nemluví.“

„O kterých se nemluví napůl; ale když už jsi řekl půlku, řekni všechno.“

Sedla si ke stolu na židli. Jistě byla trochu zmatená, nepočínala si však jako obžalovaná. Prosil jsem ji znovu, aby nenaléhala.

„Ne, milý Bento, buď řekneš zbytek, abych se obhájila, myslíš-li si, že se mohu obhajovat, nebo tě prosím už teď o rozchod: už nemohu víc!“

„O rozchodu je rozhodnuto,“ odvětil jsem, chytaje se jejího návrhu. „Je lepší, když jej uděláme s polovinou slov nebo mlčky; každý si půjde se svou ranou. Když si to však paní tolik přeje, řeknu jí to všechno.“

Neřekl jsem všechno; stěží jsem mohl činit nářky na Escobarovu lásku a nevyslovit jeho jméno. Capitu se nemohla ubránit smíchu, smíchu, který, čehož lituji, zde nemohu popsat; pak tónem zároveň ironickým i melancholickým poznamenala:

„Tak i zesnulí jsou v tom! Ani mrtví neujdou tvé žárlivosti!“

Upravila si šátek a vstala. Vzdychna, myslím, že vzdychna, kdežto já, který jsem žádal od ní jedině plně ospravedlnění, řekl jsem jí už nevím jaká slova hodící se k tomu. Capitu se na mne pohrdavě podívala a odušila:

„Vím, kde je příčina; ta náhoda s podobou... Boží vůle vše vysvětlí... Směješ se? Přirozeně; přestože jsi byl v semináři, nevěříš v Boha; já věřím... Ale nemluvme o tom; už si nemusíme vůbec nic říkat.“

Fotografie

Na mou věru, už už jsem myslel, že jsem se stal obětí velkého klamu, preludu oblouznění; ale náhle vstoupil Ezequiel volaje: „Mami! Mami! Už je čas jít na mši!“ a vrátil mi vědomí skutečnosti. Capitu a já jsme se mimoděk podívali na Escobarovu fotografii a pak vzájemně na sebe. Tentokrát její neklid byl více než příznáním. Jako vejce vejci podobní; existovala bezpochyby nějaká podobizna malého Escobara, a to byl náš malý Ezequiel. Ústy však nepřiznala nic; opakovala poslední slova, vzala syna a oba odešli na mši.

Návrat z kostela

Když jsem zůstal sám, bylo přirozené, že sáhnu po kávě a vypiji ji. Ale ne, čtenáři; zašla mi chuť na smrt. Smrt bylo jedno řešení; právě jsem našel jiné, o to lepší, že nebylo definitivní a nechávalo dveře otevřené k usmíření, kdyby něco podobného bylo možné. Neřekl jsem *prominutí*, ale *usmíření*, to znamená spravedlnost. Ať byl důvod k tomuto rozhodnutí jakýkoli, smrt jsem zavrhl a čekal na Capituin návrat. Dal na sebe čekat více než obvykle; nakonec jsem se obával, že odešla k mé matce, ale to se nestalo.

„Svěřila jsem Bohu všechnu svou trpkost,“ řekla mi Capitu po návratu z kostela; „uslyšela jsem

v sobě hlas, že náš rozchod je nevyhnutelný, a nyní dělej, co uznáš za vhodné.“

Oči, jimiž mi to řekla, byly potměšilé, jako by číhaly na náznak odmítnutí nebo vyčkávání. Počítala s mou slabostí nebo s tím, že si nejsem docela jist otcovstvím druhého, ale všechno selhalo. Že by se nyní ve mně vlivem nových a silných dojmů odhalil jiný muž? V tom případě se ve mně ten nový muž právě probudil. Odpověděl jsem jí, že o tom budu přemýšlet a že uděláme, co promyslím. Ve skutečnosti vězte, že všechno bylo promyšlené a hotové.

Mezitím jsem si v duchu vybavil slova zesnulého Gurgela, když mi ve svém domě ukázal snímek ženy podobající se Capitu. Musíš si na ně vzpomenout; jestli ne, přečti si znovu kapitolu, jejíž číslo zde neuvádím, protože si už nepamatuji, která to je, ale není daleko. Prostě se v ní tvrdí, že takové nevysvětlitelné podobnosti existují... Příští den a další dny přicházel Ezequiel do pracovny a rysy malého jasně vybavovaly rysy toho druhého, nebo jsem si jich více všiml. V divoké směsici mi připomínaly neurčité a vzdálené epizody, slova, setkání a zážitky, všechno, v čem má slepota neviděla nic špatného a na co jsem tehdy nežárlil. To, že jsem je zastihl jednou samotné a zmlklé, nebo tajemství, jež mě rozesmálo, nějaké její slovo ze spaní, všechny tyto reminiscence přicházely na mne tak překotně, že mě omračovaly... A pročpak jsem je tedy nezardousil, když jsem tenkrát odvrátil zrak z ulice, kde seděly dvě vlaštovky na telegrafních drátech? Uvnitř se vznášely ve vzduchu jiné dvě vlaštovky, oči pohroužené do sebe, ale tak opatrně, že se ihned odtrhly a řekly mi nějaké milé a veselé slovo. Vy-

pravoval jsem jim, jak se venku vlaštovky namlouvaly, a oni to považovali za rozkošné; Escobar prohlásil, že pro něho by byly lepší vlaštovky na pekáči než na telegrafních drátech. „Nikdy jsem nejezdil jejich hnízda,“ pokračoval, „ale musí být chutná, když na to Číňané přišli.“ A mluvili jsme dále o Číňanech a klasicích, kteří o nich pojednávají, zatímco Capitu příznávajíc se, že ji nudíme, šla po jiné práci. Teď jsem si připomínal všechno, co se mi tenkrát zdálo nicotné.

KAPITOLA CXXI

Řešení

A hle, co jsme učinili. Sbalili jsme se a jeli do Evropy, ne procházet se ani uvidět něco starého nebo nového; zastavili jsme se ve Švýcarsku. Učitelka z Rio Grande, která jela s námi, zůstala s Capitu jako společnice a vyučovala Ezequiela mateřštině, ostatnímu se bude učit ve školách této země. Když se život takto upravil, vrátil jsem se do Brazílie.

Po několika měsících mi Capitu začala psát dopisy, na něž jsem odpovídal stručně a suše. Ty její byly pokorné, bez nenávisti, někdy citové a nakonec toužebné; prosila mě, abych za ní přijel. Po roce jsem opět vstoupil na loď, ale Capitu jsem nevyhledal; opakoval jsem tu cestu později se stejným výsledkem. Po návratu ti, kdo se na ni pamatovali, chtěli po mně zprávy a já jim je dával, jako bych ji byl právě viděl; přirozeně ty cesty jsem podnikal s úmyslem, abych právě toto předstíral a oklamal veřejnost. Jednoho dne konečně . . .

KAPITOLA CXXII

Svěťice

Rozumí se, že nedoprovázeli mě José Dias na cestách do Evropy, nebylo to proto, že by mu scházela chuť; dělal společníka strýci Cosmovi, který byl takřka bezvládný, a matce, jež rychle zestárla. I on byl starý, ač statný. Chodíval na palubu se mnou se rozloučit a slova, jež mi říkával, mávání kapesníkem i uplakané oči, jež si utíral, to vše mě dojímalo. Při mém posledním odjezdu nešel na palubu.

„Pojďte . . .“

„Nemohu.“

„Bojíte se?“

„Ne, ale nemohu. Teď sbohem, Bentíku, nevím, zda mě ještě uvidíš; myslím, že pojedu do jiné Evropy, do té věčné . . .“

Nejel hned; nejdříve se nalodila má matka. Vyhledej na hřbitově sv. Jana Křtitele hrob beze jména s tímto jediným označením: *Svěťice*. Tam leží. Se značnými obtížemi jsem dal pořídit tento nápis. Kameníkovi se zdál divný; správce hřbitova se radil s vikářem farnosti; ten mi namítal, že svěťice jsou na oltáři a v nebi.

„Ale promiňte,“ přerušil jsem ho, „neříkám, že v tom hrobě leží blahoslavená. Měl jsem v úmyslu tím vyjádřit pozemskou definici všech ctností, kterými zesnulá za života oplývala. A protože skromnost byla jednou z nich, přeji si ji uchovat i po smrti tím, že neuvádím jméno.“

„Přece jméno, rod, data . . .“

„Koho budou zajímat data, rod nebo jméno, až tu nebudu?“

„Chcete říci, že to byla svatá žena, že?“
„Zcela tak. Kdyby žil pronotář Cabral, potvrdil by zde, co říkám.“

„Ani já nemyslím, že je tomu jinak, váhám jen ve formulaci. Tak vy jste znal pana pronotáře?“

„Znal. Byl to vzorný kněz.“

„Dobry kanonista, dobry latinář, zbožný a šlechetný,“ pokračoval vikář.

„A byl také výborným společníkem,“ řekl jsem; „doma jsem vždy slýchal, že byl výtečným partnerem při hře v kostky . . .“

„Míval skvělé vrhy!“ povzdechl si zvolna vikář.
„Mistrné hody!“

„Nuže myslíte, že . . .“

„Když tomu nepřikládáte jiný význam, a jiný by ani nemohl být, pak souhlasím . . .“

José Dias naslouchal této rozmluvě s hlubokou melancholií. Nakonec, když jsme vyšli, špatně se o faráři vyjádřil, nazval ho pedantem. Omlouvá ho prý jedině to, že neznal mou matku, ani on, ani ti muži ze hřbitova.

„Neznali ji; kdyby ji byli znali, dali by do kamene vyrýt *přesvatá*.“

KAPITOLA CXLIII

Poslední superlativ

Nebyl to poslední superlativ José Diase. Měl další, ale je zbytečné zde o nich psát, snad až o tom, který přišel poslední, ten nejlepší z nich, nejněžnější, který mu při umírání vydal za kousek života. Již tehdy bydlel u mne; přestože matka na něj v závěti trochu pamatovala, řekl mi, že ať s dědictvím nebo

bez něho, zůstane u mne. Snad doufal, že mě pohřbí. Dopisoval si s Capitu a prosil ji, aby mu poslala Ezequielovu podobiznu; ale Capitu přesouvala zásilku z jedné pošty na druhou, až nežádal už nic, leda srdce mladého studenta; prosil ji také, aby Ezequielovi stále připomínala starého otceva a dědova přítele, „kterého nebesa vyvolila, aby miloval stejnou krev“. Tak se připravoval na výchovu třetí generace; ale smrt přišla dříve než Ezequiel. Nemoc pokračovala rychle. Dal jsem zavolat lékaře homeopata.

„Ne, Bentíku, řekl; stačí alopatic; v každé škole se umírá. Kromě toho byly to ideje mládí a čas je odvál; obracím se na víru svých otců. Alopatic je katolicismus medicíny . . .“

Zemřel klidně, po krátké agónii. Ještě předtím zaslechl, že je nádherné nebe, a prosil, abychom otevřeli okno.

„Ne, vzduch by vám uškodil.“

„Jak by mohl? Vzduch, toť život.“

Otevřeli jsme okno. Skutečně bylo modré a jasné nebe. José Dias se nadvzděl a pohlédl ven; krátce nato svěřil hlavu a zašeptal: „Překrásné!“ Bylo to poslední slovo, které pronesl na tomto světě. Ubohý José Dias! Proč bych zapíral, že jsem pro něho plakal?

KAPITOLA CXLIV

Pozdní otázka

Tak nechť pláčí pro mne všechny oči přátel a přítelkyň, které zanechám na tomto světě, ale to není pravděpodobné. Udělal jsem si to sám, že na mne

zapomněli. Bydlím v ústraní a vycházím málo. Nespojil jsem oba póly života. Tento dům v Engenho Novu, přestože je věrným obrazem domu z Mata-cavalos, mi tamten jen připomíná, a to spíše srovnáním a rozumovou úvahou než citově. Už jsem to říkal.

Budete se mě ptát, proč já, který vlastním starý dům v téže starobylé uličce, jsem nezabránil tomu, aby jej rozbořili, a dal jej znovu vystavět v téže podobě. Tato otázka měla přijít na počátku, ale zde máte odpověď. Je to proto, že ihned po matčině smrti, máje v úmyslu se tam nastěhovat, prováděl jsem nejdříve po několik dní důkladnou inspekci, a celý dům mi připadal cizí. Na dvoře moruše a pítan-govník, studna, starý rumpál a valcha o mně nic nevěděly. Přesličník byl týž, jak jsem jej vzadu zanechal, ale kmen, kdysi rovný, vypadal teď jako otazník; přirozeně ho vetřelec vyděsil. Bloudil jsem očima po okolí, hledaje nějakou myšlenku, kterou jsem tam zanechal, a nenašel žádnou. Naopak, koruny stromů začaly šeptat něco, čemu jsem hned neporozuměl, ale měl jsem dojem, že to je píseň nového rána. Kromě této zvučné a veselé hudby jsem uslyšel také chrochtání prasat; forma soustředěného a filosofického výsměchu.

Všechno mi bylo cizí a nehostinné. Poručil jsem dům rozbořit a později, když jsem přišel do Engenho Nova, napadlo mě, abych jej postavil znovu podle pokynů, jež jsem dal architektovi, jak jsem svého času vypravoval.

Návrat

Nuže, v tomto domě jsem jednoho dne, právě když jsem se oblékal k obědu, dostal navštívenku s tímto jménem:

EZEQUIEL A. DE SANTIAGO

„Ten pán je zde?“ zeptal jsem se sluhy.

„Ano, pane; čeká.“

Nespěchal jsem; nechal jsem ho čekat v salóně nějakých deset nebo patnáct minut. Teprve potom mě napadlo, že bych vlastně měl projevit vzrušení a běžet, obejmout ho a mluvit s ním o matce. Matka — myslím, že to jsem ještě neřekl — byla mrtva a pochována. Byla; odpočívá tam ve starém Švýcarsku. Konečně jsem se rychle oblékl. Když jsem vyšel z pokoje, naladil jsem otcovský výraz, asi tak mezi dobrotivým a strohým, polovina Dona Morouse. Při vstupu do salónu spatřil jsem mladíka obráceného ke mně zády a prohlížejícího si Massinissův portrét, namalovaný na zdi. Opatrně a bez hluku jsem vstoupil. Nicméně uslyšel kroky a rychle se ohlédl. Poznal mě podle podobizen a běžel ke mně. Nepohnul jsem se; byl to přesně on, můj dřívější mladý druh ze semináře svatojosefského, trochu nižší, méně zavalitý a až na tu svěží barvu týž obličej mého přítele. Oblečen byl ovšem moderně i způsoby byly odlišné, ale celým svým vzhledem to byl zesnulý. To byl úplně on, zřetelně on, opravdový Escobar. Ten, který se mnou sdílel ženu; byl to syn svého otce. Nosil smutek po matce; i já jsem byl v černém. Sedli jsme si.

„Tati, ty ses vůbec nezměnil od posledních fotografií,“ řekl mi.

Hlas měl týž jako Escobar, přízvuk pofrancouzštěn. Vysvětlil jsem mu, že jsem se skutečně málo změnil, a zahrnul jsem ho dotazy, abych mohl méně mluvit a ovládnout tak své vzrušení. Ale právě to oživovalo jeho obličej a můj kolega ze semináře stále zřetelněji vystupoval z hrobu. Teď tu stál přede mnou s týmž úsměvem a větší úctou; vcelku táž laskavost, táž roztomilost. Toužil prý mě vidět. Matka se často o mně velmi pochvalně vyjadřovala jako o nejčistším člověku na světě, který je skutečně hoden toho, aby byl milován.

„Zemřela krásná,“ uzavřel.

„Pojďme obědvat.“

Myslíš-li si, že oběd byl hořkým soustem, mylíš se. Byly tam mrzuté chvíle, to je pravda; zpočátku mě bolelo, že Ezequiel není skutečně mým synem, mým doplňkem, pokračovatelem. Kdyby se chlapec podobal matce, byl bych nakonec věřil všemu tím snáze, že mi připadal, jako by mě opustil včera, vybavoval si klukovská léta, příhody a slova, cestu do školy . . .

„Ještě si, tatínku, vzpomínáš, když jsi mě vedl do školy?“ prohodil se smíchem.

„Jak bych se na to nepamatoval.“

„Bylo to na Lapě; šel jsem zoufalý a ty ses nezašťoval, stále jsi mě popoháněl a já s těma slabýma nožičkama . . . Ano, rád se napiji.“

Nastavil pohár, abych mu nalil vína, napil se a pokračoval v jídle. Escobar také tak jídával s tváří skloněnou do talíře. Vypravoval mi o životě v Evropě, o studiích, hlavně o archeologii, která byla jeho vášní. Mluvil s láskou o starověku, vyprávěl o Egyp-

tě a jeho tisíciletích, aniž se zmýlil v číslicích; měl počtářskou hlavu po svém otci. I když jsem se již smířil s myšlenkou, že nejsem jeho otec, to vzkříšení se mi nezamlouvalo. Občas jsem zavíral oči, abych neviděl ani pohyby a vůbec nic, ale ten čertovský chlapík mluvil a smál se a zesnulý mluvil a smál se v něm.

Nemaje jiného východiska než s ním zůstat, hrál jsem opravdového otce. Myšlenka, že mohl někdy vidět Escobarovu fotografii, kterou Capitu z neopatrnosti nosila u sebe, mě nenapadla, a kdyby i napadla, neudržela by se ve mně. Ezequiel mi věřil, jako věřil své matce. Kdyby žil José Dias, našel by v něm mou vlastní osobu. Sestřenka Justina ho chtěla vidět; ale protože byla nemocná, žádala mě, abych jej přivedl k ní. Znal jsem svou příbuznou. Myslím, že si přála uvidět Ezequiela jen proto, aby si v tom mládenčí ověřila črty, které snad našla u chlapce. Bylo by to poslední potěšení; zabránil jsem tomu včas.

„Vede se jí špatně,“ řekl jsem Ezequielovi, který ji chtěl navštívit, „jakékoli vzrušení jí může přivodit smrt. Navštívíme ji, až se bude cítit lépe.“

Nešli jsme; smrt si ji za několik dní vzala. Odpovídá v Pánu, chcete-li to tak. Ezequiel viděl její tvář v rakvi a nepoznal ji, ani nemohl, tak se změnila léty a smrtí. Cestou na hřbitov si vzpomínal na kupu věcí, tu na nějakou ulici nebo věž, tam na kousek pobřeží, a překypoval veselostí. To se stávalo pokaždé, když se vracel na sklonku dne domů; vypravoval mi o svých vzpomínkách na ulice a domy. Divil se, že mnohé z nich jsou stejné, jak je zanechal, jako by domy umíraly již v mladém věku.

Po šesti měsících mi Ezequiel povídal o nějaké cestě do Řecka, do Egypta a do Palestiny, o vý-

zkumné cestě, na níž přislíbil některým přátelům svou účast.

„Jakého pohlaví?“ prohodil jsem se smíchem.

Rozpačitě se usmál a odpověděl, že ženy jsou stvořeny natolik žijící jen pro módu a dnešek, že by nikdy nepochopily zříceniny staré třicet století. Jsou prý to dva kolegové z university. Slíbil jsem, že mu poskytnu prostředky, a dal mu ihned první potřebné peníze. Sám pro sebe jsem si řekl, že důsledek jedné z tajných otcových lásek je to, abych já platil synovi archeologické studie; raději ať zajde na lepru... Když mi tato myšlenka probleskla hlavou, připadal jsem si tak krutý a zvrhlý, že jsem chlapce popadl a chtěl ho přivínout na prsa, ale ucouvl jsem; podíval jsem se pak na něho tak, jak se sluší podívat se na syna; hleděl na mne něžněma a vděčněma očima.

KAPITOLA CXLVI

Lepra to nebyla

Lepra to nebyla, ale existují horečky ve všech těchto lidských světadlech, ať starých nebo nových. Po jedenácti měsících zemřel Ezequiel na tyfovou horečku a byl pochován v blízkosti Jeruzaléma, kde mu oba přátelé z university postavili náhrobek s řeckým nápisem vzatým z proroka Ezechiela: „Dokonalých mravů jsi byl na svých cestách.“ Poslali mi oba texty, řecký i latinský, náčrt hrobu, účet výloh a zbytek peněz, které měl s sebou; zaplatil bych trojnásobek za to, že už ho nikdy nevidím.

Když jsem chtěl text prozkoumat, nahlédl jsem do své Vulgáty a zjistil, že je správný, ale měl ještě do-

datek: „Dokonalých mravů byl jsi na svých cestách *ode dne stvoření svého*.“ Zůstal jsem stát a zeptal se tiše: „Kdyžpak byl asi den Ezequielova stvoření?“ Nikdo mi neodpověděl. Zde máte další tajemství, jež můžete přidat k tolika jiným z tohoto světa. Přesto jsem dobře povečeřel a šel do divadla.

KAPITOLA CXLVII

Výstava celoživotního díla

Už víš, že má duše, byť sebevíce rozervána, nezůstala v koutě jako vybledlá a osamělá květina. Nedal jsem jí tuto barvu, nebo lépe bezbarvost. Žil jsem, jak nejlépe jsem mohl, a nescházely mi ani přítelkyně, které mě utěšovaly ze ztráty té první. Rozmary krátkého trvání, to je pravda. Opouštěly mě jako lidé, kteří se dívají na výstavu celoživotního díla, a buď jí mají dost, nebo světlo v síni slábně. Jen jediná z nich měla kočár před vchodem a kočího v livreji. Ostatní chodily skromně, *calcante pede*, a když přišlo, šel jsem já pro kočár na náměstí, usadil je dovnitř s velkým loučením a ještě větší pozorností.

„Máš katalog?“

„Mám; zítra na shledanou.“

„Na shledanou.“

Nevracely se. Zůstával jsem u vchodu a čekal, chodíval až za roh, vyhlížel, díval se na hodinky, a neviděl nic a nikoho. Potom, když se objevila další návštěva, nabídl jsem jí paži, vešli jsme, ukázal jsem jí krajinky, historická plátna, žánrové obrázky, akvarel, pastel, kvaš, a i tato se unavila a odcházela s katalogem v ruce...

Nu a závěr?

Proč jsem při těchto rozmarných ženách nemohl zapomenout na první lásku svého srdce? Možná proto, že žádná neměla strhující oči, ani oči potměšilé, věrolomné cikánky. Ale v tom vlastně není závěr knihy. Závěr je v tom, zjistit, zda Capitu z nábreží Glórie byla už v Capitu z Maticavalos, či zda se jedna proměnila v druhou vlivem nějaké zvláštní okolnosti. Kdyby Jesua, syn Sirachův, znal mou první žárlivost, řekl by mi, jak jest psáno v jeho kapitole IX verš 1: „Nebud žárlivý na svou manželku, aby tě nezačala podvádět zlem tvé výchovy.“ Ale já myslím, že ne, a ty budeš se mnou souhlasit; jestliže si dobře vzpomeneš na Capitu, když byla dítětem, poznáš, že jedna byla v druhé jako jádro v slupce.

Nuže, ať je řešení jakékoli, jedno zůstává a je součtem součtů nebo závěrem závěrů, to jest že osud chtěl, aby má první přítelkyně a můj nejlepší přítel, oba tak výjimeční a také tak milovaní, se nakonec spojili a podvedli mě... Budiž jim země lehká! Přejdeme k „Dějinám předměstí“.

- 21 - *Engenho Novo* - někdejší předměstí Rio de Janeiro; *Petrópolis* - malebné město ve státě Rio de Janeiro, 750 m nad mořem, bývalé letní sídlo císařské rodiny;
- 24 - *Luis Gonçalves dos Santos* - brazilský kanovník (1767-1844), monarchista, napsal dějiny příchodu královské rodiny do Brazílie a jiná menší díla v duchu katolické ideologie; *Zas, chvějné postavy, mě obléháte...* - J. W. Goethe: *Faust*, přeložil Otokar Fischer, SNKLHU, Praha 1955;
- 28 - *fazenda* - zemědělská usedlost; *Itaguaí* - městečko ve státě Rio de Janeiro; *homeopat* - z řečtiny, lékař léčící homeopaticky, tj. léky stejné povahy, jako je nemoc;
- 40 - *Dominus, non sum dignus...* - (lat. správně: Domine): Pane, nejsem hoden...; knězova slova při mši;
- 42 - *Corcovado* - hora nad městem Rio de Janeiro; na vrchol (709 m), odkud je překrásný pohled na riodejaneirský záliv a na město, vede lanovka;
- 52 - *bedžra* - mohamedánský letopočet;
- 71 - *Pernambuco* - dřívější název dnešního Recife, hlavního města brazilského státu Pernambuco;
- 75 - *Ariostova představitost* - Luigi Ariosto (1474-1533), básník renesance, autor „Zuřivého Rolanda“;
- 81 - *cantagalská homeopatie* - Cantagalo, městečko ve státě Rio de Janeiro; *Tu quoque, Brute?* - (lat.) I ty, Brute? Zvolání připisované Caesarovi, když 15. března r. 44 spatřil v senátě mezi svými vrahy nejvěrnějšího přítele M. Bruta;
- 86 - *Tbetis* - jedna ze sličných dcer Nereových, manželka Peleova, matka Achillova;
- 87 - *Des Grieux* - milenc Manon Lescautové ve stejnojmenném díle abbé Prévosta;
- 95 - *Lukréciovo znásilnění* - Lukrécia byla římská dáma, jejíž znásilnění Sextem Tarquiniem bylo podnětem k odboji proti vládnoucí rodině Tarquiniovců;

- 101 - *Alexandrov oř* - jde o bájného koně Alexandra Velikého, krále makedonského (336-323 př. n. l.); Tacitus - římský historik (asi 55-120). Ve spise „Historiae“ zachycuje dějiny od r. 68 do r. 96, v „Análech“ líčí doby prvních císařů od r. 14 do r. 68;
- 116 - *investitura* - uvedení v církevní úřad;
- 122 - *alopatie* - léčení opačnými prostředky, než je povaha nemoci;
- 123 - *Junqueira Freire* - brazilský básník (1832-1855);
- 124 - *panegyrik* - chvalořeč;
- 127 - *Bahia* - hlavní město stejnojmenného brazilského státu;
- 130 - *Meia-Ponte* - osada v brazilském státě Goiás;
- 131 - *Curitiba* - hlavní město brazilského státu Paraná;
- 146 - *Lukianos* - řecký satirik a pamfletista II. století; *narodžka na Filipíny* - v roce 1898 vedly Spojené státy válku proti Španělsku o jeho nejbohatší zámořskou koloniální državu Filipíny;
- 154 - *ce ne sont pas mes gestes . . .* - (fr.) nepopisují své činy; píší o sobě, o své podstatě;
- 155 - *Voilà mes gestes . . .* - (fr.) takové jsou mé činy, taková je má podstata;
- 162 - *Alencar* - José de Alencar (1829-1877), největší spisovatel brazilského romantismu; *Alvares Azevedo* - brazilský básník (1831-1852);
- 172 - *ab ovo* - (lat.) od vejce, tj. od prvopočátku;
- 200 - *In hoc signo vinces* - (lat.) v tomto znamení zvítězíš. Nápis pod křížem standarty Konstantina Velikého (274-337);
- 207 - *Tijuca* - půvabné předměstí Rio de Janeiro;
- 235 - *João de Barros* - portugalský historik (1496-1590), autor dějin portugalského panství na Dálném východě a jiných děl;
- 243 - *Kio Branco* - brazilský státník (1819-1880), který jako předseda konzervativní vlády vyhověl volání po osvobození černochů v Brazílii a v roce 1871 předložil ke schválení zákon „o svobodě lůna matčina“, podle něhož všechny děti narozené otrokyním byly po vydání tohoto zákona prohlášeny za svobodné;
- 246 - *Priamus* - poslední trojský král, otec Hektorův;
- 257 - *ze staré metropole* - z Lisabonu, metropole portugalského koloniálního panství;
- 277 - *calcante pede* - (lat.) dupající nohou, tj. pěšky.

Světový autor brazilské literatury

7

Don Morous

I	O názvu	21
II	O knize	22
III	Výpověď	25
IV	Přebořka povinnost	27
V	Rodinný přítel	28
VI	Strýc Cosme	30
VII	Dona Glória	32
VIII	Je na čase	34
IX	Opera	35
X	Teorii přijímám	38
XI	Slib	39
XII	Na verandě	41
XIII	Capitu	44
XIV	Nápis	46
XV	Náble další blas	47
XVI	Zástupce přednosty úřadu	49
XVII	Červi	52
XVIII	Plán	53
XIX	Bez podmínečně	59
XX	Tisíc Otčenášů a tisíc Zdravasů	60
XXI	Sestřenice Justina	62
XXII	Pocity drubých	64
XXIII	Stanovená lhůta	65

XXIV	<i>Jako matka i jako sluha</i>	66
XXV	<i>Na Promenádě</i>	67
XXVI	<i>Práva jsou pěkná</i>	71
XXVII	<i>U brány</i>	73
XXVIII	<i>Na ulici</i>	73
XXIX	<i>Císař</i>	74
XXX	<i>Svátost oltářní</i>	75
XXXI	<i>Capituina zvědavost</i>	79
XXXII	<i>Strhující oči</i>	82
XXXIII	<i>Účes</i>	85
XXXIV	<i>Jsem muž!</i>	87
XXXV	<i>Apoštolský pronotář</i>	90
XXXVI	<i>Myšlenka bez nobou a bez rukou</i>	93
XXXVII	<i>Duše je plna tajemství</i>	94
XXXVIII	<i>Proboba, to jsem se lekla!</i>	96
XXXIX	<i>Milost povolání</i>	97
XL	<i>Kobyla</i>	101
XLI	<i>Tajná audience</i>	102
XLII	<i>Capitu vvažuje</i>	105
XLIII	<i>Ty se bojíš?</i>	107
XLIV	<i>Prvorozený syn</i>	109
XLV	<i>Pokypuj hlavou, čtenáři</i>	112
XLVI	<i>Usmíření</i>	113
XLVII	<i>„Milostpant odešla“</i>	114
XLVIII	<i>Přísaha u studny</i>	115
XLIX	<i>Každou sobotu svíci</i>	116
L	<i>Střední cesta</i>	117
LI	<i>Mezi dnem a soumrakem</i>	119
LII	<i>Starý Pádua</i>	120
LIII	<i>Na cestu!</i>	121
LIV	<i>„Panegryk na svatou Moniku“</i>	123
LV	<i>Sonet</i>	126

LVI	<i>Seminarista</i>	130
LVII	<i>V přípravách</i>	132
LVIII	<i>Smlouva</i>	133
LIX	<i>Hosté s dobrou pamětí</i>	135
LX	<i>Milé dílko</i>	136
LXI	<i>Homérova kráva</i>	138
LXII	<i>Troška Jaga</i>	142
LXIII	<i>Poloviny jednoho snu</i>	144
LXIV	<i>Myšlenka a pochybnost</i>	145
LXV	<i>Přetvářka</i>	147
LXVI	<i>Důvěrné přátelství</i>	149
LXVII	<i>Hřích</i>	151
LXVIII	<i>Odložme ctnost na později</i>	154
LXIX	<i>Mše</i>	156
LXX	<i>Po mši</i>	157
LXXI	<i>Escobarova návštěva</i>	158
LXXII	<i>Dramatická reforma</i>	161
LXXIII	<i>Inspicent</i>	161
LXXIV	<i>Kamaše</i>	163
LXXV	<i>Zoufalství</i>	164
LXXVI	<i>Vysvětlení</i>	165
LXXVII	<i>Radost ze starých bolestí</i>	167
LXXVIII	<i>Tajemství za tajemství</i>	167
LXXIX	<i>Přejděme k té kapitole</i>	170
LXXX	<i>Začneme kapitolou</i>	171
LXXXI	<i>Jediné slovo</i>	174
LXXXII	<i>Pobovka</i>	176
LXXXIII	<i>Podobizna</i>	176
LXXXIV	<i>Zavolání</i>	178
LXXXV	<i>Zesnulý</i>	179
LXXXVI	<i>Milujte, mládenci!</i>	181
LXXXVII	<i>Kočár</i>	181
LXXXVIII	<i>Čestná záminka</i>	183
LXXXIX	<i>Zdrábání</i>	184

XC	Polemika	185
XCI	Poznatek, který utěšuje	188
XCII	Cert není tak ošklivý, jak bo malují	189
XCIII	Přítel místo nebožtíka	190
XCIV	Aritmetické pojmy	193
XCV	Papež	196
XCVI	Náhradník	198
XCVII	Odcobd	201
XCVIII	Pět let	202
XCIX	Syn jako by otci z oka vypadl	203
C	„Budeš šťastný, Bentiku!“	204
CI	V nebi	207
CII	Jako vdaná žena	208
CIII	Štěstí má dobrou duši	210
CIV	Pyramidy	210
CV	Paže	212
CVI	Deset liber šterlinků	214
CVII	Žárlím na moře	216
CVIII	Syn	218
CIX	Jediný syn	221
CX	Črty z dětství	221
CXI	Rychle vyprávěno	225
CXII	Ezequiellovy napodobovací schopnosti	226
CXIII	Soudní protesty	227
CXIV	V níž se vysvětluje vysvětlené	229
CXV	Pochybnost nad pochybnost	230
CXVI	Syn člověka	232
CXVII	Nejbližší přátelé	234
CXVIII	Sanchina ruka	236
CXIX	Nedělej to, drabá!	240

CXX	Spisy	241
CXXI	Pobroma	241
CXXII	Pobřeb	242
CXXIII	Strhující oči	243
CXXIV	Projev	244
CXXV	Srovnání	246
CXXVI	Hlubám	246
CXXVII	Holič	248
CXXVIII	Hrst příběh	249
CXXIX	Doně Sanche	251
CXXX	Jednoho dne	252
CXXXI	Před předěslou	253
CXXXII	Náčrt a vybarvení	254
CXXXIII	Myšlenka	257
CXXXIV	Sobotní den	258
CXXXV	Otbello	259
CXXXVI	Šálek kávy	261
CXXXVII	Druhý podnět	262
CXXXVIII	Vchází Capitu	263
CXXXIX	Fotografie	266
CXL	Návrat z kostela	266
CXLI	Řešení	268
CXLII	Světice	269
CXLIII	Poslední superlativ	270
CXLIV	Porádní otázka	271
CXLV	Návrat	273
CXLVI	Lepra to nebyla	276
CXLVII	Výstava celoživotního díla	277
CXLVIII	Nu a závěr?	278
	Poznámky	279

SVĚTOVÁ ČETBA

Svazek 251

Řídí Zdeněk Štolba

JOAQUIM MARIA
MACHADO DE ASSIS

DON MOROUS

Z portugalského originálu Dom Casmurro, vydaného nakladatelstvím W. M. Jackson Inc., Rio de Janeiro 1955, přeložil a poznámkami opatřil Eugen Spálený. Předmluvu napsal Zdeněk Hampejs. Graficky upravil František Muzika.

Vydalo Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, n. p., jako svou 1225. publikaci v redakci krásné literatury. Praha 1960. Odpovědný redaktor Eduard Hodoušek.

Z nové sazby písmem Garamond vytiskl Knihtisk 1, národní podnik v Praze 1-Malá Strana. Formát papíru 70×92 cm — 11,90 autorských archů, 12,24 vydavatel-
ských archů — D-06*01180

*Náklad 10 000 výtisků — Tematická skupina 13/3
Vydání první*

*Cena kart. 8,10 Kčs
63/VIII-2*